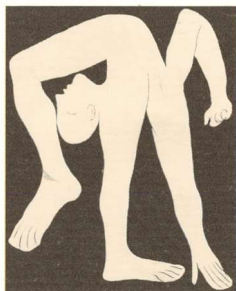

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ 96
Θεσμοὶ καὶ Ἱδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

*Ἑλληνες λόγιοι τοῦ 18ου αἰῶνα
ἀφανεῖς, ἄσημοι καὶ διάσημοι
σὲ διασταυρούμενες τροχιές*

ΒΑΡΝΑΒΑΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΡΑΜΑΔΑΝΗΣ

ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΡΑΤΖΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2007

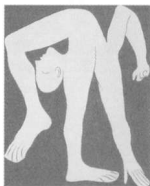
Στό εξώφυλλο:
Pablo Picasso, «Ακροβάτης»
Παρίσι, Μουσείο Picasso

ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΙΟΙ ΤΟΥ 18ου ΑΙΩΝΑ
ΑΦΑΝΕΙΣ, ΑΣΗΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΣΗΜΟΙ
ΣΕ ΔΙΑΣΤΑΥΡΟΥΜΕΝΕΣ ΤΡΟΧΙΕΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ 96
Θεσμοί και Ίδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία

ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΙΟΙ ΤΟΥ 18ΟΥ ΑΙΩΝΑ
ΑΦΑΝΕΙΣ, ΑΣΗΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΣΗΜΟΙ
ΣΕ ΔΙΑΣΤΑΥΡΟΥΜΕΝΕΣ ΤΡΟΧΙΕΣ

ΑΘΗΝΑ 2007

Ἡ ἔκδοση πραγματοποιήθηκε με τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση
τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ

ISBN 978-960-7916-68-6

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
I. ΒΑΡΝΑΒΑΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ	
Βαρνάβας ὁ Κύπριος καὶ ἡ πυρκαγιὰ τοῦ 1696 στὴν Κωνσταντινούπολη	25
II. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΡΑΜΑΔΑΝΗΣ	
Δημήτριος Ραμαδάνης, ἓνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα σὲ ἀφάνεια	55
III. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ-ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ	
Ἄναζητώντας τὰ ὄρια μαῶς πνευματικῆς ἰδιο- ποίησης. Θύμα ἢ θύτης ὁ Δαπόντες;	87
Τὸ χειρόγραφο τοῦ «Χρονογράφου τοῦ Δαπό- ντε» καὶ ἡ λύση ἐνὸς αἰνίγματος. Τὸ χφ Κυρια- ζῆ 4 τῆς Γενναδείου	99
Πῶς ὁ Κωνσταντῖνος Δαπόντες ἔγινε Καισά- ριος. Τὸ τέλος τοῦ ἐγκόσμου βίου του	113
IV. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΡΑΤΖΑΣ	
Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ ἡ περιπέτεια τοῦ χειρογράφου Paris. Suppl. gr. 1344	137

Ένα ιδιωτικό ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας μετατρέ- πεται σὲ ἐπιστολάριο: Μία περίπτωση τοῦ 18ου αἰῶνα	165
«Χασμάτων πλήρωσις». Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ Μηνᾶ Μηνωΐδη καὶ τοῦ Μανουήλ Γεδεῶν στὰ χειρό- γραφα Paris. Suppl. gr. 684 καὶ Suppl. gr. 1044 ..	199

ΠΙΝΑΚΕΣ

Γενικὸ εὐρετήριο	235
Πίνακας πηγῶν	247
Χειρόγραφα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἢ ἀναφέ- ρονται	251

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τέσσερα πρόσωπα είναι οί πρωταγωνιστές αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, τέσσερα πρόσωπα πού ἔδρασαν στήν Κωνσταντινούπολη καί στό Βουκουρέστι καί ἔγραψαν στή διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 17ου αἰώνα καί κατά τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ 18ου. Τά βήματά τους ἴσως νά διασταυρώθηκαν κάποια στιγμή στοὺς ἴδιους δρόμους· κάποιοι μάλιστα ἀντάλλαξαν σκέψεις καί βιβλία, χειρόγραφα καί ἔντυπα. Ἐκεῖνο ὡστόσο πού κυρίως τοὺς συνδέει εἶναι τὰ πνευματικά τους προϊόντα: οἱ τρεῖς ἀφηγήθηκαν ἱστορικά γεγονότα, ὁ τέταρτος ἀντέγραψε καί διέσωσε τὰ ἔργα τους, κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς θέλησε νά οἰκειοποιηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ ἄλλου. Ὅλα πάντως τὰ ἔργα, μεγάλα ἢ μικρότερα, σημαντικά ἢ περιορισμένης ἀξίας, στροβιλίστηκαν στή δίνη κάποιων ἀνέμων πού εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα ἄλλοι ἀπὸ τοὺς δημιουργοὺς τους νά μείνουν ἄσημοι, ἄλλοι νά γίνουν διάσημοι καί ἄλλοι νά χαθοῦν στή μεγάλη σιωπὴ τῆς Ἱστορίας.

Τὸν παράγοντα τοῦ τυχαίου ὁ μελετητῆς δὲν εἶναι φυσικά εὐκολο νά τὸν ἐρευνήσει. Μπορεῖ ὅμως νά παρακολουθήσει τὰ ἴχνη πού ἄφησαν στό πέρασμα

τους από τόν κόσμο τῆς πνευματικῆς δημιουργίας οἱ ἄνθρωποι αὐτοί· καί ἂν διακρίνει κάποια νήματα νὰ δένουν μεταξύ τους τὰ ἴχνη αὐτά, τότε ἡ ἔρευνα ἀποκτᾶ ἓνα ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, καθὼς σταδιακὰ ἀποκαλύπτεται μὲ ποιὸν τρόπο τὸ ἔργο τοῦ ἑνὸς ἀπασχόλησε ἢ ἄφησε τὸ ἀποτύπωμά του στὸ ἔργο τοῦ ἄλλου. Ἄς παρακολουθήσουμε λοιπὸν τὰ ἴχνη πού ἄφησαν πίσω τους καί τὰ στοιχεῖα πού συνδέουν μεταξύ τους τὰ πρόσωπα αὐτά.

Στὶς 25 Ἀπριλίου τοῦ 1696 ὅλη ἡ Κωνσταντινούπολη ἦταν φωταγωγημένη· δυὸ μέρες πρὶν ὁ σουλτάνος εἶχε ἀποκτήσει κόρη καί γιὰ τρία μερόνυχτα οἱ ὑπῆκοοι καλοῦνταν νὰ γιορτάσουν μαζί του τὸ εὐτυχές γεγονός. Ὅμως, στὴ συνοικία τοῦ Γαλατᾶ ἡ γιορτὴ μετατράπηκε σὲ τραγωδία, ὅταν ἓνας δυνατὸς ἄνεμος μετέτρεψε τὴ φωταγώγηση σὲ πυρκαγιὰ πού μάλιστα ἔγινε τόσο καταστροφικὴ, ὥστε νὰ κάνει στάχτη τὰ ξύλινα σπίτια τῆς συνοικίας.

Ὁ Βαρνάβας, ἓνας νεαρὸς Κύπριος, εἶχε φτάσει ἀπὸ τὸ νησί του στὴν Πόλη μὲ ἓναν πενιχρό, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, πνευματικὸ ὄπλισμό· «εἰς τὴν πατρίδα Κύπριος, μὰ δὲν εἶν' σπουδαγμένος, πάρεξ κοινὰ τὰ γράμματα πού εἶναι μαθημένος». Ζοῦσε στὸ Γαλατᾶ ἢ βρέθηκε ἐκείνη τὴ νύχτα ἐκεῖ καί, συγκλονισμένος ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς ἀλλὰ καί ἀπὸ τὶς σκηνὲς ἀλλοφροσύνης πού παρακολούθησε,

κατέγραψε σὲ 120 ἔμμετρος στίχους τὴν τραγωδία. Ἦταν, ἴσως, μιὰ παρόρμηση πὺν τὴν προκάλεσε ἡ φόρτιση τῆς στιγμῆς, ἦταν γιὰ νὰ δοκιμάσει τὶς δυνάμεις του στὸ γράψιμο, φαίνεται πάντως πὺς κανέναν δὲν ἀπασχόλησε τὸ πόνημά του· ὡς τὴ στιγμή πὺν τὸ δεύτερο πρόσωπο τοῦ κουαρτέτου μας, ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς, ἀποφάσισε λίγες δεκαετίες ἀργότερα νὰ συγκεντρώσει ἱστοριογραφικὰ ἔργα διαφόρων πὺν ἀποτύπωναν τὴν πρόσφατη, τοῦ 17ου κυρίως αἰώνα, ἱστορία τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τοῦ εὐρύτερου χώρου τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ Καρατζᾶς εἶχε πάρει καλὴ μόρφωση στὴν Πατριαρχικὴ Σχολὴ τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἀφοῦ ὀλοκλήρωσε τὶς σπουδές του ἔγινε ὀφφικιάλιος τοῦ Πατριαρχείου, γιὰ νὰ βρεθεῖ λίγο ἀργότερα στὴ Βλαχία ὑπηρετώντας στὴν αὐλὴ τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου κομίσου. Ἀπὸ τότε τὸν ἐνδιέφερε ἡ ἱστορία τῆς γενέτειράς του· ἄρχισε λοιπὸν νὰ συγκεντρώνει ἔργα πὺν εἴτε ἔβρισκε γραμμένα ἀπὸ ἄλλους εἴτε τὰ ἀντέγραψε ὁ ἴδιος καὶ μὲ τὸ ὑλικὸ αὐτὸ συγκρότησε ἕναν ὀγκώδη χειρόγραφο κώδικα. Ἀνάμεσα στὰ ἔργα αὐτὰ ὁ Καρατζᾶς ἀντέγραψε καὶ τὴν ἔμμετρη περιγραφὴ τῆς πυρκαγιᾶς τοῦ Γαλατᾶ πὺν ὁ ἴδιος βέβαια δὲν τὴν εἶχε ζήσει, ἀφοῦ γεννήθηκε στὴν Πόλη τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 18ου αἰώνα, ἴσως ὀμως πρόλαβε νὰ δεῖ στὰ παιδικὰ του χρόνια κάποια ἀπομεινάρια ἀπὸ τὴν καταστροφὴ

πού είχε προκαλέσει ή πυρκαγιά εκείνη στο Γαλατά.

Πριν από τὸ στιχούργημα αὐτὸ ὁ Καρατζὰς ἀντέγραψε στὸν κώδικά του ἓνα ἄλλο ἱστοριογραφικὸ ἔργο, πὸν πραγματευόταν τὴν ἱστορία τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στὸ διάστημα 1648–1704. Εἶχε τὸ σχοινοτενὴ τίτλο «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπρουλῆ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τῆνικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ». Τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα δὲν μνημονεύοταν στὸν τίτλο, ὡς εὐσυνείδητος ὅμως φιλόλογος πὸν ἦταν, φρόντισε νὰ τὸ ἀπομνημονεύσει στὸ περιθώριο: Δημήτριος Ραμαδάνης. Τὸ ἄγνωστο στὴν ἑλληνικὴ γραμματεία αὐτὸ πρόσωπο δὲν ζοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ στὴ Βλαχία· μέγας σπαθάρης τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, εἶχε ζήσει τὰ γεγονότα πὸν συνέβησαν «ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Μεχμέτη». Ἀπὸ τὸ ἴδιο παρασελίδιο σημεῖωμα πὸν ἔγραψε ὁ Καρατζὰς φαίνεται πὸς δὲν εἶχε καταγράψει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας τὴν Ἱστορία του: «Ἀπὸ φωνῆς Δημητρίου Ραμαδάνη» ἀναφέρει τὸ σημεῖωμα· μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Ραμαδάνης εἶχε «ἀφηγηθεῖ» τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων» καὶ κάποιος κατέγραψε τὴν ἀφήγηση. Σχολαστικὴ λεπτομέρεια, ἴσως· ὅμως ὁ Καρατζὰς ἦταν προφανῶς γνώστης αὐτῆς τῆς πληροφορίας πὸν θεώρησε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπομνημονεύσει.

Εἶχε χρηματίσει, ὅπως εἶπαμε, καὶ αὐτὸς γιὰ κάποια χρόνια ἀξιωματοῦχος στὴν ἀυλὴ τῆς Βλαχίας. Ἄνηκε βέβαια στὴ νεότερη γενιά, τὸν χῶριζαν τριάντα περίπου χρόνια ἀπὸ τὸν Ραμαδάνη, ὅμως ὑπηρετήσαν καὶ οἱ δύο τὸν ἴδιο ἡγεμόνα, τὸν Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο, καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ εἶχαν γνωριστεῖ καὶ προσωπικά.

Τοῦ ἴδιου ἡγεμόνα τὴν εὐνοια ὥστόσο καταφέρει νὰ κερδίσει ἓνας νεαρὸς ποὺ εἶχε φτάσει στὸ Βουκουρέστι γιὰ σπουδὲς ἀπὸ τὸ νησί του, τὴ Σκόπελο, πρὶν ἀπὸ λίγα μόλις χρόνια· τὸ ὄνομά του, Κωνσταντῖνος Δαπόντες. Στὸ χῶρο αὐτὸ φαίνεται πὼς γνωρίστηκαν καὶ συνδέθηκαν οἱ δύο νέοι, ὁ Καρατζᾶς καὶ ὁ Δαπόντες, φιλομαθεῖς καὶ οἱ δύο. Τὸ βεβαιώνουν κάποιες λεπτομέρειες ποὺ διαφαίνονται στὰ ἔργα τους. Ἀλλὰ τρανὴ ἀπόδειξη τῆς πνευματικῆς τους ἐπαφῆς ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ κείμενο τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη τὸ γνωρίζουμε ἀπὸ δύο χειρόγραφα: τὸ ἓνα εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ τὸ ἄλλο αὐτόγραφο τοῦ Κωνσταντῖνου Δαπόντε.

Ὡς ἐδῶ καὶ τὰ τέσσερα πρόσωπα ποὺ θὰ μὲ ἀσχολήσουν βρῆκαν τὸ ρόλο τους· ἀπομένει ὥστόσο ἀνεξιχνίαστη ἡ πίσω ὄψη τῆς σχέσης τους, τὸ παρασκήνιο, ὅπως ἀναδύθηκε σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὴ μελέτη κάποιων πτυχῶν τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος αὐτῶν τῶν προσώπων, παρασκήνιο ποὺ ὁ ἀναγνώστης

αὐτοῦ τοῦ βιβλίου καλεῖται νὰ ἀνακαλύψει πορευόμενος μαζί μου, διαβάζοντας δηλαδή τὰ μελετήματα πού ἀκολουθοῦν μὲ τὴ σειρὰ πού τὰ παραθέτω.

Μολονότι οἱ μελέτες πού ἀπαρτίζουν αὐτὸ τὸ βιβλίον ἔχουν καταρχὴν δημοσιοποιηθεῖ, εἴτε δημοσιεύτηκαν ὡς ἄρθρα σὲ ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ εἴτε παρουσιάστηκαν ὡς ἀνακοινώσεις σὲ συνέδρια, ὀδηγήθηκα ὡστόσο στὴν ἀπόφαση νὰ τις συγκεντρώσω καὶ νὰ τις παρουσιάσω ἐνταγμένες κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια στέγη γιὰ δύο λόγους: πρῶτα ἐπειδὴ στὴν πορεία τῶν ἐρευνῶν μου χρειάστηκε νὰ ἀναθεωρήσω, ἐγὼ ἢ ἴδια, κάποιες ὑποθέσεις πού εἶχα παλαιότερα διατυπώσει καὶ ἔπειτα, διότι, διάσπαρτες ὅπως ἦταν οἱ μελέτες αὐτές, δὲν ἄφηναν νὰ διαφανεῖ τὸ συνδετικὸ νῆμα πού τις διαπερνᾷ καὶ πού, σὲ τελευταία ἀνάλυση, παρουσιάζει καὶ τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον: νὰ φανοῦν δηλαδή τὰ στοιχεῖα πού συνδέουν μεταξὺ τους τὰ τέσσερα αὐτὰ πρόσωπα καὶ νὰ ἀναδυθεῖ σταδιακὰ αὐτὸ πού οἱ νέες ἔρευνες ἔφεραν στὸ φῶς¹.

Νέες ἔρευνες. Ὁ ὅρος δηλώνει πὼς κάτι νέο ἔχουν νὰ παρουσιάσουν. Τὸ νέο δὲν σημαίνει πὼς πρόκειται ἀναγκαστικά γιὰ τὴν παρουσίαση προσώπων ἄγνωστων ὡς σήμερα, μολονότι ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης

1. Οἱ μελέτες δὲν ἀκολουθοῦν τὴ χρονολογικὴ σειρὰ πού δημοσιοποιήθηκαν, σημειῶνω πάντως στὴν ἀρχὴ καθεμᾶς τὸ χρόνο καὶ τὸν τόμο στὸν ὁποῖο δημοσιεύτηκε ἡ ἀρχικὴ τῆς μορφῆς.

συνιστᾶ μιὰ τέτοια περίπτωση· σημαίνει ἀκόμα ὅτι πρόκειται καὶ γιὰ νέα στοιχεῖα πὺν ἀφοροῦν καὶ φωτίζουν μὲ νέο φῶς πρόσωπα ἤδη γνωστά.

Γίνομαι πιὸ συγκεκριμένη. Ὁ Βαρνάβας ὁ Κύπριος εἶναι ἕνας στιχοπλόκος πὺν γράφει λίγα μόλις χρόνια πρὶν μπεῖ ὁ 18ος αἰώνας. Δὲν διαθέτει οὔτε ἰδιαίτερη μόρφωση οὔτε κάποιο ἐνδιαφέρον ποιητικὸ ταλέντο· ὅμως περιγράφει μὲ τὴ γλαφυρὴ ἀγαθότητα τοῦ αὐτόπτη μάρτυρα τὴν πυρκαγιά πὺν ξέσπασε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1696. Ὁ Βαρνάβας καὶ τὸ ἔργο του θὰ μᾶς ἦταν ἀγνωστα ἂν ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς δὲν εἶχε ἐνδιαφεθεῖ νὰ ἀπαθανάτισει τὴ «ῥιμάδα», ὅπως ὁ δημιουργὸς της τὴν εἶχε ὀνομάσει, καὶ ἂν δὲν εἶχε ἐντοπιστεῖ ὁ κώδικας στὸν ὁποῖον ὁ Καρατζᾶς τὴν εἶχε ἀντιγράψει. Ὁ Μανουὴλ Γεδεών τὸν 19ο αἰώνα εἶχε ἐντοπίσει τὸ χειρόγραφο αὐτὸ καὶ εἶχε δημοσιεύσει μεγάλα τμήματα ἀπὸ τὸ στιχοῦργημα· ὅμως οὔτε μᾶς πληροφοροῦσε πὺν βρισκόταν τὸ χειρόγραφο οὔτε γνωρίζαμε τὸ σύνολο τῶν στίχων, ἀφοῦ στὸ δημοσίευσμά του εἶχε θέσει σὲ κάποια σημεῖα τοῦ κειμένου ἀποσιωπητικά. Οἱ στίχοι μάλιστα πὺν εἶχαν μείνει ἀδημοσίευτοι ἀπὸ τὸν Γεδεών ἀποδείχτηκε πὺς εἶχαν μιὰ ἰδιαίτερη σημασία: μὲ ἄλλα λόγια ὁ Γεδεών δὲν «ἀμέλησε» ἀπλῶς νὰ ἐκδώσει τὸ σύνολο τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ ἄσκησε μιὰ μικρὴ λογοκρισία, ἐπιλέγοντας νὰ ἀφήσει ἀδημοσίευτα τὰ σημεῖα πὺν περιέγραφαν τὶς ἀντι-

δράσεις τῶν Τούρκων τὴ νύχτα ἐκείνη τῆς φωτιᾶς. Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ κώδικα τοῦ Καρατζᾶ, ὁ ἐντοπισμὸς τῶν ἐνδιάμεσων κατόχων καὶ τὸ πῶς τελικὰ ὁ κώδικας αὐτὸς ἔφθασε στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων ὅπου βρίσκεται σήμερα, μοῦ ἐπέτρεψαν νὰ παρακολουθήσω, στὴ μελέτη μου «Βαρνάβας ὁ Κύπριος καὶ ἡ πυρκαγιὰ τοῦ 1696 στὴν Κωνσταντινούπολη», τὴν περιπέτεια τοῦ μοναδικοῦ χειρογράφου πὺν τὸ παρέδιδε καὶ νὰ δημοσιεύσω τὸ σύνολο τοῦ στιχουργήματος τοῦ Βαρνάβα.

Τὸ δεύτερο πρόσωπο πὺν ἀναδύθηκε ἀπὸ τὶς ἔρευνες αὐτὲς εἶναι ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης. Κανεὶς δὲν γνῶριζε ὅτι τὸ ὄνομά του συνδέεται μὲ τὴν ἱστοριογραφία, κανεὶς δὲν εἶχε ἐντοπίσει τὸ πέρασμά του ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ζωὴ, μολονότι πρόκειται γιὰ τὸν συγγραφέα ἐνὸς πασίγνωστου ἔργου· ἡ τύχη ὁμως καὶ ἡ ἱστορικὴ μνήμη τὸν ἄφησαν στὴν ἀφάνεια, ἐνῶ ἀντίθετα τὸ ἔργο πὺν συνέθεσε δόξασε κάποιον ἄλλον, γνωστὸν ἤδη καὶ πολυγράφο συγγραφέα, τὸν Κωνσταντῖνο-Καϊσάριο Δαπόντε. Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ κώδικα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ πὺν διέσωξε ὄχι μόνον τὸ ἔργο ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ραμαδάνη στάθηκε ἡ ἀφετηρία γιὰ νὰ ξεδιπλωθεῖ τὸ κουκούλι πὺν στὸ βάθος του ἔκρυβε, ξεχασμένο καὶ ἀφανή, τὸν ἀληθινὸ συγγραφέα. Μὲ τὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης: ἕνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα σὲ ἀφάνεια» παρουσιάζω τὰ στοιχεῖα πὺν ἐπιβεβαιώνουν ὅτι ὁ

Ραμαδάνης είναι ο συγγραφέας του έργου «Ιστορία των συμβάντων», αυτού που έγινε γνωστό ως ο «Χρονογράφος» του Καισάρου Δαπόντε.

Η αποκάλυψη στην οποία κατέληξε ή πιό πάνω έρευνα με όδηγησε, όπως είναι εύνοητο, στον Δαπόντε. Η προσωπικότητά του, γνωστή και αρκετά μελετημένη, ήταν φυσικό να με άπασχολήσει, καθώς φάνηκε να είχε εμπλακεί ο ίδιος στην ύπόθεση της «ιδιοποίησης» της «Ιστορίας των συμβάντων».

Ο φιλόδοξος και πολυγράφος Δαπόντες, μολονότι φρόντισε να δημοσιεύσει ο ίδιος ένα μεγάλο μέρος των έργων του, θέλησε να κρατήσει στην αφάνεια κάποιες πτυχές του βίου του. Η μελέτη ενός χρονικού του 18ου αιώνα που προέρχεται από τη Μολδαβία μου επέτρεψε να έντοπίσω μιάν άγνωστη πτυχή της φιλόδοξης σταδιοδρομίας που είχε ξεκινήσει στο Βουκουρέστι, το παρασκήνιο μιās κρίσιμης στιγμής της ζωής του, όταν αναγκάστηκε να διακόψει άδοξα αυτή τη σταδιοδρομία στην αύλη του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου και, πιεσμένος από τις συνθήκες, κατέληξε να άποποιηθεί το κοσμικό πρόσωπο του Κωνσταντίνου και με το όνομα Καισάριος να καρεί μοναχός και να άφιερωθεί πλέον σχεδόν άποκλειστικά στη συγγραφή. Η μελέτη που έχει τον τίτλο «Πώς ο Κωνσταντίνος Δαπόντες έγινε Καισάριος. Το τέλος του έγκόσμου βίου του» εμπλουτίζει την ήδη πλούσια βιβλιογραφία για τον Δαπόντε και συμπλη-

ρώνει με κάποιες αυθεντικές αλλά άγνωστες ψηφίδες την εικόνα που ο ίδιος με επιμέλεια είχε προβάλει για τον εαυτό του· με άλλα λόγια, επιχειρεί μιὰ «ψυχαναλυτική», ἄς τὴν ποῦμε, ἐνδοσκοπηση σὲ μιὰ κρίσιμη στιγμή τῆς πολυτάραχης ζωῆς του.

Ἄς γυρίσουμε ὅμως στὰ τῆς ἐμπλοκῆς του στὸ ἔργο τοῦ «ἀφανοῦς» Δημητρίου Ραμαδάνη. Ἡ μεθόδευση πὺν χρησιμοποιοῦθηκε ἀπὸ τὸν Δαπόντε γιὰ νὰ οἰκειοποιηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη καὶ οἱ ὄροι πὺν τὴν εὐνόησαν μὲ ἀπασχόλησαν σὲ μιὰν ἀνακοίνωση πὺν παρουσίασα στὸ συνέδριο πὺν ὀργάνωσε τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ τιμήσει τὴ μνήμη τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου, μελετητῆ τοῦ Δαπόντε καὶ θερμοῦ ὑποστηρικτῆ τῆς ἀναθεώρησης πὺν εἶχα προτείνει γιὰ τὴν πατρότητα τοῦ «Χρονογράφου». «Θύμα ἢ θύτης ὁ Δαπόντες;» εἶχα τότε διερωτηθεῖ, ὅταν ἐξέταζα τὰ «ὑποπτα» φιλολογικὰ καὶ πραγματολογικὰ στοιχεῖα πὺν εἶχα ἐντοπίσει στὸ κείμενο τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων». Ἐνα νεότερο εὔρημα, λίγα χρόνια ἀργότερα, γύρω ἀπὸ τὸ ἴδιο θέμα ἤρθε νὰ ἐπιβεβαιώσει τὶς ὑποψίες ἐκεῖνες. Τὸ λανθάνον χειρόγραφο πὺν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας γιὰ νὰ ἐκδώσει γιὰ πρώτη φορὰ τὸν «Χρονογράφο τοῦ Καισαρίου Δαπόντε» τὸ ἐντόπισα στὴ συλλογὴ Κυριαζῆ τῆς Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης. Ἡ μελέτη πὺν φέρει τὸν τίτλο «Τὸ χειρόγραφο τοῦ “Χρονογράφου τοῦ Δαπόντε” καὶ ἡ λύση ἐνὸς αἰνίγ-

ματος» θεωρῶ πὼς ἔκλεισε τὴ συζήτηση ὑπὲρ τοῦ Ραμαδάνη: ἡ αὐτοψία τοῦ χειρογράφου ἔδειξε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔγινε δυνατὴ ἡ ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὸν Δαπόντε καὶ δικαιολόγησε τὸν ἀνεξήγητο τίτλο «Χρονογράφος» μὲ τὸν ὁποῖο δημοσιεύτηκε καὶ καθιερώθηκε τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη «Ἱστορία τῶν συμβάντων».

Τὸ τέταρτο πρόσωπο πού κατὰ τρόπο μοιραῖο διαπλέχθηκε σὲ ὅλες τὶς πιὸ πάνω ἔρευνές μου εἶναι, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, ὁ φαναριώτης Νικόλαος Καρατζάς.

Ὁ Καρατζάς βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τῆς φροντίδας γιὰ ὑστεροφημία πού χαρακτηρίζει τὸν Κωνσταντῖνο Δαπόντε. Δὲν ὑπῆρξε συγγραφέας¹. ἦταν ἕνας πεπαιδευμένος μελετητὴς τῆς ἱστορίας, δεινὸς φιλόλογος καὶ καλλιγράφος, μὲ οἰκονομικὴ προφανῶς ἄνεση ἢ ὁποῖα τοῦ ἐπέτρεπε νὰ διαθέτει ἀρκετὸ χρόνο στὸ σπουδαστήριό του γιὰ νὰ συγκροτήσει μιὰ σημαντικὴ συλλογὴ χειρογράφων καὶ βιβλίων. Δὲν

1. Τὸ μόνο δικό του πνευματικὸ πόνημα, ἡ μόνη «ἐνεργητικὴ» του ἐνασχόληση πού γνωρίζαμε ὡς σήμερα ἦταν μιὰ μετάφραση, ἀπὸ τὰ γαλλικά, ἐνὸς «ἐπιταφίου» στὸ Μολιέρο· βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Μεταφράσεις ἔργων τοῦ Μολιέρου στὴ βιβλιοθήκη Νικολάου Καρατζᾶ», Ὁ Ἑρανοστὴς 21 (1997) —Μνήμη Λέανδρου Βρανούση—, 378–379 [=Γιὰ τοὺς Φαναριώτες. Δοκιμὲς ἔρμηνείας καὶ Μικρὰ ἀναλυτικά, Ἀθήνα 2003, σ. 208]. Σὲ αὐτὸ θὰ πρέπει, ἴσως, νὰ προστεθοῦν τὰ σύντομα βιογραφικὰ πού συνέθεσε γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Ραφαήλ καὶ τὸν Ἰωάννη τὸν Λέσβιο, τὰ κείμενα τῶν ὁποίων δημοσιεύω πιὸ κάτω, σ. 228 καὶ 229–230.

φρόντισε διόλου για την εικόνα που θα άφηνε πίσω όταν θα έγκατέλειπε τα έγκόσµια. Έλάχιστα βιβλιογραφικά σηµειώµατα στα βιβλία του, έλάχιστα κτητορικά σηµειώµατα στους κώδικές του¹. Όµως, το άποτύπωμα που άφησε στην πνευµατική ζωή του 18ου αιώνα του άπονέµει εΰσηµα όχι για κάποια συγγραφή αλλά για κάτι χρησιµότερο: για το γεγονός ότι στους κώδικές του διέσωσε ένα πλήθος ιστοριογραφικων έργων, αλλά και για τη φιλολογική του έγρηγορση, ή όποια άποτυπώθηκε στους κώδικες που συγκροτούσε, καθώς σηµείωνε στα περιθώρια πλήθος πληροφοριων για τους περιεχόµενους συγγραφείς.

Η φιλολογική αυτή εΰσυνειδησία στάθηκε ή αιτία για όλα τα εύρηµατα που προηγήθηκαν. Σε δικό του χειρόγραφο βρέθηκε το έργο του Ραµαδάνη και γραµµένη άπο το χέρι του ήταν ή σηµείωση που διέσωσε το όνοµα του άφανου ιστοριογράφου. Σε δικό του χειρόγραφο, γραµµένη εΰδιάκριτα και καλλιγραφικά, σώζεται ή ριµάδα του άσηµου στιχοπλόκου Βαρνάβα του Κυπρίου. Άπο αυτόν, τέλος, άντιληφθήκαµε ότι είχε γνωριστεί στενά µε τον Κωνσταντίνο Δαπόντε στα χρόνια που βρέθηκαν και οι δύο να ύπηρετουν στην αυλή του Κωνσταντίνου Μαυροκορ-

1. Άπο τα χειρόγραφα της βιβλιοθήκης Καρατζά που έχουν έντοπιστεί σε λίγα µόνο ύπάρχουν βιβλιογραφικά ή κτητορικά σηµειώµατα: βλ. αναλυτικότερη άνάπτυξη πιό κάτω, σ. 63 σηµ. 2, σ. 65 σηµ. 1 και σ. 140.

δάτου στο Βουκουρέστι. Ἡ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα πού εἶχε καλλιεργήσει ὁ ἡγεμόνας, ἡ ἀνάθεση τῆς συγγραφῆς ἱστοριογραφικῶν ἔργων στὸν Ραμαδάνη ἀλλὰ καὶ στὸν Δαπόντε¹, φαίνεται πὼς ἦταν τὸ εὐφορο ἔδαφος πάνω στὸ ὁποῖο ἀναπτύχθηκε ἡ φιλία τῶν δύο νέων: ἐκτὸς ἀπὸ σκέψεις ὁ Καρατζᾶς καὶ ὁ Δαπόντες ἀντάλασσαν βιβλία καὶ χειρόγραφα· τεκμήριο ἄλλωστε ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι κώδικες τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καρατζᾶ βρέθηκαν στὰ χέρια τοῦ Δαπόντε, δάνεια προφανῶς ἀπὸ ἐκεῖνον.

Ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἂν ἔχει τὴν ὑπομονὴ νὰ διατρέξει ὅλες τὶς μελέτες πού τὸ ἀπαρτίζουν μὲ τὴ σειρὰ πού παρατίθενται, ἐλπίζω ὅτι θὰ παρακολουθήσει πὼς σιγὰ σιγὰ ἀποκαλύπτονται τὰ νήματα πού συνδέουν μεταξύ τους τὰ τέσσερα πρόσωπα καὶ θὰ ἀπολαύσει βῆμα πρὸς βῆμα τὶς διασταυρούμενες τροχιές τους. Καλὴ διαδρομή.

1. Τὴν πληροφορία πὼς ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος ἀνέθεσε τὴ συγγραφὴ μιᾶς ἱστορίας πού θὰ κάλυπτε τὴν περίοδο 1646–1704 στὸν Δημήτριο Ραμαδάνη τὴ διέσωσε στὸ μικρὸ παρασελίδιο σημειωμά του ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς. Ὅσο γιὰ τὸν Δαπόντε, εἶναι γνωστὸ πὼς σὲ ἐκεῖνον ἀνέθεσε τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου «Δακικαὶ Ἐφημερίδες», πού καλύπτουν γεγονότα ἀπὸ τὴν ἐπόμενη ἱστορικὴ περίοδο.

ΒΑΡΝΑΒΑΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ

I

Βαρνάβας ὁ Κύπριος καὶ ἡ πυρκαγιά τοῦ 1696 στὴν Κωνσταντινούπολη

I

Ἀπὸ ἓνα ἐκτενὲς στιχούργημα τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰώνα, στὸ ὁποῖο περιγράφεται μιὰ πυρκαγιά ποὺ κατέστρεψε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1696 μιὰ μεγάλη καὶ πλούσια συνοικία τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸν Γαλατὰ, ἦταν ὡς σήμερα γνωστὰ μερικὰ μόνον ἀποσπάσματα. Στὴ μελέτη αὐτὴ θὰ δώσω τὸ στιχούργημα στὴν πλήρη του μορφή, καθὼς ἐντόπισα τὸ χειρόγραφο ποὺ σώζει τὸ ἔργο, καὶ θὰ παρουσιάσω τὰ στοιχεῖα ποὺ μποροῦν νὰ συναχθοῦν γιὰ τὸ δημιουργό του καὶ γιὰ τὸ γεγονὸς τῆς πυρκαγιᾶς ποὺ περιγράφει.

Τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγή τοῦ στιχοῦργοῦ τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο, καθὼς τὰ παραθέτει στὸ ποίημά του:

Τελείωσεν ἡ ἔξηγησις, τοῦ Γαλατᾶ ὁμίαιδα,
κ' ἐκεῖνος ἔποιε τὴν εὐγαλεν, τὸν λέγουσιν Βαρνάβα.
Εἰς τὴν πατρίδα Κύπριος...

Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Ὁ Ἑρασιστής 23 (2001), 19–34.

Τὸ γεγονός πὸν περιγράφει τὸ μνηολογεῖ ὁ ἴδιος:

Σαββάτον ξημερώνοντας, 'κοσιπέντ' Ἀπριλλίου
 δυὸ μέραις ὑστερώτερα τ' ἁγίου Γεωργίου¹.

καὶ ὁ τρόπος πὸν τὸ διηγεῖται δείχνει πὼς ὄχι μόνο ἦταν αὐτόπτης μάρτυρας τῆς πυρκαγιᾶς ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶχε ἀκόμα νωπὲς τὶς εἰκόνες.

Δὲν εἶναι γνωστὸ ἄλλο πόνημα τοῦ Βαρνάβα τοῦ Κυπρίου καὶ ἡ «τοῦ Γαλατᾶ ῥιμάδα» δὲν στάθηκε, φαίνεται, ἰκανὴ νὰ τὸν ἐντάξει στοὺς λογίους τῆς Τουρκοκρατίας. Τὸ ὄνομά του δὲν θὰ τὸ συναντήσουμε σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἀναγραφὲς πὸν συντάχθηκαν τὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα. Δὲν τὸν συναντοῦμε οὔτε στὴν «Ἐπιτετημένην ἐπαρίθμησιν» τοῦ Δημητρίου Προκοπίου Πάμπερη, ἔργο πὸν συντάχθηκε κοντὰ στὰ χρόνια πὸν ἔζησε ὁ Βαρνάβας, οὔτε στὸ Συμπλήρωμα τῆς πιὸ πάνω καταγραφῆς πὸν συνέθεσε ὁ πατριάρχης Καλλίνικος Γ'. Ἀλλὰ καὶ ὁ Γεώργιος Ζαβίρας ἀγνόησε τὸν Βαρνάβα στὴν «Ἱστορίαν τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων» πὸν συγκρότησε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας στὴ Νεοελληνικὴ Φιλολογία του. Τὸν Βαρνάβα τὸν Κύπριο δὲν θὰ τὸν συναντήσουμε οὔτε σὲ ἀνάλογα ἔργα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, μολονότι ὁ Μανουὴλ Γεδεών ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα δημοσίευσε τὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος πιὸ

1. Στὸ τέλος τῆς μελέτης ἐκδίδω τὸ σύνολο τοῦ στιχουργήματος· τὸ πρῶτο παράθεμα βλ. στοὺς στ. 87–89, αὐτὸ στοὺς στ. 17–18.

πάνω¹. Δέν τὸν μνημονεύουν οὔτε κὰν οἱ ἱστορικοὶ τῆς «κυπριακῆς λογιουσύνης»².

Ἄλλὰ καὶ οἱ ἱστοριογράφοι ἀγνόησαν τὸν Βαρνάβα, μολονότι μὲ τὸ ἔργο του διασώζει, καὶ μάλιστα μὲ λεπτομέρειες, τὴν ἐνθύμηση ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, μιᾶς πυρκαγιᾶς ἣ ὁποία πολὺ λίγο εἶναι γνωστὴ στοὺς μελετητές³. Ἡ ἀφορμὴ τῆς δικῆς μου ἐνασχό-

1. Πὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Γεδεῶν βλ. πῶ κατῶ, σ. 38 κέ.

2. Βλ. γιὰ παράδειγμα Αθ. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, *Τὰ Κυπριακά, ἤτοι Γεωγραφία, Ἱστορία καὶ Γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου*, τ. 1–2, Ἀθήνα 1891, σ. 790–795, ὅπου «Οἱ κατὰ τὸν Μεσαίωνα Κύπριοι Συγγραφεῖς» καὶ ΛΟΪΖΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ, *Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, 1571–1878*, τ. 2, Λευκωσία 1930. Μόνη, ὅσο γνωρίζω, ἐξαιρέση ἀποτελοῦσε ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης, ὁ ὁποῖος μιλώντας γιὰ τὰ σχολεῖα στὴν Κύπρο, ἔκανε μιὰ παρέκβαση γιὰ νὰ ἀναφέρει τὸν Βαρνάβα καὶ τὸ ποίημα πὸν συνέθεσε· ἀντλοῦσε βέβαια τὶς πληροφορίες ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Γεδεῶν καὶ ἀπὸ ἀβλεψία θεώρησε ὅτι ζοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη «μεσοῦντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος»: ΤΡΥΦΩΝ Ε. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τ. 2, Ἀθήνα 1936, σ. 186. Ὁ ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ, *Κυπριακὴ Λογιουσύνη 1571–1878*, Λευκωσία 2002, στὸ σχετικὸ λῆμμα (σ. 104–105) ἀξιοποίησε καὶ τὰ νεότερα στοιχεῖα πὸν εἶχα παρουσιάσει στὴν πρώτη δημοσίευση τῆς μελέτης αὐτῆς τὸ 2001.

3. Στὴν ἐξαντλητικὴ μελέτη γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ ROBERT MANTRAN, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Παρίσι 1962, μολονότι ὁ συγγραφέας παραθέτει στὴ σ. 36 ἕναν πίνακα μὲ τὶς σημαντικότερες γνωστὲς πυρκαγιᾶς πὸν ξέσπασαν στὴν Πόλη, δὲν γνωρίζει τὴν πηγὴ πὸν ἐδῶ μελετοῦμε οὔτε τὴν ἐνθύμηση πὸν ἔγραψε ὁ πατριάρχης Διονύσιος Δ' γιὰ τὸ γεγονὸς αὐτό, ἐνθύμηση πὸν μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸ ἔτος τῆς πυρκαγιᾶς καὶ γιὰ τὶς

λησης με τὸ στιχούργημα καὶ τὸ συγγραφέα του ἦταν τὸ γεγονός ὅτι ἐντόπισα τὸ μοναδικό, ὅσο γνωρίζω, χειρόγραφο πὸν παραδίδει τὸ ἔργο.

Πρόκειται γιὰ ἕναν χειρόγραφο κώδικα συγκροτημένον στὸ β' μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, πὸν σήμερα φυλάσσεται, ὡς olim Κουρίλα 5, στὸ Σπουδαστήριο Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Ὁ κώδικας δὲν εἶναι ἄγνωστος στὴν ἔρευνα: στὸ ἴδιο χειρόγραφο σώζεται, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, καὶ τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη «Ἱστορία τῶν συμβάντων», τὸ ὁποῖο ἀποτέλεσε πρόσφατα ἀντικείμενο ἐρευνῶν¹. Οἱ διαστάσεις του εἶναι 220x170 χιλ., ἀποτελεῖται ἀπὸ 552 φύλλα (II+539+XI) καὶ στὸ μεγαλύτερο μέρος

ἐκκλησίες πὸν καταστράφηκαν, με ἀποτέλεσμα νὰ μὴν τὴν ἀναφέρει (περισσότερα γιὰ τὴν ἐνθύμηση τοῦ Διονυσίου Δ' βλ. πιὸ κάτω, στὴ σ. 33-34 καὶ σ. 42). Ὡστόσο ὁ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ, Ὁ ἐν Γαλατᾶ ἱερός ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τῶν Χίων, Κωνσταντινούπολη 1898, σ. 26, δημοσιεύει ἕνα ἑλληνικὸ ἔγγραφο με ἡμερομηνία 21 Μαΐου 1699 καὶ τρία τουρκικὰ τοῦ ἴδιου ἔτους πὸν ἀναφέρονται στὴν ἀνοικοδόμηση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη «τοῦ Καμένου», «κεμένην εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πύλης τοῦ Τορχανέ ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου τοῦ Γαλατᾶ» πὸν καταστράφηκε ἀπὸ τὴν «μεγάλην πυρκαϊάν τὴν συμβᾶσαν τῷ 1107 [1696]» (δ.π., σ. 38-39). Εὐχαριστῶ τὸν Χ. Γ. Πατρινέλη πὸν μοῦ ἐπισήμανε ὅτι ὁ Γεωργιάδης ἔχει δημοσιεύσει ἔγγραφα σχετικὰ με τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1696.

1. Στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης, ἕνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰώνα σὲ ἀφάνεια», Ὁ Ἑραριστής 20 (1995), 21 καὶ ἐδῶ, σ. 60-63 παραθέτω τὰ σχετικὰ με τὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ καὶ τὴν τύχη του ὡς νὰ φτάσει στὸ Σπουδαστήριο τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

είναι αυτόγραφος του Νικολάου Καρατζᾶ, του λόγιου γραφέα του 18ου αιώνα και συλλέκτη χειρογράφων¹. Ἡ ὕλη του κώδικα εἶναι σύμμικτη καὶ τὸ ποίημα του Βαρνάβα παραδίδεται στὰ φύλλα 287^r-289^v.

Μὲ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ χειρογράφου δίνεται ἡ δυνατότητα νὰ ἐκδώσουμε στὸ σύνολό του τὸ ἔργο· νὰ ἀξιολογήσουμε τὶς πληροφορίες ποὺ περιέχονται γιὰ τὴν πυρκαγιά τοῦ 1696· καί, ἀκόμα, μποροῦμε νὰ καταγράψουμε τὶς παρατηρήσεις τοῦ ἐλάσσονα αὐτοῦ δημιουργοῦ γιὰ τὴν κοινωνία τῆς Κωνσταντινούπολης τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ 17ου αἰώνα. Τέλος, ἀξιολογώντας μιὰ πληροφορία ποὺ ἔδωσε ὁ Μανουὴλ Γεδεών τὸ 1900, μποροῦμε πλέον νὰ ἐντοπίσουμε ἕναν ἀκόμα κρικο τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου².

II

Στὸ στιχούργημα περιγράφονται ὅσα συνέβησαν στίς 25 Ἀπριλίου τοῦ 1696 στὴ συνοικία τοῦ Γαλατᾶ, στὴν Κωνσταντινούπολη³.

1. Πὰ τὸν μεθοδικὸ αὐτὸ λόγιό καὶ τὴν πλούσια βιβλιοθήκη του βλ. συγκεντρωμένη τὴ βιβλιογραφία στὴ μελέτη μου «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ οἱ περιπέτειες τοῦ χφ Paris. Suppl. gr. 1375», Ἑλληνικά 49 (1999), 61-72 καὶ ἐδῶ, σ. 137-163.

2. Πὰ τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴ σχέση τοῦ χειρογράφου μὲ τὴ Χίο βλ. πῶ κάτω, σ. 43 κέ.

3. Πὰ τὸ φαινόμενο δημιουργίας τέτοιου εἶδους στιχουργημάτων τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας βλ. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, Ἀθήνα ⁹2000, σ. 162-164.

Δύο μέρες πριν ή σουλτάνα «γέννησεν κορίτζιν» και τὸ γεγονός αὐτὸ ἔκανε τὸν σουλτάνο νὰ θέλει νὰ δώσει ἐορταστικὴ ἀτμόσφαιρα στὴν πρωτεύουσα. Ἔστειλε διαταγή, φερμάνι ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη ὅπου βρισκόταν¹ νὰ φωταγωγηθεῖ ἡ Κωνσταντινούπολη, νὰ γίνει «δοναμιάς». Οἱ ὑπῆκοοι, πὺ θέλησαν νὰ δείξουν ὅτι συμμερίζονται τὴν ψυχικὴ εὐφορία τοῦ μονάρχου γιὰ τὴν κόρη πὺ ἀπέκτησε, «στόλισαν ὅλα τους τὰ ῥγαστήρια». Ἦταν μέρες γιορτῆς². Ξημερώ-

1. Τὴν πληροφορία ὅτι ὁ σουλτάνος Μουσταφὰ Β' (1695–1703) βρισκόταν τότε στὴν Ἀδριανούπολη τὴν δίνει μιὰ ἐνθύμησις τοῦ πατριάρχη Διονυσίου Δ' πὺ σώζεται, ἀντιγραμμμένη καὶ αὐτὴ, στὸ τέλος τοῦ ποιήματος τοῦ Βαρνάβα: «... ἦλθε λόγος ἀπὸ Ἀδριανούπολιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, πῶς ἐγένετο θυγάτριον τοῦ βασιλέως, καὶ ἔγινεν δοναμιάς, ἦτοι θριάμβος...» (πανομοίωτυπο τοῦ σημειώματος βλ. πὺ κάτω, σ. 34). Διασταυρῶνεται ἔτσι ἡ πληροφορία πὺ ἀναφέρει ὅτι ὁ Μουσταφὰ Β' κατοικοῦσε τὰ μεγαλύτερα διαστήματα στὴν Ἀδριανούπολη, ἀσχολούμενος μὲ τὸ κυνήγι βλ. PHILIP MANSEL, Κωνσταντινούπολη. Ἡ περιπόθητη πόλις (1453–1924) (ἑλλην. μτφ. Π. Κόλλιας), Ἀθήνα 1999, σ. 286.

2. Μιὰ ὠραία περιγραφή τοῦ ἔθιμου τοῦ δοναμιά ἔχει δώσει ὁ Δαπόντες στὸ ἔργο του Κατάλογος Ἱστορικὸς..., δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν ΚΩΝ. ΣΑΘΑ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 180: «... ὅταν ἐγένετο εἰς τὴν Πόλιν ὁ βασιλικὸς δοναμιάς διὰ τὴν γένναν τοῦ βασιλόπαιδος μίαν ἑβδομάδα, κ' ἐκλείσθησαν τὰ κτίρια, καὶ ἀνοίχθησαν ἡ φυλακαῖς, καὶ ἔλειψε τὸ ἀλισβερίσι, καὶ ἐφεγγοβολοῦσαν ἡ νύκτες διὰ τὰ πολυάριθμα φῶτα, καὶ ἐγελοῦσαν ἡ μέραις διὰ τὰ μυριάριθμα παίγνια καὶ ταῖς χαραῖς, ἐστολίσθησαν τὰ τζαρσία, καὶ ἐστολίσθησαν τὰ σπῖτια μικρῶν τε καὶ μεγάλων, Τουρκῶν τε καὶ τῶν ἄλλων, καὶ συνερίζοντο ποῖος τὸν ἄλλον νὰ περάσῃ εἰς

νοντας ἢ 25ῃ Ἀπριλίου κάποιοι ζαχαροπλάστες, «μπουρεκτζίδες», πὺ τὸ ἐργαστήρι τους ἦταν κοντὰ στὴν Πόρτα τοῦ Τοπχανέ, βγήκαν νὰ κάνουν ἕναν περίπατο καὶ νὰ ἀπολαύσουν τὸ θέαμα τοῦ στολισμοῦ καὶ τῆς φωταγώγησης τῆς πόλης. Δὲν ἔφυγαν ὅλοι, εἶχαν τὴν πρόνοια νὰ μείνει κάποιος νὰ προσέχει τὸ φουῖρο. Ὅμως «ξέχασεν ὁ ταλαίπωρος ὄτ' εἶν' φωτιά κι ἀνάφτει», ἀποκοιμήθηκε, ἡ φωτιά φούντωσε, ἄναψε τὸ ἐργαστήρι καὶ μέσα σὲ λίγη ὥρα ἐξαιτίας τοῦ δυνατοῦ ἀνέμου πὺ φυσοῦσε ἀπλώθηκε τόσο γρήγορα, πὺ κατέστρεψε ὅλο τὸν Γαλατᾶ, «Σαββάτον ξημερώνοντας, ἴκοσιπέντ' Ἀπριλλίου, | δυὸ μέρας ὑστερώτερα τ' ἁγίου Γεωργίου».

Ἡ Πόρτα τοῦ Τοπχανέ βρισκόταν στὸ βορειοανατολικὸ ἄκρο τῆς συνοικίας τοῦ Γαλατᾶ καὶ καθὼς ὁ ἄνεμος ἦταν βόρειος, ἡ φωτιά ἐπεκτάθηκε γρήγορα σὲ ὀλόκληρη τὴ συνοικία. Ἡ ἔντασή της ἦταν τόση, πὺ μέσα σὲ τρεῖς ὥρες κήηκαν καὶ οἱ ἕξι ἐκκλησίες τοῦ Γαλατᾶ. Ἡ πυρκαγιὰ ξέσπασε στὶς πέντε τὰ ξημερώματα καὶ ἡ κατάσβεσή της λόγω τοῦ ἀνέμου ἦταν δύσκολη: «Ἐσβῆσαν ἀπ' τὴν μὴν μεριάν, κι ἀπὸ τὴν ἄλλην καίγει», σημειώνει ὁ Βαρνάβας. Σκηνὲς πανικοῦ ξετυλίγονταν στοὺς δρόμους, σκηνὲς πὺ ἀποδίδονται μὲ μεγάλη γλαφυρότητα στὸ στιχούργημα:

τὸν στολισμὸν τοῦ σπητίου του, εἰς πολυκάνδηλα, καθρέπταις, ὀρολόγια κρεμαστά, στρωσίδια, καὶ ἄλλα διάφορα καὶ σπάνια».

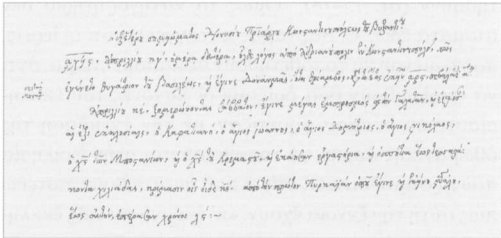
«Μικροὶ μεγάλοι τρέχασι, τὰ ῥοῦχα φορτωμένοι, | μὲς
στὰ σοκάκια κλαίγασι μαῦροι, σκοτεινιασμένοι· | δὲν
ἤξευραν ποῦ νὰ κρυφθοῦν νὰ μὴν κατακαγοῦσι, |
κλαῖσιν ἀπαρηγόρητα, φωνάζουν καὶ βοοῦσι».

Ἡ μεγάλη ἔκταση τῆς καταστροφῆς ἀποδίδεται
λοιπὸν ἀπὸ τὸν Βαρνάβα στὸν δυνατὸ ἄνεμο ποῦ
φυσσοῦσε, ἀφοῦ στοὺς στίχους 35–37 σημειώνει πὼς ἡ
πυρκαγιὰ δὲν θὰ εἶχε ἐξαπλώθει ἂν δὲν ἦταν τόσο
δυνατός: «Νὰ ἴθελεν εἶσται ὁ καιρὸς λιγάκι σὰν γαλή-
νη, | τόσον κακὸν δὲν ἔκαμνε τὸ φοβερὸν γιαγκίνι. |
Μὰ ἴφρσα ἴκεινος ὁ Βοριᾶς ἄγριος, θυμωμένος...». Ὡστόσο
στὴ συνέχεια ὁ Βαρνάβας δίνει μιὰν ἄλλη
διάσταση στὸ γεγονός: ὁ βοριάς «...ἴπὸ τὸν Θεὸν
ἦτونه προσταγμένος, | μὲ τὸ νὰ σφάλλωμεν πολλὰ καὶ
δὲν μετανοοῦμεν, | ἔστειλεν τούτην τὴν φωτιὰν ὅλοι
νὰ παιδευθοῦμεν» (στ. 38–40). Εἰσάγει δηλαδὴ ἓνα
στοιχεῖο ἠθικῆς εὐθύνης τῶν ἀνθρώπων, στοιχεῖο ποῦ
θὰ τὸ ἐπεξεργαστεῖ στὴ συνέχεια προσδίδοντάς του
καὶ ἄλλες διαστάσεις. Πέρα ἀπὸ τὴν γενικὴ του δια-
τύπωση, ὅτι ἡ πυρκαγιὰ καὶ ἡ καταστροφή ἔγιναν
ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι σφάλλουν καὶ δὲν μετανοοῦν,
ὅταν κάνει λόγο γιὰ τὶς ἕξι ἐκκλησίες ποῦ κήηκαν στὴ
συννοικία στηλιτεύει τὸν κληρὸ καὶ τὴν κενοδοξία του.
«Ἐχάσαν τὰ κονάκια τους καὶ εὔμορφα κελλιά τους,
| ἐπαιδευθήκασιν κι αὐτοὶ γιὰ τὴν κενοδοξία τους. |
Διατὶ δὲν ἐχρειάζονταν [= καταδέχονταν] κανέναν νὰ
μιλήσουν, | μηδὲ πτωχὸν μηδ' ἄρχοντα νὰ τότε χαιρε-

τήσουν» (στ. 75–78). Ὅμως τὸ κατηγορητήριο δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Ὁ Βαρνάβας καταγγέλλει ὅτι οἱ ἱερεῖς, προκειμένου νὰ τοποθετηθοῦν σὲ κάποια ἐνορία, ἀντὶ νὰ ἀκολουθοῦν ὅσα ὀρίζουν οἱ κανόνες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου φρόντιζαν, μὲ τὴν ἐπέμβαση τῆς ὀθωμανικῆς ἀρχῆς, νὰ τοποθετοῦνται στὴν ἐκκλησία πὺν προτιμοῦσαν. Οἱ στίχοι πὺν ἀκολουθοῦν πιστεύω πὺς αὐτὴ τὴν ἔννοια ἔχουν: «κ' ἐπέρνασιν ταῖς ἐκκλησιαῖς μὲ τούρκικους ῥιτζάδες» (στ. 80). Ἡ τουρκικῆς προέλευσης λέξη «ριτζάς» σημαίνει παράκληση ἀλλὰ καὶ μεσολάβηση.

Ὅσο γιὰ τὶς ἐκκλησίες πὺν κήηκαν, ὁ ποιητὴς δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ τὶς κατονομάσει, γεγονός πὺν ἐπιβεβαιώνει, πιστεύω, ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς του ἦταν νὰ στηλιτεύσει καὶ νὰ καταγγεῖλει. Τὶς ἐκκλησίες ὡστόσο πὺν καταστράφηκαν ἐκείνη τὴ νύχτα τὶς γνωρίζουμε ἀπὸ ἓνα σημείωμα πὺν βρίσκουμε ἀντιγραμμένο στὸ ἴδιο χειρόγραφο, στὸ τέλος τῆς ριμάδας τοῦ Γαλατᾶ. Ἦταν ἡ Καφατιανή, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης, ὁ Ἅγιος Δημήτριος, ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὁ Χριστὸς τῶν Μποστανίων καὶ ὁ Χριστὸς ὁ Κρεμαστός. Πρόκειται γιὰ σημείωμα τοῦ πατριάρχη Διονυσίου Δ', τὸ ὁποῖο βρῆκε κάπου καὶ τὸ ἀντέγραψε στὴν οἰκεία θέση ὁ εὐσυνειδήτος γραφέας τοῦ χειρογράφου, ὁ Νικόλαος Καρατζάς¹. Ἀπὸ αὐτὸ ἄλλωστε τὸ σημείωμα πληρο-

1. Τὶς ἐκκλησίες πὺν καταστράφηκαν ἐκείνη τὴ νύχτα ὁ Γεδεών

Τὸ κείμενο τοῦ σημειώματος τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ΄
Χρ Ἰωαννίνων, Κουρίλα 5, φ. 289^v (τμήμα)

φορούμαστε καὶ τὸ ἔτος τῆς πυρκαγιᾶς πού περιγράφει ὁ Βαρνάβας.

Ἡ θεϊκὴ ὀργὴ ἦταν λοιπὸν ἀναμενόμενη, κατὰ τὸν δημιουργὸ τοῦ στιχουργήματος: τὴν προκάλεσαν οἱ ἀνομίες τῶν ἀνθρώπων. Κρίνει μάλιστα σκόπιμο νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀποψη αὐτὴ θυμίζοντας μιὰ παρόμοια καταστροφὴ πού εἶχε συμβεῖ πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια,

τις ἐντοπίζει, προφανῶς ἔχοντας ὑπόψη του τὸ σημεῖωμα αὐτό, καὶ τις ταυτίζει στὴ μελέτη του Ἑορτολόγιον Κωνσταντινουπολίτου προσκυνητοῦ, [Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας], Κωνσταντινούπολη 1904–1905, σ. 297. Ἐκεῖ δημοσιεύει καὶ ἔγγραφο τῶν προεστῶν γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῆς ἐκκλησίας τῆς Καφατιανῆς ἀπὸ τις ζημιές πού ὑπέστη ἀπὸ τὴν πυρκαγιά. Ο R. JANIN, *La Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, τ. 1, III, Παρίσι 1969, σ. 511, ὑποθέτει ὅτι ὁ Χριστὸς ὁ Κρεμαστὸς βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἴπποδρόμου· προφανῶς ὅμως ἡ ἐκκλησία τὴν ὁποία κατέστρεψε ἡ πυρκαγιὰ τοῦ Γαλατᾶ δὲν μπορεῖ νὰ βρισκόταν στὸν Ἴπποδρόμο.

ὅταν μεγάλος σεισμὸς εἶχε πλήξει τὴ Σμύρνη τὸν Ἰού-
νιο τοῦ 1688¹. Καὶ σὲ ἐκείνη τὴν περίπτωσι ἡ αἰτία
ποῦ εἶχε προκαλέσει τὸ ξέσπασμα τῆς θεϊκῆς ὀργῆς
ἦταν παρόμοια μὲ αὐτὴ ποῦ προκάλεσε τὴν πυρκαγιὰ
στὸν Γαλατᾶ: «ὁ Θεὸς παιδεύει τοὺς ἀνθρώπους |
καὶ τὴν ὀργή του στέλλει τὴν σὲ βδελυγμένους
τόπους, | ἐκεῖ ἔπου περισσεύουσιν πορνείαις καὶ ἄσωτί-
αις, | οἰνοποσίαις καὶ χοροῖ, μὲ πλείσταις ἀδικίαις |
ὡσάν τῆς Σμύρνης τὸν σεισμὸν τότες ὁποῦ ἐγίνη |
ἐκείνους καταπόντισεν, κ' ἐδῶ ἔστειλεν γιαγκίνι» (στ.
105–110). Προφανῶς ἡ περίπτωσι τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς
Σμύρνης στὴ συνείδησι τοῦ ἐπαρχιώτη ποιητῆ ἦταν
παρόμοιαι: μεγαλουπόλεις καὶ οἱ δύο, ἐκπορνευμένες
καὶ ἄσωτες.

III

Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα ποῦ γνωρίζουμε γιὰ τὸν
Βαρνάβα, ὅπως σημείωσα καὶ πιὸ πάνω, εἶναι ἐλάχι-
στα καὶ περιορίζονται σὲ ὅσα δίνει ὁ ἴδιος στὸ ποίημά
του. Ἄς τὰ ἀνασυνθέσουμε.

Δηλώνει ὅτι ἡ ἐκπαίδευσή του περιορίστηκε στὰ
κοινὰ γράμματα: «εἰς τὴν πατρίδα Κύπριος, μὰ δὲν

1. Ἡ ἀνάμνησι τοῦ σειμοῦ τῆς Σμύρνης ἔμεινε γιὰ πολλὰ χρό-
νια ζωντανή. Ὁ Καισάριος Δαπόντες στὸ ἔργο ποῦ σημειώνουμε
στὴ σ. 30, σημ. 2 γράφει μισὸ περίπου αἰῶνα ἀργότερα (σ. 168):
«ἔγινε μεγαλώτατος σεισμός, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Σμύρνην, καὶ
ἐκρημνίσθησαν πολλὰ σπήτια, καὶ πολλοὺς ἐπλάκωσαν».

εἶν' σπουδαγμένος, | πάρεξ κοινὰ τὰ γράμματα ἴπου εἶναι μαθημένος» (στ. 89–90). Ὡστόσο τὸ ἐπίπεδο παιδείας πὺ ἀποπνέει τὸ στιχοῦργημα εἶναι, πιστεύω, ὑψηλότερο ἀπὸ ἐκεῖνο πὺ θὰ περιέμενε κανεῖς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξαγγελία. Εἶναι γραμμένο σὲ δεκαπεντασύλλαβο ὁμοιοκατάληκτο κατὰ ζεύγη καὶ λίγα εἶναι τὰ σημεῖα ὅπου ἡ ἀδεξιότητα στὴ στιχοπλοκία θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ στὴν ἔλλειπὴ μόρφωση τοῦ δημιουργοῦ.

Εἶναι φανερὸ πὺς ὁ Βαρνάβας καλλιέργησε μόνος, πέρα ἀπὸ τὶς ὅποιες σπουδές, τὸ ἔμφυτο ταλέντο του καὶ ἐπεξεργάστηκε τὸ γλωσσικὸ του αἰσθητήριο. Τοῦ ἄρρεσαν τὰ γράμματα καὶ μὲ καημὸ σημειώνει: «Νᾶχεν σπουδάξη καὶ αὐτὸς ἑλληνικὴν σοφίαν, | ἤθελεν ἔχη μάθημα νὰ γράφ' ὀρθογραφίαν» (στ. 91–92). Τὸ ὅτι δὲν πῆρε μεγαλύτερη βασικὴ ἐκπαίδευση τὸ ἀποδίδει ὄχι σὲ προσωπικὲς δυσκολίες ἀλλὰ στὸ γεγονὸς ὅτι στὸν τόπο του, στὴν Κύπρο, «δὲν βρῖσκονται σπουδαῖοι» (στ. 97), δὲν ὑπῆρχαν λόγιοι δάσκαλοι κοντὰ στοὺς ὁποίους θὰ μπορούσε νὰ μάθει περισσότερο. Οὔτε ὅμως εἶχε, φαίνεται, τὴ δυνατότητα νὰ ἔρθει στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ σπουδάσει: «εἰς τὸ σχολιὸν δὲν κάθησεν τῆς Πόλης διὰ νὰ μάθη. | Ἐλπίζω πὺς νὰ ἴσπουδαζεν, ἤθελεν ἐννοήση | ταῖς λέξαις ὅλαις τῶν γραφῶν νὰ ταῖς κατανοήση » (στ. 94–96). Τὸν διακρίνει πάντως σεμνότητα ἀλλὰ καὶ ἓνα αἰσθημα μειονεξίας, πὺ τὸν κάνει νὰ

ἀπολογεῖται στοὺς ἀναγνώστες, πὼς ὅ,τι ἔγραψε τὸ ἔκανε μόνο γιὰ νὰ διασώσει τὴν ἀνάμνηση ἑνὸς γεγονότος ποὺ τὸν συγκλόνησε: «Καὶ ἂν εἶναι τίποτες οἱ στίχοι ποῦν' γραμμένοι, | συγγνώμην νὰ τὸν δώσετε ἅ' δὲν ἔν' συνθεμένοι | Μόνον διὰ ἐνθύμησιν τοὺς ἤθελεν ἠγροάψη» (στ. 99–101)¹.

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα λοιπὸν ποὺ δίνει γιὰ τὴ ζωὴ του ὁ ἴδιος ὁ Βαρνάβας μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε πὼς γεννήθηκε καὶ πέρασε τὰ νεανικά του χρόνια στὴν Κύπρο καὶ ὅτι ἦρθε στὴν Πόλη ἀρκετὰ μεγάλος. Ὅταν πάντως περιγράφει τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1696, γνωρίζει πολλὰ γιὰ τὴ συνοικία τοῦ Γαλατᾶ: γνωρίζει τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ· γνωρίζει πὼς κατοικοῦσαν ἐκεῖ Τοῦρκοι, Ρωμοί, Ἑβραῖοι καὶ Φράγκοι (στ. 12 καὶ 44)· γνωρίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκκλησιῶν· γνωρίζει τὴν Πύλη τοῦ Τοπχανέ. Φαίνεται νὰ διαμένει κοντὰ στὸν τόπο ποὺ ἔγινε ἡ καταστροφή. Ἡ κυπριακὴ καταγωγὴ του δὲν ἔχει πιά στὸν γραπτὸ του λόγο ἔντονη παρουσία.

Τὸ ἐπάγγελμα ποὺ ἀσκοῦσε δὲν τὸ γνωρίζουμε· ἴσως νὰ ἦταν κάτι ποὺ τὸν ἔφερνε σὲ συνάφεια μὲ τὸν

1. Πρόσφατα ὁ ΔΗΜ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ στὸ μελέτημά του «Διήγησις Βεφᾶ καὶ Μιχρῆς. Ἀωνύμου ἀνέκδοτον στιχοῦργημα ΙΖ' αἰ.», Μεσαωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά 6 (2000), 22 σχολιάζοντας παρόμοια κατάληξη στιχοῦργήματος τοῦ ΙΖ' αἰώνα σημειώνει πὼς ἡ διατύπωση αὐτὴ θυμίζει βυζαντινοὺς κωδικογράφους, ποὺ στὰ σημειώματά τους εἶναι ἀπολογητικοί, αὐτοχαρακτηρίζονται ἀμαθεῖς καὶ ζητοῦν ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη νὰ τοὺς συγχωρέσει τὰ σφάλματα.

κατώτερο κληρο και κάποια ένδεχομένως τραυματική εμπειρία που είχε από τη συνάφεια αυτή τον όδηγησε να εκφραστεί με τόση πικρία για την κενοδοξία των κατώτερων λειτουργών που υπηρετούσαν στον Γαλατά.

Δέν είναι γνωστός ούτε ο χρόνος της γέννησής του ούτε και το πότε πέθανε ο Βαρνάβας ο Κύπριος.

IV

Το 1900 ο Μανουήλ Γεδεών στο μελέτημά του «Ἐκκλησιαί βυζαντιναί ἐξακριβούμεναι, κυρίως δὲ ἡ Θεοτόκος τῶν Κύρου» κατέγραψε τις ἐκκλησίες τῆς συνοικίας τοῦ Γαλατᾶ που καταστράφηκαν ἀπὸ μιὰ πυρκαγιά που ἐκδηλώθηκε τὸ 1659. Ἐκεῖ σημείωσε ὅτι σὲ ἓνα στιχούργημα «ἀνέκδοτον, περισωθὲν ἐν ἰδιωτικῷ κώδικι σωζομένῳ νῦν ἐν Χίῳ» περιγραφόταν μιὰ νεότερη πυρκαγιά. Πὰ χάρι του μάλιστα ὁ χίος ἱστορικὸς Κ. Κανελλάκης μετέγραψε «κεφάλαια τινὰ ἐκ τούτου τοῦ χειρογράφου»¹. Στὸ μελέτημά του ἐκεῖνο ὁ Μανουήλ Γεδεών δημοσίευσε ὀκτὼ μόνο στίχους ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βαρνάβα, ἐκείνους που περιγράφουν τὴν καταστροφὴ τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Γαλατᾶ. Σὲ μιὰ σημείωση παρέθεσε δώδεκα ἀκόμα

1. ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ, «Ἐκκλησιαί βυζαντιναί ἐξακριβούμεναι, κυρίως δὲ ἡ Θεοτόκος τῶν Κύρου» (δημοσιευμένη σὲ συνέχειες στήν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 20 (1900), 27 κέ. καὶ τὴν ἴδια χρονιά αὐτοτελῶς, μετὸν ἴδιο τίτλο.

στίχους, τούς «αὐτοβιογραφικούς», πού ὁ δημιουργός εἶχε ἐντάξει στό ἔργο του γιά νά ἀποκαλύψει τήν ταυτότητά του: τὸ ὄνομα, τήν καταγωγή καί τήν παιδεία πού μπόρεσε νά πάρει.

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα ὁ Γεδεὼν στή μελέτη του Ἑορτολόγιον Κωνσταντινουπόλιτου προσκυνητοῦ δημοσίευσε τέσσερα στιχουργήματα πού περιγράφουν πυρκαγιές· καί ἐκεῖ μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι τὰ κείμενα τῶν τεσσάρων αὐτῶν στιχουργημάτων προέρχονται ἀπὸ «τὸ ἐν Χίφ χειρόγραφον»¹. Ἕνα ἀπὸ τὰ τέσσερα εἶναι ἡ ριμάδα τοῦ Βαρνάβα.

Ἀπὸ τὸ ἔργο δημοσιεύονται 81 στίχοι καί κάποια ἀποσιωπητικά πού ἔχει θέσει ὁ ἐκδότης σὲ πέντε σημεῖα προδίδουν ἀντίστοιχες παραλείψεις, πράξι πού ὁ Γεδεὼν τὴν δικαιολογεῖ ὡς ἐξῆς: «ἀφηρέθησαν πολλοὶ στίχοι περιττοί». Ἐπρόκειτο λοιπὸν γιά συνειδητὴ ἀπόφαση τοῦ Γεδεὼν καί ὄχι γιά ἀμέλεια τοῦ Κανελλάκη νά ἀντιγράψει ὀλόκληρο τὸ ἔργο. Ἄλλη μία ἔνδειξη ὅτι ὁ Γεδεὼν εἶχε στὰ χέρια του τὸ πλῆρες κείμενο ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἤδη στό πρῶτο του δημοσίευμα, τοῦ 1900, ἔγραφε: «τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μνημεῖον, εἰς στίχους 118 παρατείνεται...». Ἀποφάσισε ὁμῶς νά μὴ δημοσιεύσει κάποιους στίχους. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν 121 στίχων τοῦ ἔργου —πού ὁ Γεδεὼν τοὺς μετρᾷ 118 ἐπειδὴ δὲν ὑπολόγισε τοὺς δύο στίχους τοῦ τίτλου καί

1. ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ, Ἑορτολόγιον Κωνσταντινουπόλιτου προσκυνητοῦ..., σ. 49.

τὸν ἕναν πού δηλώνει τὸ τέλος— ἀφαιρώντας τοὺς δημοσιευμένους 81 διαπιστώνουμε τὴν ἔκταση τῆς «λογοκρισίας»: τὰ ἀποσιωπητικά πού ἔθεσε ὁ Γεδεών στὴν ἔκδοσή του ἀντιστοιχοῦν σὲ 40 στίχους· ἐπέλεξε δηλαδή νὰ δημοσιεύσει τὸ 67% τοῦ συνόλου, χαρακτηρίζοντας τοὺς ὑπόλοιπους στίχους «περιττούς».

Μποροῦμε νὰ ποῦμε, ἄραγε, ὅτι ὁ λόγος πού ὁ Γεδεών δὲν δημοσίευσε τοὺς 40 «περιττούς» στίχους ἦταν μιὰ «προληπτικὴ λογοκρισία» στοῦ κείμενο πού δημοσίευσε; Ὁ ἴδιος σὲ ἄλλο δημοσίευσμά του ἔχει διατυπώσει μιὰν ἀπόψη γιὰ τὸ λόγο πού τὸν ὀδηγοῦσε νὰ παραλείπει ὅ,τι θεωροῦσε «περιττό»: «ἐξοβελισθεισῶν φράσεων τινῶν, ὧν ἡ ἐκτύπωσις μακρὰν τοῦ κέρδος ἐπενεγκεῖν ἴσως ἀποφέρει ζημίαν»¹. Ἰσχυσε, ἄραγε, καὶ ἐδῶ ἡ ἴδια ἀντίληψη; Τώρα πού ἔχουμε τὴν πλήρη εἰκόνα τοῦ ἔργου ἅς ἐξετάσουμε τί περιεῖχαν οἱ στίχοι πού παρέλειψε.

Στὴν ἐνότητα τῶν στίχων 8–16 καὶ 47–62 πού δὲν δημοσίευσε γίνονται ἀναφορὲς στὸν ὀθωμανὸ μονάρχη καὶ στὴν παρουσία Τούρκων στὴν καιγόμενη συνοικία. Ἡ παράλειψή τους μπορεῖ νὰ ἐρμηνευτεῖ μὲ τὴν πιὸ πάνω ἀντίληψη. Ὅμως ἀνάμεσα στοὺς «περιττούς» στίχους περιλαμβάνονται καὶ ἐκεῖνοι πού ἀνα-

1. Τὴ διατυπώνει στὴν ἔκδοση ἑνὸς «συνοδικοῦ τόμου» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1663, τὸ κείμενο τοῦ ὁποῦ δημοσίευσε στοῦ ἔργου του Κανονικὰ Διατάξεις, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1888, σ. 368 σημ.

φέρονται στο φιορμάνι του σουλτάνου για τη φωταγώγηση της Κωνσταντινούπολης. Έτσι, ο «δοναμιάς» που αποτέλεσε τη γενεσιουργό αιτία της πυρκαγιάς αποσιωπᾶται στην έκδοση Γεδεών, αφήνοντας μετέωρο το πῶς προκλήθηκε ἡ φωτιά. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικό —καὶ ἀποκαλυπτικό τῶν λόγων που ὤθησαν τὸν Γεδεών στην ἀποσιώπηση τῶν πιὸ πάνω στίχων— ὅτι τὸν ὄρο «τούρκικους ῥιτζάδες» προτιμᾷ νὰ τὸν μετατρέψει σὲ «ξενικούς ῥιτζάδες» (στ. 80).

Μιὰ ἄλλη ἐπέμβαση τοῦ Γεδεών εἶναι ἡ ἀφαίρεση τῶν στ. 107–108. Ἐδῶ ἡ ἔρμηνεία πιθανὸν νὰ εἶναι λίγο διαφορετική, ὑπακούει ὅμως καὶ πάλι στην ἴδια ἀντίληψη: τοῦ ἦταν δυσάρεστη ἡ κριτικὴ που ἀσκοῦσε ὁ Βαρνάβας στὴν κοινωνία τῆς Κωνσταντινούπολης γράφοντας πὼς «περισσεύουσιν πορνείαις καὶ ἀσωτίαις, | οἰνοποσίαις καὶ χοροί, μὲ πλείσταις ἀδικίαις».

Ἡ παράλειψη ὡστόσο τῶν τελευταίων στίχων (στ. 115–121) μένει ἀνεξήγητη, καθὼς ἐδῶ δὲν διακρίνεται εὐκόλα ἡ αἰτία τῆς ἀποσιώπησης. Πρόκειται γιὰ τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο ὁ Βαρνάβας διατυπώνει τὶς ἠθικοπλαστικὲς του ἀπόψεις καὶ τὸ μήνυμα που θέλει νὰ μεταδώσει μὲ τὸ στιχουργημά του.

V

Μένει νὰ δοῦμε τὴ σχέση που συνδέει «τὸ ἐν Χίῳ χειρόγραφον» που χρησιμοποίησε ὁ Γεδεών μὲ τὸν χειρόγραφο κώδικα που ἐντοπίσαμε στὰ Ἰωάννινα καὶ

πὸν χρησιμοποιοῦμε στὴν παρούσα ἔκδοση. Χωρὶς ἀμφιβολία πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια χειρόγραφη πηγὴ. Τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα πείθουν γιὰ τὴν ταύτιση:

α) Ὁ Γεδεὼν στὴ μελέτη τοῦ 1900 ἀνέφερε ὅτι πληροφορίες γιὰ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ Γαλατᾶ σώζει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ στιχοῦργημα τοῦ Βαρνάβα, καὶ «συνημμένον μικρόν τι σημείωμα» τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ', τὸ κείμενο τοῦ ὁποίου καὶ δημοσίευσε. Τὸ σημείωμα αὐτὸ ὑπάρχει καὶ στὸν χειρόγραφο κώδικα τῶν Ἰωαννίνων, ἀμέσως μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Βαρνάβα¹.

β) Στὸ στίχο 107, στὸ σημεῖο πὸν ὁ Βαρνάβας συσχετίζει τὴν πυρκαγιὰ μὲ τὸ σεισμὸ πὸν συγκλόνησε τὴ Σμύρνη λίγα χρόνια νωρίτερα, ὁ Γεδεὼν παραθέτει σὲ σημείωση ἓνα σύντομο κείμενο «τοῦ διδασκάλου Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου», τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ τὸν ἐκδότη «ἐν τῷ κώδικι κεῖται ἐνταῦθα»². Στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων ὑπάρχει πράγματι στὸ δεξιὸ περιθώριο τοῦ στ. 107 ἓνα σημείωμα μὲ τὸ ἴδιο κείμενο, τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου.

γ) Τέλος, τὰ τρία ἄλλα στιχοῦργήματα πὸν ἀναφέρονται σὲ ἰσάριθμες πυρκαγιὰς καὶ τὰ ὁποῖα δημοσίευσε ὁ Γεδεὼν μετὰ τὴ ριμάδα τοῦ Βαρνάβα τὰ βρί-

1. ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ, «Ἐκκλησιαὶ βυζαντιναί...», 27. Πανομοιοτύπο τοῦ σημειώματος αὐτοῦ ὅπως σώζεται στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων βλ. ἐδῶ στὴ σ. 34.

2. ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ, Ἑορτολόγιον Κωνσταντινουπολίτου προσκυνητοῦ..., σ. 52 σημ. 2.

σκουμε, και αυτά, στο χειρόγραφο που έντοπίσαμε. Πιστεύω πώς μπορούμε με βεβαιότητα να θεωρήσουμε ότι το χειρόγραφο που σήμερα βρίσκεται στην κατοχή του Πανεπιστημίου Ίωαννίνων είναι το «ιδιωτικόν χειρόγραφον» που βρισκόταν το 1900 στη Χίο.

Ἡ ταύτιση αὐτὴ ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε ἕνα ἀκόμα βῆμα τῆς πορείας πὺν ἀκολούθησε τὸ χειρόγραφο πὺν συγκρότησε ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς στὸ β' μισὸ τοῦ 18ου αἰῶνα.

Γνωρίζαμε ὡς τώρα πὺς ὁ τελευταῖος κτήτορας τοῦ χειρογράφου ἦταν ὁ μητροπολίτης Κορυθαῖς Εὐλόγιος Κουρίλας, πὺν τὸ ἀγόρασε τὸ 1944 ἀπὸ παλαιοπώλη τῆς Ἀθήνας καὶ τὸ κληροδότησε, μαζὶ με ἄλλα χειρογράφα του, στὸ Πανεπιστήμιο Ίωαννίνων¹. Δὲν γνωρίζαμε κανέναν ἀπὸ τοὺς ἐνδιάμεσους κτήτορες μετὰ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ. Σήμερα εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἀποκαταστήσουμε ἕναν κρίκο στὴν ἱστορία του: τὸ χειρόγραφο πὺν μελετοῦμε πέρασε ἀπὸ τὴν Χίο, πρὶν πωληθεῖ στὴν Ἀθήνα τὸ 1944 στὸν Εὐλόγιο Κουρίλα. Ἀνῆκε πιθανότατα στὸν

1. Πρβ. ὅσα ἀναφέρω στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», 22 κέ. καὶ ἐδῶ, σ. 57 κέ. Τὰ σχετικά με τὴν τύχη τοῦ κληροδοτήματος τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα τὰ ἔχουμε ἐκθέσει στὴ μελέτη Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο πὺν ἐλάνθανε: τὸ “χειρόγραφον Γ, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος”. Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», Ἑλληνικά 45 (1995), 85–109.

Κ. Ν. Κανελλάκη¹, διότι στὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου σώζονται ἀρκετὰ σημειώματα γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι του, κάτι πὸν δὲν θὰ εἶχε κάνει ἂν τὸ χειρόγραφο δὲν ἦταν δικό του. Στὸ περιθώριο μάλιστα τοῦ ἀδέξιου στίχου 70 («ποιὸς νὰ τὸν εἶδῃ νὰ μὴν χύσῃ δάκρυα σὰν τὴν βρύσι»), ὁ Κανελλάκης σημείωσε μιὰ παραλλαγή μετρικὰ ὀρθότερη: «κι ὅποιος εἶδῃ τὸ χάλι του δακρῦζει σὰν τὴν βρύσι». Κάτω ἀπὸ τὴν πρότασή του σημείωσε τὴ χρονολογία: 1890. Εἶναι πιθανὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ μετέγραψε τὸ ποίημα γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Γεδεῶν καὶ τότε νὰ θέλησε νὰ «διορθώσει» τὸν ἄτεχνο στίχο τοῦ Βαρνάβα. Ἐὰν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ

1. Πρόκειται γιὰ τὸ συγγραφέα τοῦ ἔργου *Χιακὰ Ἀνάλεκτα* (Ἀθήνα 1890) καὶ ἄλλων μελετῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἱστορία, τὴν τοπογραφία καὶ τὰ νομίσματα τῆς Χίου· βλ. PHILIP P. ARGENTI, *Bibliography of Chios*, Ὁξφόρδη 1940, σ. 117, 137, 182 καὶ 513. Στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», 23 καὶ ἐδῶ, σ. 62, εἶχα διατυπώσει τὴν ὑπόθεση, ὅτι τὸ χειρόγραφο 5 τῆς συλλογῆς Κουρίλα εἶχε πιθανῶς τὴν ἴδια τύχη μὲ τὸ Κουρίλα 3, τὸ «χειρόγραφον Γ» τοῦ Γερασίου Ἀργολίδου: πέρασαν δηλαδὴ καὶ τὰ δύο, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Γερασίου, στὴν οἰκογένεια Ράλλη, πρὶν καταλήξουν στὸν ἀθηναῖο παλαιοπώλη. Ὅμως τὸ σημείωμα τοῦ Κ. Ν. Κανελλάκη, χρονολογημένο στὸ 1890, ἀνατρέπει τὴν ἀρχικὴ μου ὑπόθεση ὅτι καὶ τὰ δύο χειρόγραφα ἀνήκαν στὸν Γεράσιο Ἀργολίδου καὶ ἀποκαλύπτει ἕναν ἄλλο κτήτορα, τὸν ζωτὴ λόγιο Κωνσταντῖνο Ν. Κανελλάκη. Δύο ἀκόμα χειρόγραφα πὸν βρίσκονταν στὴν κατοχὴ του γνωρίζουμε ὅτι βρίσκονται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Χίου «Ὁ Κοραῆς» μὲ τοὺς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς 1 καὶ 26· βλ. ΑΓ. ΤΣΕΛΙΚΑΣ, *Τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Χίου «Ὁ Κοραῆς»*, Ἀθήνα 1984, σ. 8 καὶ 65.

μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ὁ Κανελλάκης ἦταν ὁ κάτοχος τοῦ χειρογράφου, τότε ἡ πληροφορία πού σημείωσε ὁ Γεδεών: «ἐπιστάσια τοῦ φιλότου γυμνασιάρχου Γ. Ζολώτα, μετεγράφησαν κεφάλαιά τινα ἐκ τούτου τοῦ χειρογράφου ὑπὸ Κ. Κανελλάκη» περιορίζει τὸ ρόλο τοῦ Ζολώτα σὲ ἀπλή, ἴσως, μεσολάβηση.

VI

Ἐκδίδω ἐδῶ τὸ πλήρες κείμενο τοῦ στιχουργήματος πού παραδίδεται ἀπὸ τὸ χφ Καρατζᾶ. Δεδομένου ὅτι τὸ ἀντίγραφο προέρχεται ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Καρατζᾶ, γνωστοῦ γιὰ τὴ σχολαστικὴ ἐργασία του ὅταν ἀντέγραφε κώδικες γιὰ τὴ βιβλιοθήκη του, θεωρῶ ὅτι πρέπει νὰ πλησιάζει πολὺ τὴν εἰκόνα τοῦ πρωτοτύπου. Πὰ τὸ λόγο αὐτὸ διατηρῶ τὶς ὀρθογραφικὲς ἰδιοτυπίες καὶ διορθώνω μόνο λίγες ἐμφανεῖς ἀβλεψίης. Στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δηλώνω μὲ τὴν ἔνδειξη Γ τὶς διαφορὲς καὶ τὶς παραλείψεις τῆς δημοσίευσης τοῦ Γεδεών.

Παραθέτω ἐδῶ ἓνα σύντομο γλωσσάριο μὲ τὶς ἀναγκαῖες γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ κειμένου ἐρμηνεῖς κάποιων λέξεων.

βεράνι (τουρκ. *virane*): οἰκόπεδο ἐρειπωμένου κτιρίου, ρημαδιὸ γιαγκίνι (τουρκ. *yangin*): πυρκαγιὰ
 δοναμᾶς, δοναμᾶς, δοναμᾶ (τουρκ. *donanma*): φωταγωγία
 ἐκίζδισεν (τουρκ. *kizismak*): φούντωσε, πυρακτώθηκε
 μπουρεκτζίδες (τουρκ. *börekçi*): ζαχαροπλάστες
 ὀιτζάδες (τουρκ. *tica*): μεσιτεῖες
 σεγιτζίδες (τουρκ. *seyirci*): θεατῆς

Χφ Σπουδαστηρίου Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Κουρίλα 5, φ. 287^r–289^v.

18ος αἰ. Ἀντίγραφο. Χεῖρ Νικολάου Καρατζᾶ.

- 1 Ῥιμάδα στορισμένη, σὲ διάστιχα βαλμένη
διὰ τὸν Γαλατᾶν καημένον, τὸν ἀπ' ὅλους παινεμένον.
“Ὅσοι πιστεύετε Χριστὸν καὶ εἶστε βαπτισμένοι,
γροικᾶτ' αὐτὴν τὴν ἑξήγησιν τὴν παραπονεμένη,
5 ἵπου βάλθηκα μὲ στόχασιν στὸν κόσμον νὰ ἴστορήσω,
τοῦ καγμένου Γαλατᾶ τὰ πάθη νὰ διγῆσω,
πῶς ἦτονε ἡ ἀφορμὴ κ' ἐγένη τὸ γιγαγίνι.
Ἐ Βασιλεὺς ἐπρόσταξεν καὶ δοναμῆς ἐγένη
μικροὶ μεγάλοι στόλισαν ὅλα τοὺς τὰ ῥγαστήρια
10 νὰ κάμουσιν τὸν δοναμᾶν μὲ τὰ πολλὰ παιχνίδια.
Καὶ ἑπρόσταξεν ὁ Βασιλεὺς ὅλοι τοὺς νὰ χαροῦσιν,
Τοῦρκοὶ καὶ Φράγγοι καὶ Ῥωμοὶ, καθὼς ἐπιθυμοῦσιν,
εἰς τὴν χαρὰν ποὺ γέννησεν κορίτζιν ἡ Σουλτάνα,
ἐπρόσταξεν ὁ Βασιλεὺς καὶ δοναμᾶν ἐκάμαν.
15 Στὴν Πόλιν καὶ στὸν Γαλατᾶν ἐπῆγεν τὸ φερμάνι,
ὅστις τ' ἀκούσει παρευθὺς τὸν δοναμᾶν νὰ κάμη.
Σαββάτον ξημερώνοντας, ἑκοσπέντ' Ἀπριλλίου
δυὸ μέραις ὑστερώτερα τ' ἁγίου Γεωργίου,
σταῖς δύο βραδιαῖς τοῦ δοναμᾶ ἐγένη τὸ γιγαγίνι
20 ἀκούσατε νὰ σᾶς εἰπῶ πῶς ἦτον, πῶς ἐγένη.
Εἰς τὴν Πόρταν τοῦ Τοπχανᾶ ἦτανε μπουρεκτζίδες,
κ' εὐγῆκαν εἰς τὸν δοναμᾶ κι αὐτοῖνοι σεγιρτζίδες
φ. 287^v κι ἀφῆκαν ἕναν σύντροφον τὸν φουῆρον νὰ κοιτάζη.
Ἐκεῖνος ἀποκομήθηκεν, τίποτες δὲν ἑπεικάζειν

1 Ῥιμάδα cod, Γ | στολισμένη Γ | βαρμένη Γ || 2 καγμένον cod || 3 εἶσθε Γ || 5 βάλθηκα Γ | τὸν Γ || 8–16 om Γ || 17 ἑκοσπέντε ἀπριλλίου Γ || 19 δοναμᾶ Γ || 22 εὐβῆκαν Γ | δοναμᾶν Γ || 24 ἀπεκομήθηκεν Γ

- 25 ξέχασεν ὁ ταλαίπωρος ὄτ' εἶν' φωτιά κι ἀνάφτει,
μόνον ἀποκοιμήθηκεν εὐμορφα κι ἀναπαύτη·
καί ἡ φωτιά ἐκίχιδισεν κι ἄναψεν τ' ἀργαστήρι,
ἐκεῖνος ἦτον ἡ ἀφορμή κ' ἐγίνη τὸ γιαγκίνι.
Κ' ἐκάηκεν ὁ Γαλατᾶς ὁ πολυπαινεμένος,
- 30 ποῦ ἦτον σ' ὄλην τὴ Τουρκιὰν πολλὰ ἐξακουσμένος,
ἦτον ὡσάν τὴν Βενετιὰν ἐκείνην ὁποῦ λέγουν,
τώρα καθὼς ἐγίνηκεν κοιτάζουν τον καὶ κλαίγουν.
Ἦτον Ῥωμαῖοι περισσοί, πολλὰ εὐτυχισμένοι,
σὲ μίαν ὥραν ἔγιναν πτωχοὶ ξεγυμνωμένοι.
- 35 Νὰ ἔθελεν εἶσται ὁ καιρὸς λιγάκι σάν γαλήνη,
τόσον κακὸν δὲν ἔκαμνε τὸ φοβερὸν γιαγκίνι.
Μὰ ἴφύσα ἔκεινος ὁ Βοριᾶς ἄγριος, θυμωμένος,
καθολικὰ ἔπὸ τὸν Θεὸν ἦτονε προσταγμένος,
μὲ τὸ νὰ σφάλλωμεν πολλὰ καὶ δὲν μετανοοῦμεν,
- 40 ἔστειλεν τούτην τὴν φωτιὰν ὅλοι νὰ παιδευθοῦμεν,
γιὰ νὰ γνωρίσωμεν καλά, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι,
γιὰ τοῦτο μᾶς τὴν ἔστειλεν ἔξαφν' αὐτὴν τὴν ζάλη.
Κ' ἔχασεν μάνα τὸ παιδί καὶ τὸ παιδί τὴν μάνα,
Τουρκοὶ, Ῥωμαῖοι σάστισαν, Ἑβραῖοι, Φράγγ' ἀντάμα.
- φ.288^r Σταῖς πέντε ὥραις τῆς νυκτὸς ποῦ ἴγινη τὸ γιαγκίνι
δὲν ἤμπορῶ νὰ διηγηθῶ τὸ κλᾶμαν ὁποῦ ἴγινη.
Μικροὶ μεγάλοι τρέχασι, τὰ ῥοῦχα φορτωμένοι,
μὲς στὰ σοκάκια κλαίγασι μαῦροι, σκοτεινιασμένοι·
δὲν ἤξευραν ποῦ νὰ κρυφθοῦν νὰ μὴν κατακαγοῦσι,
- 50 κλαῖσιν ἀπαρηγόρητα, φωνάζουν καὶ βοοῦσι.
Ἐκεῖναις ἡ ἀρχόντισσαις ἡ πολυχαδεμένας,
ποῦτον μὲς στὰ σαράγια τούς ὀλόχρυσα ἔδυμένας,

25 τί Γ || 33 εὐτυχησμένοι cod || 35 εἶναι Γ || 42 ταῦτο cod· ταῦτα Γ
|| 43–44 om Γ || 46 ἴμπορῶ cod | κλᾶμα Γ || 47–62 om Γ

- νὰ κοίταζες πῶς εὐγαιναν μὲ χῶρις φερετζέδες,
 κ' ἐτρέχασιν ξυπόλυταις, σὰν νάταν σκλαβωμέναις.
 55 Ἐχάσασιν ταῖς σκλάβαις τους, ποῦ ταῖς ὑπηρετοῦσαν,
 μὲς στὰ σοκάκια τρέχασιν, τοὺς Τούρκους κ' ἐρωτοῦσαν,
 ἂν εἶδασιν ταῖς σκλάβαις τους, ἂν εἶδαν τὰ παιδιὰ τους,
 ὅπου τ' ἀφήναν κ' ἔφευγαν ἀπ' τὴν πολλὴν τὴν βιά τους·
 ἀπὸ τὸν φόβον τῆς φωτιᾶς νὰ μὴν κατακαγοῦνε,
 60 ἐχάσαν μάναις τὰ παιδιὰ, κλαῖσιν, μοιρολογοῦνε.
 Ἡ φλόγα ἐκαμάρωνεν, τοὺς ἔπερνεν στὴν μέσην,
 κι ἀναστενάζαν θλιβερὰ εἰς τὸν Θεὸν καὶ κλαῖσιν.
 Ἐσβῆναν ἀπ' τὴν μὴν μεριάν, κι ἀπὸ τὴν ἄλλην καίγει,
 ποιὸς νὰ θωρῆ τέτοιον καημὸν κι ἀπὸ καρδιᾶς δὲν κλαίγει.
 65 Καθολικὰ πὸ τὸν Θεὸν ἦτονε προσταγμένος
 ὁ φοβερὸς ὁ ἄνεμος, κ' ἐφύσαν θυμωμένος.
 φ. 288^v Δὲν ἔπαυσεν ὁ ἄνεμος ἔλεος γιὰ νὰ κάμη,
 ὥστε ὅπου τὸν ἔκαψεν, κ' ἐγένηκεν βεράνι
 καὶ δὲν γνωρίζει ἄνθρωπος μέσα νὰ περπατήσῃ,
 70 ποιὸς νὰ τὸν εἶδῃ νὰ μὴν χύσῃ δάκρυα σὰν τὴν βρούσι.
 Μάλιστα γιὰ ταῖς ἐκκλησιαῖς ταῖς χρυσοστολισμέναις,
 σὲ τρεῖς ὥραις ἐκάηκαν κ' ἦ ἔξι μαζωμέναις,
 κ' ἐφύγασιν οἱ προεστοί, παπάδες καὶ διακόνου,
 μὲς στὰ καρᾶβια κείτονται τὰ ῥοῦχα τους ἀκόμ.
 75 Ἐχάσαν τὰ κονάκια τους καὶ εὐμορφα κελλιὰ τους,
 ἐπαιδευθήκασιν κι αὐτοὶ γιὰ τὴν κενοδοξιά τους.
 Διατὶ δὲν ἐχρειάζονταν κανέναν νὰ μιλήσουν,
 μηδὲ πτωχὸν μηδ' ἄρχοντα νὰ τότε χαιρετήσουν·
 τόσῃν ἀξίαν ἔχασιν, σὰν μητροπολιτάδες,
 80 κ' ἐπέρνασιν ταῖς ἐκκλησιαῖς μὲ τούρκικους ῥιτζάδες.

63 ἐσβύναν cod, Γ || 64 καῖμὸν cod || 67–70 om Γ || 72 ἐκάησαν Γ |
 ἔξι Γ || 74 κοίτονται Γ || 78 τὸν ἐχαρετήσουν cod || 80 τούρκικους;
 ξενικούς Γ

- Διὰ τοῦτο αὐθέντης ὁ Θεὸς ἔστειλε τὴν ὀργὴν του,
καὶ τὸ γαγκίν' ὅπου ἔγινεν ἦτον μὲ τὴν βουλὴν του.
Ἔδειξεν φόβον τρομερόν, γὰρ νὰ μετανοήσουν
γυναῖκες, ἄνδρες καὶ παιδιὰ νὰ κλάψουν, νὰ θρηνήσουν.
- 85 Εἰς ὅ,τι καὶ ἂν ἔσφαλαν νὰ ξεμολογηθοῦνε,
νὰ κλαύσουσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ συγχωρηθοῦνε.
Τελείωσεν ἡ ἑξηγησις, τοῦ Γαλατᾶ ῥμάδα,
κ' ἐκεῖνος ἔπειθ' ἐπὶ τὴν εὐγαλεν, τὸν λέγουσιν Βαρνάβα.
- φ.289⁹ Εἰς τὴν πατρίδα Κύπριος, μὰ δὲν εἶν' σπουδαγμένος,
90 πάρεξ κοινὰ τὰ γράμματα ἔπειθ' εἶναι μαθημένος.
Νᾶχεν σπουδάξῃ καὶ αὐτὸς ἑλληνικὴν σοφίαν,
ἤθελεν ἔχει μᾶθημα νὰ γράφ' ὀρθογραφίαν.
Κι ἂν ἔσφαλεν καὶ τίποτες στοὺς στίχους ὅπου γράφει,
εἰς τὸ σχολιὸν δὲν κάθησεν τῆς Πόλης διὰ νὰ μάθῃ.
- 95 Ἐλπίζω πῶς νὰ ἔσπούδαζεν, ἤθελεν ἐννοήσῃ
ταῖς λέξεσις ὅλαις τῶν γραφῶν νὰ ταῖς κατανοήσῃ.
Μὰ ἐπειδὴ στὸν τόπον του δὲν βρίσκονται σπουδαῖοι,
ἔτξῃ αὐτὸς ἀσπούδακτα τὰ γράφει καὶ τὰ λέει.
Καὶ ἂν εἶναι τίποτες οἱ στίχοι ποῦν' γραμμένοι,
100 συγγνώμην νὰ τὸν δώσετε ἅ' δὲν ἔν' συνθεμένοι.
Μόνον διὰ ἐνθύμησιν τοὺς ἤθελεν ἠγγράψῃ
γὰρ τὸν καγμένον Γαλατᾶν, ὅποιος γροικᾶ νὰ κλάψῃ.
Πρέπει πολλὰ νὰ κλάψωμεν, κὶ ὅλοι νὰ λυπηθοῦμεν
εἰς τὸ κακὸν ἔπειθ' ἔγινεν, νὰ διανοηθοῦμεν
- 105 πῶς ὁ αὐθέντης ὁ Θεὸς παιδεύει τοὺς ἀνθρώπους
καὶ τὴν ὀργὴν του στέλλει τὴν σὲ βδελυγμένους τόπους,
ἐκεῖ ἔπειθ' περισσεύουσιν πορνείαις καὶ ἀσωτίαις,

81 ταῦτο cod· τοῦτο Γ || 82 γαγκίνι ποῦγινε Γ || 87 ῥμάδα cod, Γ
|| 89 σπουδασμένος Γ || 92 ἔχει Γ || 94 τῆς Πόλεως νὰ μάθῃ Γ || 97
βρίσκονται Γ || 98 ἀσπούδαστα Γ || 100 συνθεμένοι Γ || 101 ἐνθύ-
μισιν Γ || 107-108 om Γ

- οίνοποσίαις καὶ χοροί, μὲ πλείσταις ἀδικίαις·
 ὡσάν τῆς Σμύρνης τὸν σεισμόν τότες ὅπου ἐγένη
 110 ἐκείνους καταπόντισεν, κ' ἐδῶ ἔστειλεν γαγκίνι.
 φ.289^ο Μακρόθυμος εἶν' ὁ Θεὸς καὶ ἔχει εὐσπλαγχνίαν,
 μὰ ἡμεῖς δὲν ἐπιστρέφομεν ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν.
 Μόνον σὰν ἔλθη ἡ ὀργή, τότε μετανοοῦμεν,
 τὰ σφάλματα ἑποῦ κάμνομεν καὶ πάλιν τ' ἀρχινοῦμεν
 115 καὶ δὲν κάμνομεν ἀποχὴν τὴν τῶν κακῶν τελείαν,
 νὰ ἔχωμεν κ' εἰς τὴν ψυχὴν ὀλίγην σωτηρίαν.
 Μὲ τοῦτα ὅλα ὁ Θεὸς θέλει μᾶς διορθώσει,
 ἐκεῖνος ποῦ μᾶς ἔπλασεν ἐλπίζω νὰ μᾶς σώσῃ.
 Διατὶ σ' αὐτὸν ἐλπίζομεν, στήν χάριν του θαρῶοῦμεν
 120 μὲ καθαρὴν μετάνοιαν ὅλοι μας νὰ σωθοῦμεν: —
 Τέλος τῆς παρουσίας ῥιμάδας τοῦ Γαλατᾶ.

110 ἐδώστειλεν cod || 115–121 om Γ || 121 ῥιμάδας cod

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΡΑΜΑΔΑΝΗΣ

II

Δημήτριος Ραδαμάνης,
ένας ιστοριογράφος του 18ου αιώνα
σε άφάνεια

I

Στην πλούσια συγγραφική παραγωγή του Κωνσταντίνου-Καισάρου Δαπόντε προσγράφεται από το 1868 και ό «Χρονογράφος» ή, σύμφωνα με τον τίτλο που άναγράφεται στην άρχή του κεμένου, ή «Ίστορία των συμβάντων επί της βασιλείας του σουλτάν Μεχμέτη, έπιτροπεύοντος του Κιπρουλή γέροντος Μεχμέτ πασά, μέχρι της βασιλείας του σουλτάν Άχμέτη, υιού του αυτού σουλτάν Μεχμέτη, έπιτροπεύοντος τηνικαυτα του Δαμάτ Χασάν πασά». Ό Κωνσταντίνος Σάθας στη Νεοελληνική Φιλολογία του άποδίδει πρώτος στον Δαπόντε το έργο¹ και λίγα χρόνια άργότερα, το 1872, το κάνει ευρύτερα γνωστό δημοσιεύοντας το στον τρίτο τόμο της Μεσαιωνικής Βιβλιοθήκης κάτω από την έπιγραφή «Χρονογράφος». Έκτοτε ό μονολεκτικός αυτός τίτλος καθιερώθηκε και κα-

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Ό Έρασις 20 (1995), 20-35.

1. ΚΩΝ. ΣΑΘΑΣ, Νεοελληνική Φιλολογία. Βιογραφία των έν τοίς γράμμασι διαλαμπάντων Έλλήνων, Άθήνα 1868, σ. 505.

νείς δὲν ἀμφισβήτησε ὅτι ὁ «Χρονογράφος» εἶναι ἔργο τοῦ Δαπόντε.

Τὸ χειρόγραφο πὺν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Σάθας γιὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ «Χρονογράφου» ἀνήκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο καὶ ὡς πρόσφατα ἐλάνθανε¹, τὴν περιγραφή του ὅμως εἶχε διασώσει ὁ E. Legrand ὅταν, δύο χρόνια μετὰ τὸν Σάθα, χρησιμοποίησε καὶ ἐκεῖνος τὸ ἴδιο χειρόγραφο γιὰ νὰ ἐκδώσει τὸ ἔργο τοῦ Δαπόντε «Δακικαὶ Ἐφημερίδες». Τὸ χειρόγραφο ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε· τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα δὲν ἀναγραφόταν στὸ κείμενο τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων», ὅμως καὶ ὁ Legrand εἶχε συμφωνήσει μὲ τὸν Σάθα, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἔργο ἦταν τοῦ Δαπόντε, καθὼς μάλιστα ἀναγνώρισε στὸ κείμενο τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ὕφους πὺν συναντᾶ κανεῖς καὶ σὲ ἄλλα συγγράμματα τοῦ Σκοπελίτη λόγιου. Καὶ κατέληξε στὸ συμπέρασμα: «il nous semble impossible de ne pas la [l' Histoire] lui attribuer; c'est, du reste, ce qu' il a fait sans aucune hésitation M. Constantin Sathas»².

1. Ὑστερα ἀπὸ πρόσφατες ἐρευνες ἔγινε δυνατὸ νὰ ἐντοπιστεῖ τὸ χειρόγραφο· τὸ εὑρημα καὶ ὅσα νεότερα ἀνέκνυψαν ἀπὸ αὐτὸ τὰ παρουσίασα τὸ 2003 στὴ μελέτη μου μὲ τὸν τίτλο «Τὸ χειρόγραφο τοῦ “Χρονογράφου τοῦ Δαπόντε” καὶ ἡ λύση ἑνὸς αἰνίγματος. Τὸ χφ Κυριαζῆ 4 τῆς Γενναδείου», βλ. ἐδῶ σ. 99 κέ.

2. E. LEGRAND, Δακικαὶ Ἐφημερίδες, *Éphémérides Daces, ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736–1739)*, τ. 1, Παρίσι 1880 [ἀνατ. Βρυξέλλες 1965], σ. VIII–IX· πρβ. καὶ τ. 3, Παρίσι 1888, σ. LV–LVI. Στὸν Δαπόντε ἀποδίδουν τὸ ἔργο καὶ οἱ νεότεροι μελετητές:

Ὁ ἐντοπισμὸς ὡστόσο ἑνὸς ἄλλου χειρογράφου πὺν περιέχει ἀνάμεσα στὴν ὕλη του καὶ τὸ κείμενο τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων», ὅπου ὁμως σημειώνεται ὡς συγγραφέας τοῦ ἔργου ἓνα ἄλλο πρόσωπο, ἐπιβάλλει, ὅπως νομίζω θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια, νὰ ἀναθεωρηθεῖ ἡ καθιερωμένη ὡς τώρα ἀντίληψη πὺς συγγραφέας τῆς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος-Καισάριος Δαπόντες.

Πρόκειται γιὰ ἓνα χειρόγραφο πὺν σήμερα ἀπόκειται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Σπουδαστηρίου Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων¹. Περιέχει ἐξήντα περίπου κείμενα πὺν τὰ περισσότερα σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας· ἀνάμεσα σὲ αὐτά, στὰ φ. 239^f-286^f, παραδίδεται ἓνα ἔργο πὺν φέρει τὴν ἐπιγραφή «Ἀνεκδοτος ἱστορία

ὁ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΣΧΑΛΗΣ, Καισάριος Δαπόντες, Ἀθήνα 1935, σ. 20 σημειώνει ὅτι «ἐκ τῶν ἀνεκδότων του ἐξέδωκεν ὁ Σάθας τὴν “Ἱστορίαν τῶν συμβάντων ἐπὶ τοῦ σουλτάν Μεχμέτη”». ὁ ΕΥΛΟΓΙΟΣ ΚΟΥΡΙΑΣ, Κύριλλος προηγούμενος Λαυριώτης, ὁ χρονογράφος, Ἀθήνα 1935, σ. 126 ἀποδίδει καὶ αὐτὸς τὸ ἔργο στὸν Δαπόντε· ὁ Ν. CAMARIANO, «Constantin Dapontès et les principautés roumaines», *Revue des études sud-est européennes* 8 (1970), 481-494 προσθέτει στὴν ἐργογραφία τοῦ Δαπόντε δύο ἀκόμα ἔργα, δὲν ἀφαιρεῖ ὁμως τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων». Στὸν ἴδιον ἀποδίδει τὸ ἔργο καὶ ὁ Ε. ΣΟΥΛΟΠΙΑΝΝΗΣ, «Ὁ Δαπόντες, ἡ ἀντίληψίς του περὶ ἱστορίας καὶ ὁ πρόλογός του εἰς τὸ “Φανάρι γυναικῶν”», *Παρνασσὸς* 12 (1970), 253-261 καὶ τὸ ἴδιο στὸ Κείμενα καὶ Μελέται Νεοελληνικῆς Φιλολογίας, ἀρ. 65, Ἀθήνα 1970, σ. 3-11.

1. Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ πὺς κατέληξε τὸ χειρόγραφο στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων βλ. ἀμέσως πὺν κάτω στὸ κείμενο.

Διενόητες ψυχία ἴδι συμβάντες εἰσι ἡ βασιλῆος τοῦ Σελίου μαχευῖται.
 εὐσεβιστικῶς τοῦ Κισσαρῆος γένετος μαχευῖται σὺν. εὐχρη τοῦ
 βασιλέως Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ αὐτῆς Σελίου μαχευῖται.
 εὐσεβιστικῶς ἑπιπαιῶν τοῦ Δαυειῶν χαλῶν

ἡ βασιλῆος
 εὐσεβιστικῶς
 εὐχρη τοῦ
 Κισσαρῆος
 γένετος
 μαχευῖται
 σὺν.

Ποσῶ.

Εἰς τὰς ἡμέρας μας εἰσὶν βασιλεῖς ἴδι. Ὀθωμανῶν. ὁ
 Σελίου μαχευῖται ἡ δὲ Σελίου ἰσοπεραχίον. ὁ εὐσπίος ἡ δὲ
 ἀδελφός. ἡ δὲ Σελίου Σελίου. ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ
 δὲ Σελίου εὐσεβιστικῶς. ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ
 βασιλῆος.

ἡ βασιλῆος
 εὐσεβιστικῶς
 εὐχρη τοῦ
 Κισσαρῆος
 γένετος
 μαχευῖται
 σὺν.

1 5 4 7

Ὁ Σελίου μαχευῖται εὐσεβιστικῶς ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος.
 σφραγίστη χρέους.

ἡ βασιλῆος
 εὐσεβιστικῶς
 εὐχρη τοῦ
 Κισσαρῆος
 γένετος
 μαχευῖται
 σὺν.

Βεβαίως εἰσὶν εὐσεβιστικῶς εὐχρη τοῦ Σελίου ἀρχαῖος.
 ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ
 ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ
 ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ

ἡ βασιλῆος
 εὐσεβιστικῶς
 εὐχρη τοῦ
 Κισσαρῆος
 γένετος
 μαχευῖται
 σὺν.

Ποσῶ εὐσεβιστικῶς εὐχρη τοῦ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ
 Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ
 Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ
 Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ Σελίου ἀρχαῖος. ἡ δὲ

ἡ βασιλῆος
 εὐσεβιστικῶς
 εὐχρη τοῦ
 Κισσαρῆος
 γένετος
 μαχευῖται
 σὺν.

Χφ Ἰωαννίνων, Κουρῖλα 5, φ. 239Γ

τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπροουλῆ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας σουλτάν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τηνικαῦτα τοῦ Δαμάτ Χασάν πασᾶ». Στὴν ἀρχή, στὸ περιθώριο τοῦ μακροσκελοῦς αὐτοῦ τίτλου, εἶναι γραμμένο, ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι πού ἔγραψε καὶ ὅλο τὸ ἔργο, τὸ ἀκόλουθο σημείωμα: «Ἀπὸ φωνῆς Δημητρίου Ῥαμαδάνη, μεγάλου σπαθάρεως, κατ' ἐπιταγὴν Κωνσταντίνου βοεβόδα Μαυροκορδάτου». Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ γραφέας τοῦ σημειώματος ὑποδήλωνε ὅτι κάποιος μέγας σπαθάρης μὲ τὸ ὄνομα Δημήτριος Ραμαδάνης συνέθεσε, μὲ ἐντολὴ τοῦ βοεβόδα Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων», ἔργο πού παρέμενε ἀνέκδοτο. Τὸ κείμενο ὅμως πού ἀκολουθεῖ εἶναι αὐτὸ πού δημοσίευσε ὁ Σάθας μὲ τὸν τίτλο «Καισαρίου Δαπόντε, Χρονογράφος»¹.

Τὸ ἐρώτημα, βέβαια, πού ἀνακύπτει εἶναι πόση ἀξιοπιστία μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ σημείωμα αὐτό, ὥστε νὰ

1. Ἡ ἀντιβολὴ τῶν δύο κεμένων, αὐτοῦ πού παραδίδεται στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ κεμένου πού δημοσίευσε ὁ Σάθας, ἔκανε νὰ ἀναδειχθοῦν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρουσίασα, μαζὶ μὲ τὶς ὑποθέσεις πού γεννοῦν, σὲ ἀνακοίνωση στὸ συνέδριο πού ὀργάνωσε τὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης γιὰ νὰ τιμήσει τὴ μνήμη τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου. Ἡ μελέτη ἐκείνη δημοσιεύτηκε στὰ πρακτικὰ τοῦ συνεδρίου μὲ τὸν τίτλο «Ἀναζητώντας τὰ ὄρια μιᾶς πνευματικῆς ἰδιοποίησης. Θύμα ἢ θύτης ὁ Δαπόντες;» πρβ. καὶ πῶς κάτω, σ. 87 κέ.

ἀνατρέψει τὴν ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὸν Δαπόντε.

II

Οἱ πρῶτες ἔρευνες εἶναι φυσικὸ νὰ στραφοῦν καταρχὰς στὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο πὺν σώζει τὴ μαρτυρία. Τὰ κωδικολογικὰ καὶ παλαιογραφικὰ στοιχεῖα πὺν ἔχουν συναχθεῖ εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Τὸ χειρόγραφο, διαστάσεων 220x170, εἶναι σύμμεκτος κώδικας πὺν ἀποτελεῖται ἀπὸ 552 φύλλα (II+539+XI). Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ χειρογράφου εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, μὲ μιὰ γραφὴ ἐπιμελημένη, δεξιοκλινὴ τοῦ 18ου αἰῶνα. Στὸ ἀρχικὸ σῶμα ἐνσωματώθηκαν ἀργότερα καὶ ἄλλες ἐνότητες, μὲ κείμενα διαφόρων ἐποχῶν¹.

Στὸ χειρόγραφο δὲν ὑπάρχουν βιβλιογραφικὰ ἢ κτητορικὰ σημειώματα πὺν νὰ δηλώνουν τὴ συγκρότηση καὶ τὴν τύχη του. Εἶναι, ὡστόσο, βέβαιο πὺς ὁ ἄνθρωπος πὺν στὸ μεγαλύτερο μέρος τὸ ἔγραψε εἶναι ὁ Νικόλαος Καρατζάς. Ἡ ταυτότητά του ἀποκαλύπτεται εὐκόλα ἀπὸ τὴν ἰδιότυπη γραφὴ του καθὼς καὶ ἀπὸ ὀρισμένα ἄλλα, πολὺ χαρακτηριστικὰ, κωδικολογικὰ στοιχεῖα, πὺν βεβαιώνουν ὅτι προέρχεται

1. Πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο χειρόγραφο πὺν παραδίδει καὶ τὸ στιχούρημα τοῦ Βαρνάβα τοῦ Κυπρίου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔδωσα κάποια στοιχεῖα στὴν προηγούμενη μελέτη μου· ἐδῶ ἐπανερχομαι δίνοντας περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸ χειρόγραφο αὐτό.

ἀπὸ τὸν λόγιο αὐτὸ βιβλιογράφου καὶ συλλέκτη χειρογράφων τοῦ 18ου αἰῶνα. Μετὰ τὸν Καρατζὰ τὸ χειρόγραφο πέρασε σὲ ἄλλον κτήτορα, πὺν τὸ ἐμπλούτισε καὶ μὲ νέα κείμενα· δὲν ἄφησε ἴχνη τῆς ταυτότητάς του, ὅμως διακρίνουμε σὲ πολλὰ σημεῖα τὴν παρουσία του¹. Τὸ 1944 τὸ χειρόγραφο βρέθηκε στὰ χέρια τοῦ μητροπολίτη Κορυθαῖς Εὐλόγιου Κουρίλα. Ἐνα σημειώματό του στὸ παράφυλλο Γ' τοῦ τέλους μᾶς πληροφοροεῖ γιὰ τὸ πότε καὶ πῶς τὸ ἀπέκτησε: «Ἐν ᾧ χρόνῳ ἄλλοι ἐπώλουν τὰ ὑπάρχοντα διὰ νὰ ζήσωσιν, ἠγοράσθη τῇ 15 Ἰαν. 1944 μετὰ τοῦ Νομοκάνονος παρὰ τοῦ παλαιοπώλου Χρ. Σακοράφου (ἐν Ἀθήναις ὁδὸς Πανδρόσου 40) ἀντὶ 700.000 δρ. ἑπτακοσίων χιλιάδων † ὁ μητροπολίτης Κορυθαῖς Εὐλόγιος Κουρίλας». Τὸ χειρόγραφο πῆρε τὸν ἀριθμὸ 5 στὴ συλλογὴ Κουρίλα. Εἶναι ὡστόσο βέβαιον ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸν Εὐλόγιο Κουρίλα καὶ μετὰ τὸν ἀνώνυμον κτήτορα πὺν προσέθεσε στὸ ἀρχικὸ σῶμα τοῦ χειρογράφου καὶ ἄλλα κείμενα, μεσολάβησαν καὶ ἄλλοι, πὺν δὲν ἄφησαν ἐμφανῆ ἴχνη τῆς ταυτότητάς τους.

Ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ χειρόγραφο προέρχεται ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τῆς οἰκογένειας Ράλλη στὴν Ἀθήνα

1. Σὲ ἀρκετὰ φύλλα βρίσκουμε σημειώματά του· καὶ ἀκόμα, τὸν βρίσκουμε νὰ συμπληρῶνει τοὺς καταλόγους «αὐθεντῶν Βλαχίας», πὺν εἶχε ἀρχίσει νὰ καταγράφει ὁ Καρατζὰς στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου (φ. 535^v), μὲ τὰ νεότερα ὀνόματα. Οἱ ἀναγραφὰς εἶχαν διακοπεῖ ἀπὸ τὸν Καρατζὰ στὸ ἔτος 1786.

—ὅπως καὶ ὁ «Νομοκάνων» πού ὁ Κουρίλας δηλώνει στὸ πιὸ πάνω σημείωμά του ὅτι τὸν ἀπέκτησε τὴν ἴδια ἐποχὴ— φαίνεται εὐλόγη, δεδομένου ὅτι καὶ τὰ δύο χειρόγραφα προέρχονται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, καὶ κατέληξαν καὶ τὰ δύο στὰ χέρια τοῦ ἴδιου ἐμπόρου. Σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ χειρόγραφο πού ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει θὰ εἶχε κάνει τὴν ἴδια διαδρομὴ μὲ τὸν δεύτερο κώδικα τοῦ Κουρίλα: θὰ εἶχε φτάσει στὴν οἰκογένεια Ράλλη ἀπὸ τὸν Γεράσιμο Ἀργολίδος¹. Ὡστόσο, ὅπως ἔδειξαν νεότερες ἔρευνες, ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ: τὸ χφ Κουρίλα 5 δὲν πέρασε ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδος ἀλλὰ κάτοχος του ἦταν ὁ χιώτης λόγιος Κ. Ν. Κανελλάκης². Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τελευταῖο κρίκο τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου, τὸ πῶς ἔφθασε ἀπὸ τὸν Εὐλόγιο Κουρίλα στὸ Σπουδαστήριό τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς κληροδότησε τὴ βιβλιοθήκη του στὸ Πανεπιστήμιο καὶ

1. Πὰ τὸ δεύτερο χειρόγραφο πού ἀγόρασε ἀπὸ τὸν ἴδιο παλαιοπώλη ὁ Κουρίλας —τὸν «Νομοκάνονα» ὅπως τὸν ἀναφέρει— βλ. τὴ μελέτη τῶν Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗ, ΜΑΧΗΣ ΠΑΪΖΗ, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο...», 85–109.

2. Πὰ τὰ νεότερα στοιχεῖα πού μὲ ὀδήγησαν στὸν ἐντοπισμὸ τοῦ κτήτορα αὐτοῦ, γιὰ τὴ συγγραφικὴ παραγωγή του καθὼς καὶ στοιχεῖα γιὰ τὴν τύχη ἄλλων χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης του βλ. στὴ μελέτη μου «Βαρνάβας ὁ Κύπριος...», 29 καὶ πιὸ πάνω, σ. 43–46.

ὅτι ἀπὸ τὴν ἀνοιξη τοῦ 1991 τὰ βιβλία του, χειρόγραφα καὶ ἔντυπα, ἀποδόθηκαν στὸ Σπουδαστήριο Ἱστορίας Νεοτέρων Χρόνων¹.

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ ἔρευνές μας πρέπει νὰ στραφοῦν πλέον πρὸς τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ, ἀφοῦ αὐτὸς ἀποθησαύρισε τὸ κείμενο πὸν μᾶς ἐνδιαφέρει καὶ αὐτὸς ἔγραψε τὸ σημείωμα γιὰ τὸν συντάκτη τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων».

III

Τὰ βιογραφικὰ τοῦ Καρατζᾶ τὰ γνωρίζουμε πολὺ λίγο· ὁ ἴδιος φαίνεται πὸς δὲν φρόντισε —ἢ δὲν ἐπιδίωξε— νὰ ἀφήσει σὶς ἐπόμενες γενιές παρὰ λίγες μόνο πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ του. Ἀπὸ ἓνα αὐτόγραφο σημείωμα πὸν ἀποτύπωσε σὲ χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης του πληροφοροῦμαστε πὸς ἦταν Κωνσταντινουπολίτης, ὅτι κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ λογοθέτη τοῦ γενικοῦ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἔζησε κάποιο διάστημα στὸ Βουκουρέστι, ὅπου μάλιστα εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου κομίσου ὅταν ἡγεμόνας ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος². Ἄγνωστη εἶναι ἡ

1. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο...», 86–88.

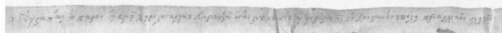
2. «Τὸ παρὸν ἐγχειρίδιον συνελέγη σπουδῇ καὶ ἐπιμελείᾳ ὅ,τι πλείστη παρὰ Νικολάου Καρατζᾶ Κωνσταντινουπολίτου, λογοθέτου γενικοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ μεγάλου κομίσου τῆς αὐθεντίας Οὐγκροβλαχίας, ἐξ οὗ καὶ Πανδέκτη ὠνο-

ἀκριβῆς χρονολογία γέννησής του, ὅπως ἄγνωστη εἶναι καὶ ἡ χρονολογία τοῦ θανάτου του. Πρέπει νὰ γεννήθηκε τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 18ου αἰώνα, ἀφοῦ ἤδη τὸ 1731 κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ λογοθέτη τοῦ γενικοῦ στοῦ Πατριαρχεῖο¹, καὶ πρέπει νὰ πέθανε μετὰ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1786 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1789, δεδομένου ὅτι στὸν κατάλογο τῶν «αὐθεντῶν τῆς Βλαχίας» ποὺ ὑπάρχει στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου (φ. 535^v) ἡ τελευταία ἰδιόγραφη ἐγγραφή εἶναι γιὰ τὸν Νικόλαο Μαυρογένη ποὺ ἀνέλαβε τὸν Ἀπρίλιο τῆς χρονιᾶς ἐκείνης τὴν ἡγεμονία τῆς Βλαχίας. Στὸν κατάλογο ὁμως «τῶν αὐτοκρατόρων τῶν Τούρκων» (φ. 527^r) τὸ ὄνομα τοῦ Σελήμ Γ' ποὺ ἀνέλαβε τὸ θρόνο τὸ 1789, τὸ σημείωσε ἄλλο χέρι.

μάσθη διὰ τὸ εἶναι νόμων παντοδαπῶν δοχεῖον, χάριν τῶν νομομαθῶν καὶ περὶ τὰ πατριαρχικά τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ συνοδικὰ γράμματα ἀσχολουμένον. Ἐγγραφή δὲ ἰδία αὐτοῦ χειρὶ κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, ἔν τε Κωνσταντινουπόλει δηλαδὴ καὶ ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Οὐγκροβλαχίας, ἐπὶ Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα τοῦ ἡγεμόνος». Τὸ σημείωμα εἶναι γραμμένο στὴν ἀρχὴ τοῦ κώδικα νομοκανονικοῦ περιεχομένου ποὺ ὁ ἴδιος ὀνόμασε «Πανδέκτη» καὶ ποὺ σήμερα λανθάνει. Τὸ «αὐτοβιογραφικὸ» αὐτὸ σημείωμα δημοσίευσε ὁ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Πανδέκτη Νικολάου Καρατζᾶ, λογοθέτου γενικοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας», Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 6 (1910), 81· πρβ. καὶ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Πατριαρχικά γράμματα καὶ ἄλλα ἐγγραφα καὶ σημειώματα τοῦ 15-17 αἰῶνος ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ Ἱεράκος», Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου 12 (1962), 142-143.

1. Πρβ. ὅσα βιογραφικὰ στοιχεῖα ἔχει συγκεντρώσει γιὰ τὸν Καρατζᾶ ὁ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, στὸ ἴδιο, 142-144 καὶ ἀκόμα ὅσα στοιχεῖα ἀναφέρονται στίς μελέτες ποὺ δημοσιεύονται πιὸ κάτω σ. 137 κέ.

Μαθήτευσε, σύμφωνα με μαρτυρία τοῦ ἴδιου, στήν Πατριαρχική Σχολή τῆς Κωνσταντινούπολης¹.

Χφ 164 Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν Ἁγίας Πετρούπολης,
παράφυλλο τέλους.

Ἡ φιλολογική πνευματική του κατάρτιση ἦταν οὐσιαστική. Οἱ κώδικες τῆς βιβλιοθήκης του πού ἔχουν ὡς σήμερα ἐντοπιστεῖ ἀποτελοῦν ἀδιάφραστοις μάρτυρες τῆς εὐρυμάθειάς του, τῆς φιλολογικῆς του δεινότητος καί τῆς ἐνημέρωσής του στή βιβλιογραφία². Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐργαζόταν ὁ Καρατζᾶς χαρακτηρίζεται ἀπὸ μεθοδικότητα καί ἀκρίβεια: στοὺς κώδικες τῆς βιβλιοθήκης του συνήθιζε νὰ προτάσσει πίνακες τῶν περιεχομένων, στὰ περιθώρια τῶν

1. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σὲ αὐτόγραφο σημείωμά του, πού σώζεται σήμερα στὸ χειρόγραφο 164 τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ἁγίας Πετρούπολης (συλλογὴ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, ΡΑΙΚ): βλ. I. N. LEBEDEVA, *Opisanie rukopisnogo otdela Biblioteki Akademii Nauk SSSR*, 5, *Grečeskije rukopisi*, Λένινγκραντ 1973, σ. 162–163. Δάσκαλός του ἦταν ὁ μετέπειτα πρεσβύτερος Θεοδοσίος Βυζάντιος, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος στήν «Πανδέκτη»: «... ἐγράφη διὰ χειρὸς διδασκάλου αὐτοῦ... Θεοδοσίου πρεσβυτέρου Βυζαντίου» (βλ. σ. 63 σημ. 2).

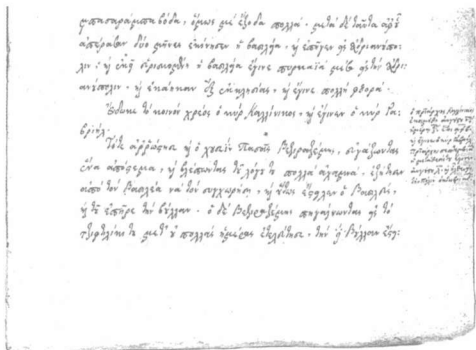
2. Πρῶτος ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης εἶχε ἀναφερθεῖ στή λογιόσύνη του «ὡς ἀνδρὸς ἀρίστου καὶ οὐκ ἐν δευτέρῳ τὰ τῆς φιλολογίας τιθεμένου» (Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου Παραλειπόμενα, Λιψία 1784, σ. δ').

κειμένων σημειώνει πληροφορίες για τὰ πρόσωπα ἢ τὰ γεγονότα πού μνημονεύονταν, ἐνῶ συχνά παρέθετε ὀλόκληρα ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλα σχετικά ἔργα. Παράλληλα σημειώνει μὲ εὐσυνειδησία τὴν πηγή ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντέγραφε καί, γιὰ τὰ ἔργα πού ἦταν δημοσιευμένα, τὴ βιβλιογραφικὴ παραπομπή¹.

Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τὰ βρίσκουμε καὶ στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων: στὰ φ. Γ'–ΠΓ' τῆς ἀρχῆς ὁ Καρατζᾶς ἔγραψε τὸν «ἔλεγχον τῶν ἐν τῷ παρόντι περιεχομένων», ἐνῶ στὰ περιθώρια, λεπτογραμμένα ἀπὸ τὸν ἴδιο σημειώματα δίνουν πληροφορίες γιὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ ἔργα πού περιέχονται ἢ προσθέτουν στοιχεῖα γιὰ γεγονότα πού περιγράφονται. Πὰ παρά-

1. Γιὰ τοὺς κώδικες τοῦ Καρατζᾶ βλ. τὴ μελέτη τοῦ Αθ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ–ΚΕΡΑΜΕΑ, «Δύο κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Νικολάου Καρατζᾶ», Ἑπετηρὶς [Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός] 8 (1904), 5· βλ. ἀκόμα Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Πατριαρχικά γράμματα...», ὁ.π., σ. 142–143, GEORGES PAPAZOGLU, «Un manuscrit inconnu provenant de la bibliothèque de l'archonte phanariote Nikolaos Karatzas», *Revue des Études Byzantines* 49 (1991), 255–261· ἀκόμα Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἐνα “Ἴσον” “ἐκβληθὲν ἐκ τοῦ Μεγάλου Νομίμου”», Ροδωνιά. Τιμὴ στὸν Μ. Ι. Μανούσασκα, τ. 1, Ρέθυμνο 1994, σ. 25 κέ. καὶ Β. ΦΟΝΚΙČ, «Eine Wiener Sammelhandschrift von Nikolaos Karatzas», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 44 (1994) —Ἀνδριάς, *Herbert Hunger zum 80. Geburtstag*—, 91–98 [= *Grečeskije rukopisi evropeiskikh Sobranij*, Μόσχα 1999, σ. 137–143]. Βλ. περισσότερα στοιχεῖα στὴ μελέτη μου «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ...», 61–64 καὶ ἐδῶ, σ. 137 κέ.

δειγμα, στο περιθώριο του φ. 281^Γ και πλάι στη φράση «Ἐδωκε τὸ κοινὸν χρέος ὁ κύρ Καλλίνικος καὶ ἔγινεν ὁ κύρ Γαβριήλ» ὁ Καρατζᾶς σημείωσε: «Ὁ π(ατ)ριάρχης Καλλίνικος ἐκοιμήθη αὐγούστου η΄, ἡμέρα ζ΄, ἔτος ,αψβ΄ καὶ ἔγινεν ὁ κύρ Γαβριήλ π(ατ)ριάρχης, σεπτεμβρίῳ ἢ μεταθέσις του ἔγινε αὐγούστου λ΄ καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Πόλιν ὀκτωβρίου κδ΄». Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ πληροφορίες τοῦ Καρατζᾶ διακρίνονται γιὰ τὴν ἀκρίβεια καὶ τὴν ἀξιοπιστία τους. Γιατί ὄχι καὶ ἐκεῖνη πού ἀφορᾷ τὸ ἔργο «Ἱστορία τῶν συμβάντων»;

Χφ Ἰωαννίνων, Κουρίλα 5, φ. 281^Γ (τμήμα)

Στὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἀντιτάξει κανεὶς ὅτι ὁ Καρατζᾶς πιθανὸν νὰ ἀντέγραφε μηχανικά, στὸ περιθώριο τοῦ χειρογράφου του, μιὰ

πληροφορία, χωρίς να έχει ἐλέγξει τὴν ἐγκυρότητα της· κατὰ συνέπεια, ὅσα εἰπώθηκαν γιὰ τὴ σημασία τῆς μαρτυρίας του καὶ γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἔργου δύσκολα μποροῦν νὰ ληφθοῦν σοβαρὰ ὑπόψη. Ὑπάρχει ὁμως ἓνα τεκμήριο πού δίνει ἀπάντηση σὲ αὐτὸ τὸ ὑποθετικὸ ἐρώτημα καὶ προσθέτει ἄλλο ἓνα ἐπιχείρημα στὴν ὑπόθεση πού διατυπώσαμε. Πρόκειται γιὰ ὅσα ἔχει σημειώσει πάλι ὁ Καρατζᾶς σὲ ἓνα ἄλλο χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης του, πού σήμερα σώζεται στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Harvard College μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 3.

Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ πρὶν φτάσει στὰ χέρια τοῦ Καρατζᾶ ἀνῆκε στὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνὸ τὸν ἐπιλεγόμενον Σεϊτάνογλου¹. Ὁ Καρατζᾶς λοιπόν, κατὰ τὴ συνήθειά του, συγκέντρωσε ὅσες πληροφορίες εἶχε γιὰ τὸν παλιὸ κτήτορα τοῦ χειρογράφου καὶ τίς σημείωσε στὰ παράφυλλα τῆς ἀρχῆς. Στὸ φ. ΒΓ ἀντέγραψε ἓνα ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Καντακουζηνό², ἐνῶ στὴ συνέχεια σημείωσε ἀποσπάσματα ἀπὸ ἱστο-

1. Πὰ τὸ χφ 3 τοῦ Harvard College καὶ τὸν κτήτορά του Μιχαὴλ Καντακουζηνὸ βλ. LAWRENCE NEES, «An illuminated Byzantine Psalter at Harvard University», *Dumbarton Oaks Papers* 29 (1975), 207. Ὁ Γ. Παπάζογλου εἶναι αὐτὸς πού διαπίστωσε ὅτι τὸ χειρόγραφο ἀνῆκε στὸν Νικόλαο Καρατζᾶ, βλ. PAPAZOGLU, «Un manuscrit...», σ. 255–261.

2. Τὸ ἐπίγραμμα τὸ ἀντέγραψε πιθανῶς ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου· βλ. γιὰ τὴν ὑπόθεση αὐτὴ PAPAZOGLU, Στὸ ἴδιο, 260.

ρικά έργα που ἀναφέρονταν στο ἴδιο πρόσωπο. Τὸ πρῶτο ἦταν «Ἐκ τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας Θεοδοσίου τοῦ Ζυγομαλά, ἔτει ,αφοη^ψ παρὰ Κρουσίω Τουρκογραικίᾳ», τὸ δεύτερο «Ἐκ τῆς Τουρκογραικίας Μαρτίνου Κρουσίου, νόταις, σελίδι 211–274, παρὰ Φαβρικίῳ βιβλιοθήκης ἑλληνικῆς τόμῳ ς^ψ, σελίδι 696», ἐνῶ στὸ verso τοῦ ἴδιου φύλλου σημείωσε ἓνα ἀπόσπασμα πὺν περιγράφει τὸ δραματικὸ τέλος τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ τὴν ἐκποίηση τῆς περιουσίας του ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ὁ προσεκτικὸς πάντα Καρατζὰς δὲν παρέλειψε νὰ σημειώσῃ, καὶ στὴν περίπτωσι αὐτή, τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἄντλησε τὸ ἀπόσπασμα: «ἐκ τῆς ἀνεκδότου ἱστορίας Δημητρίου Ῥαμαδάνη μεγάλου σπαθάρεως»¹. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἀπόσπασμα πὺν παραθέτει εἶναι ἀπολύτως ἴδιο μὲ ἐκεῖνο πὺν περιέχεται στὸ χειρόγραφο Ἰωαννίνων, ἐνῶ παρατηροῦνται οἱ ἴδιες μικρὲς διαφορὲς ὡς πρὸς τὸ ἀντίστοιχο κείμενο πὺν ἐξέδωσε ὁ Σάθας. Φαίνεται ὅτι ὁ Καρατζὰς καὶ στὰ δύο χειρόγραφα του χρησιμοποίησε τὴν ἴδια πηγὴ —πιθανότατα ἀντέγραψε στὸ χφ Harvard ὅ,τι εἶχε σημειώσῃ στὸ χφ Ἰωαννίνων— ἐνῶ ὁ Σάθας ἐξέδωσε ἓνα ἐλαφρῶς παραλλαγμένο κείμενο. Παραθέτω τὰ δύο κείμενα, προκειμένου νὰ φανοῦν ἐναργέστερα ἡ ὁμοιότητα καὶ οἱ μικρὲς διαφορὲς.

1. NEES, στὸ ἴδιο, 207 σημ. 4 καὶ PAPAIOGLOU, Στὸ ἴδιο, 256.

Ἀνέκδοτος ἱστορία

τῶν συμβάντων

Δημητρίου Ραμαδάνη

(χφ Ἰωαννίνων καὶ Harvard
College 3, φ. 252^r-252^v & φ. B^v)

Χρονογράφος

Καισαρίου Δαπόντε

(χφ Γ. Μαυροκορδάτου·
ἔκδ. Σάθα, σ. 21-22)

Αὐτὸς ὁ Μιχάλης Καντακουζηνὸς ὄντας τοιοῦτος περιβόητος καὶ ὑπέρπλουτος ἄνθρωπος, τὸν ἐδιέβαλαν εἰς τὸν Βασιλέα πῶς φαντάζεται νὰ γένη Βασιλεὺς, καὶ ἔστειλαν ἕνα καπιτζίμπασιν κρυφίως καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του, πέρνωντάς τον καὶ ὄλην τὴν περιουσίαν του· καὶ ὅσα δὲν ἠμπόρρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς τὴν Πόλιν τὰ ἐπούλησαν εἰς τὴν Ἄδριανούπολιν εἰς τὸ μεζάτι· ὄντως δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα τὰ ἐπούλησαν τόσον ἐφτινά, ὅπου ἀπέμεινε ἡ παρομία, καὶ λέγεται, ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς κανένα πρᾶγμα ἐφτινόν· ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι τοῦ Σεϊτάν ὄγλου τὸ ἐπῆρες! Καὶ ταῦτα περὶ τοῦ Μιχάλη Καντακουζηνοῦ.

Αὐτὸν τὸν Μιχάλην Καντακουζηνὸν ὄντα τοιοῦτον περιβόητον καὶ ὑπέρπλουτον ἄνθρωπον, τὸν ἐδιέβαλαν εἰς τὸν Βασιλέα πῶς φαντάζεται νὰ γένη Βασιλεὺς· ὅθεν ἔστειλε καπιτζίμπασιν κρυφίως καὶ ἐπῆρε τὸ κεφάλι του, πέρνωντας καὶ ὄλην τὴν περιουσίαν του· καὶ ὅσα δὲν ἠμπόρρεσαν τότε νὰ τὰ πάρουν εἰς τὴν Πόλιν τὰ ἐπούλησαν εἰς τὴν Ἄδριανούπολιν εἰς τὸ μεζάτι· ὄντως δὲ παρὰ πολλὰ πράγματα τὰ ἐπούλησαν τόσον ἐφτινά, ὅπου ἀπέμεινε παρομία, καὶ λέγεται, ὅταν ἀγοράσῃ τινὰς κανένα πρᾶγμα ἐφτινόν· ἄνθρωπε, αὐτὸ ἀπὸ τὸ μεζάτι τοῦ Σεϊτάνογλου τὸ ἐπῆρες! Καὶ ταῦτα περὶ τοῦ Μιχάλη Καντακουζηνοῦ.

“Υστερα ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν γιὰ τὴ συστηματικότητα καὶ τὴν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν πού συνήθως δίνει ὁ Καρατζάς, ἕνας λόγιος πού γνώριζε πρόσωπα καὶ πράγματα, καθὼς κινήθηκε μεταξὺ Κωνσταντι-

νουπόλεως και Βλαχίας, τὸ αὐτόγραφο σημείωμά του πὸν συνδέει τὸν Ραμαδάνη μὲ τὸ ἱστορικὸ ἔργο «Ἱστορία τῶν συμβάντων» δὲν μπορεῖ εὐκόλα νὰ παραμεριστεῖ. Πρὶν ὥστόσο ἀποδεχθοῦμε τὴ μαρτυρία του, πρέπει νὰ ἐλέγξουμε καὶ τὸ πραγματολογικὸ της περιεχόμενον. Ποιὸς εἶναι ὁ μνημονευόμενος μέγας σπαθάρης Δημήτριος Ραμαδάνης; Ταιριάζουν τὸ πρόσωπο, ὁ χρόνος πὸν ἔζησε καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου;

IV

Ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Ραμαδάνη, πολλὰ μέλη τῆς ὁποίας τιμήθηκαν μὲ ὑψηλὰ ἀξιώματα στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, γνωρίζουμε τρεῖς μὲ τὸ ὄνομα Δημήτριος, ἕναν ὅμως πὸν εἶχε καὶ τὸν τίτλο τοῦ μεγάλου σπαθήρη.

Ὁ παλαιότερος πρόγονος τῆς οἰκογένειας ἐντοπίζεται στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα: ἦταν ὁ Νικόλαος Ραμαδάνης, πὸν παντρεύτηκε κόρη Μανουὴλ Παλαιολόγου· κόμισος στὴ Βλαχία τὸ 1628, ἔγινε ἀργότερα ποστέλνικος καὶ βεστιάρης στὴ Μολδαβία (1650–1658)¹. Ἀπέκτησε τρεῖς γιούς, τὸν

1. Τὶς ἐγκυρότερες πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκογένεια Ραμαδάνη δίνει ὁ ΙΩΑΝ ΦΙΛΙΠΠΙ, *Archiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Βουκουρέστι 1919. Γιὰ ὀρισμένα πρόσωπα τῆς οἰκογένειας πληροφορίες βρισκόμε καὶ στὸ «Χρονικὸ τῶν Γκικῶν», ἔργο πὸν ἀναφέρεται στὴν οἰκογένεια Γκίκα (*Cronica Ghiculestilor. Istoria Moldovei intre anii 1695–1754*, ἔκδ. NESTOR καὶ ARIADNA CAMARIANO, Βουκουρέστι 1965). Γιὰ τὸν Νικόλαο Ραμαδάνη βλ. εἰδικότερα ΦΙΛΙΠΠΙ, *Archiva...*, σ. 289.

Δημητράσκο, τὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὸν Ἰωάννη (Enache)¹. Ὁ Ἀλέξανδρος Ραμαδάνης, μέγας ποστέλνικος καὶ μέγας βόρ-
νικος τὴν περίοδο 1677–1693, ἀπέκτησε δύο γιούς, τὸν Γεώρ-
γιο καὶ τὸν Δημήτριο. Ὁ τελευταῖος εἶναι τὸ πρόσωπο ποῦ
ἀναζητοῦμε. Τὸν συναντοῦμε ποστέλνικο κατὰ τὴ διάρκεια
τῆς δεύτερης ἡγεμονίας τοῦ Νικόλαου Μαυροκορδάτου,
στὴ Μολδαβία (1711–1716)². ἀργότερα, ὅταν ὁ Νικόλαος
ἔγινε γιὰ δεύτερη φορὰ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας (1719–1730),
ὀνόμασε τὸν Δημήτριο μέγα σπαθάρη³. Ἀπὸ τὴ γυναίκα του
Μαρία ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης ἀπέκτησε δύο γιούς, τὸν
Γεώργιο καὶ τὸν Κωνσταντῖνο, ποῦ ἀκολούθησαν καὶ αὐτοὶ
τὴ σταδιοδρομία τοῦ πατέρα τους καὶ κατέλαβαν ὑψηλὰ
ἀξιώματα στὶς αὐλὲς τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας.
Ὁ Γεώργιος μαρτυρεῖται σπαθάρης τοῦ Κωνσταντίνου

1. Σῶζεται γράμμα του (στὸ χφ 974, φ. 111^{r-v} τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν) ποῦ ἀπηύθυνε τὸν Νοέμβριο τοῦ 1681 στὸν μέγα λογοθέτη Ἰωάννη Καρνοφύλλη καὶ ὑπογράφει ὡς Ἰωάννης. Βλ. NESTOR CAMARIANO, *Catalogul Manuscriselor Grečesti*, τ. 2, Βουκουρέστι 1940, σ. 87.

2. Τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Δημήτριος κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου ποστέλνικου βλ. στὸ FILIPPI, *Archiva...*, σ. 289 καὶ *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 70–72 καὶ 192.

3. Βλ. FILIPPI, *Archiva...*, σ. 41, 61, 89, 265, 289 καὶ *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 348. Τὴν πληροφορία παραδίδει καὶ ὁ Ἄ. Κομνηνὸς–Υψηλάντης. Σύμφωνα μὲ μαρτυρία του, μόνον ἓναν «Ρωμαῖο» τίμησε ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος μὲ ὑψηλὸ ἀξίωμα: «... μόνον τὸν Ραμαδάνην εἶχε Σπαθάρην», σημειώνει στὸ ἔργο Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίον Η', Θ' καὶ Ι', ἦτοι τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν (1453–1789), Κωνσταντινούπολη 1870, σ. 340. Τοῦ Δημητρίου σῶζεται ἓνα γράμμα τοῦ 1715 ποῦ ἀπηύθυνε στὸν Ἱεροσολύμων Χρῦσανθο Νοταρά· βλ. σημ. 5 τῆς σ. 73.

Μαυροκορδάτου περί τὸ 1733¹. Ὁ Δαπόντες μνημονεῦει κάποιον «πρώην μέγαν σπαθάρην Ῥαμαδάνην» τὸ 1739². δὲν εἶναι ὁμως σαφὲς ἂν πρόκειται γιὰ τὸν Δημήτριο ἢ γιὰ τὸν γιό του Γεώργιο, ποῦ τὸν εἶχε διαδεχθεῖ στὸ ἴδιο ἀξίωμα. Πάντως, ἡ πληροφορία τοῦ E. Legrand ὅτι μέγας σπαθάρης τοῦ Νικολάου Μαυροκορδάτου ἦταν ὁ Γεώργιος πρέπει νὰ εἶναι λανθασμένη καὶ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Δημήτριο³. Ὁ Γεώργιος κατέλαβε ἀρκετὰ ἀξιώματα: ποστέλνικος καὶ καϊμακάμης⁴ στὴ Μολδαβία, διεορμηνεὺς τῆς σουηδικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔγινε δραγομάνος τοῦ στόλου τὸ 1731⁵, ἐνῶ τὸ 1743 ὀρίστηκε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μαυροκορδάτο ὡς καπικεχαγιάς του στὴν Κωνσταντινούπολη⁶.

Ὁ Κωνσταντίνος, βατάφος τῶν ἀπρότων στὸ ξεκίνημά του, στὴ Μολδαβία τὸ 1716⁷, ἀνέβηκε γρήγορα τὰ ἀξιώματα: σερδάρης, μετὰ στόλνικος, κλουτζιάρης στὴ Βλαχία μεταξὺ 1724–1737, ἔγινε βεσιτάρης στὴν αὐλὴ τῆς Βλαχίας⁸, πρὶν φθάσει στὸ ἀνώτατο ἀξίωμα τοῦ μεγάλου λογοθέτη, στίς

1. Πὰ τὴν πληροφορία βλ. *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 348. Πρβ. καὶ ὅσα σημειῶν πιὸ κάτω, σ. 122 σημ. 1.

2. Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 1, σ. ροβ'.

3. Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 2, σ. XXVI καὶ σ. XLII σημ. 1.

4. Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 2, σ. XLII καὶ *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 348.

5. Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 1, σ. σοδ' βλ. ἀκόμα ὅσα ἀναφέρει ὁ Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, Οἱ δραγομάνοι τοῦ στόλου, Ἀθήνα 1965, σ. 102–105.

6. Α. ΚΟΜΝΗΝΟΣ–ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, Τὰ Μετὰ τὴν ἸΑλωσιν, σ. 351. Δακικαὶ Ἐφημερίδες ..., τ. 2, σ. LXXIII.

7. Ἡ πληροφορία σώζεται στὸ *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 190.

8. Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 1, σ. ιδ' καὶ *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 191 σημ. 3.

ἀρχές Ἰουλίου τοῦ 1737 διαδεχόμενος τὸν Κωνσταντῖνο Δουδέσκουλο¹. Ἀπὸ τὴν πρώτη του γυναίκα Μαρία ἀπέκτησε ἓνα γιό, τὸν Δημητράκη. Μετὰ τὸ θάνατό της τὸ 1731 παντρεύτηκε ξανά, τὴ φορὰ αὐτὴ τὴν κόρη τοῦ μεγάλου βόρνικου Γεώργιου Κρετζουλέσκου. Λίγα ὅμως χρόνια ἀργότερα, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1737 ὅπως μᾶς πληροφοροεῖ ὁ Δαπόντες ὅταν ἀναφέρεται στὰ γεγονότα τῆς 5ης Ὀκτωβρίου, «ἀπέθανεν ἀπὸ πανοῦκλαν ὁ ρηθεις μέγας λογοθέτης, καὶ ἐτάφη εἰς τὸ Κοτροτζάνι. Μετὰ δύο ἡμέρας ἀπέθανε καὶ ἡ γυναίκα του Μαρία, θυγάτηρ τοῦ μεγάλου βόρνικου Γεωργίου Κρετζουλέσκου· πρὸ δέ εἴκοσι, εἰκοσιπέντε ἡμερῶν εἶχεν ἀποθάνει καὶ ὁ μονογενής του υἱός Δημητράκης ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀσθενείας καὶ αὐτός»². Πρόκειται γιὰ τὸν ἕγγονό τοῦ μεγάλου σπαθάρη· ἡ ἡλικία του, ὅπως καὶ τὸ γεγονός ὅτι δὲν φαίνεται νὰ κατεῖχε ἓνα τέτοιο ἀξίωμα —κάτι ποὺ ἀσφαλῶς δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ἀναφέρει ὁ Δαπόντες—, ἀποκλείουν τὴν πιθανότητα νὰ εἶναι αὐτὸς τὸ πρόσωπο ποὺ συνέθεσε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων».

Ὅταν ὁ Νικόλαος Μαυροκορδάτος ἔγινε γιὰ δευτέρη φορὰ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας, στὸ διάστημα 1719–1730, ἐτίμησε τὸν Δημήτριο μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου σπαθάρη καὶ μὲ τὸ ἀξίωμα αὐτὸ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸ 1720 ὡς τὸ 1733, δηλαδή καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Νικολάου. Τὸν Νικόλαο, ὅπως εἶναι γνωστό, τὸν διαδέχθηκε στὴ Βλαχία ὁ γιός του Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος καὶ φαίνεται πὼς διατήρησε, στὴν ἀρχὴ

1. Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 1, σ. ιδ', ιζ', κη'. Βλ. καὶ *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 191 σημ. 3.

2. Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 1, σ. κη'.

τουλάχιστον, τούς ἀξιωματούχους πού εἶχε διορίσει ὁ πατέρας του¹.

Ὅταν λοιπὸν ἡ μαρτυρία μιλάει γιὰ κάποιον μέγα σπαθάρη Δημήτριο Ραμαδάνη, πού φέρεται νὰ ἔχει συνθέσει τὸ ἔργο ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ «βοεβόδα» Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, δὲν διαπιστώνουμε κάποια ἀντίφαση: καὶ τὸ πρόσωπο εἶναι ὑπαρκτὸ καὶ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα κατεῖχε καὶ ὁ χρόνος πού ἔζησε καὶ ἔδρασε ταιριάζουν μὲ τὴν ἡγεμονία τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου. Μένει νὰ ἐλέγξουμε ἂν ὑπάρχει κάποια ἀνακολουθία μεταξὺ αὐτῶν πού περιέχονται στὸ ἔργο καὶ τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη.

Στὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» περιγράφονται γεγονότα τῆς περιόδου 1648–1704, γεγονότα πού συνέβησαν στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία καὶ τὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες. Ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης πρέπει νὰ γεννήθηκε περὶ τὸ 1665–1670. Ἡ χρονολογία αὐτὴ ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα δεδομένα: ὁ δεῦτερος γιὸς τοῦ Δημητρίου, ὁ Κωνσταντίνος, γνωρίζουμε πὼς ἦταν ἀξιωματοῦχος τὸ 1716, εἶχε ἐπομένως γεννηθεῖ περὶ τὸ 1690–1695· ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Δημήτριος τὸν ἀπέκτησε περίπου 25 χρονῶν, πρέπει

1. Ὁ Κωνσταντίνος ἔγινε ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας γιὰ 40 μόνο ἡμέρες, ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1730· θὰ ἐπενέλθει ὁμως στὴν ἴδια ἡγεμονία ἕνα χρόνο ἀργότερα (24 Ὀκτωβρίου 1731). Γιὰ τὸν Ἀντώνιο Ραμαδάνη καὶ γιὰ ἄλλα νεότερα μέλη τῆς μεγάλης αὐτῆς οἰκογένειας βλ. πιὸ κάτω, σ. 122 κέ.

νά γεννήθηκε τὸ 1665–1670. Κατὰ συνέπεια, τὰ γεγονότα πὸν περιγράφονται στὴν «Ἱστορία» ἦταν σὲ θέση νὰ τὰ γνωρίζει καὶ μάλιστα κατὰ ἓνα μέρος τὰ εἶχε ζήσει. Ὅσο γιὰ τὴν ἐντολὴ πὸν ἔδωσε ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου —σύμφωνα μὲ τὸ σημεῖωμα τοῦ Καρατζᾶ—, ἑναρμονίζεται καὶ αὐτὴ μὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κωνσταντῖνου γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴ χρονογραφία, ἐνδιαφέρον πὸν τὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ μιὰ ἄλλη ἐντολή, πὸν ἔδωσε ὁ ἴδιος ἡγεμόνας στὸν Δαπόντε τὴ φορὰ αὐτὴ, γιὰ τὴ συγγραφὴ ἑνὸς ἱστορικοῦ ἔργου πὸν κάλυπτε τὴν περίοδο 1736–1739, τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων».

V

Φθάσαμε ἔτσι στὸν Δαπόντε, πρόσωπο πὸν ἔζησε λίγο ἀργότερα στὸν ἴδιο χῶρο, καθὼς ἀπὸ τὸ 1731 καὶ ὡς τὸ 1746 περίπου κινεῖται στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, ἔχοντας μάλιστα τιμηθεῖ μὲ διάφορα ἀξιώματα.

Βέβαιο εἶναι πὼς ὁ Δαπόντες γνώριζε τὸ ἔργο· ἔχουμε δύο ἰσχυρὰ τεκμήρια πὸν πείθουν γι' αὐτό. Στὸν «Κατάλογον Ἱστορικόν», ἔργο πὸν ὁ Δαπόντες συνέταξε τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς του¹, χρησιμοποίησε τμήματα ὁλόκληρα ἀπὸ τὴν «Ἱστορία» τοῦ Ραμαδάνη γιὰ νὰ ἀφηγηθεῖ γεγονότα πὸν περιγράφονταν καὶ ἐκεῖ. Παραθέτω λίγα δείγματα:

1. Ὁ Δαπόντες πέθανε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1784.

Ἱστορία τῶν συμβάντων
Δημητρίου Ραμαδάνη
(ἔκδ. Σάθα, σ. 20)

Τοῦτος ὁ Παννάκης εἶχε πατέρα τὸν Μιχαήλ τζελεμπήν Καντακουζηνόν, ἄρχοντα πλούσιον καὶ περιβόητον, ὁ ὁποῖος ἔκατοικοῦσεν εἰς τὴν Ἀγχιάλον καὶ τόσον πλούσιος ἦτον, ὅπου τὰ τζιφτιλικά του καὶ τὰ ὑποστατικά του ἔφθαναν ἕως τὸν Δούναβιν, καὶ πολλοὶ ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἔφθασαν βεζιραζέμιδες.

*

(ἔκδ. Σάθα, σ. 26)

... ἦτον ἓνας Τοῦρκος, τὸ ὄνομά του Πατμπουρὸν Μεχμέτ ἐφέντης, εἰς τὸ καλέμι τοῦ ρεῖς ἐφένδη, ἄνθρωπος γραμματισμένος, καὶ

εἶχε μίαν παλλακίδα Ρούσαν σκλάβαν, ἣ ὁποία ἐβαστοῦσε τὴν πίστιν της, καὶ ἐπήγαινε καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν με ἄδειαν τοῦ ἀφθεντός της. ...ὄντας ἀνήμερα κυριακῇ τῆς ὀρθοδοξίας, καὶ ἐπῆγεν μαζί του εἰς τὸ πατριαρχεῖον,

Κατάλογος Ἱστορικός
Καισάριου Δαπόντε
(ἔκδ. Σάθα, σ. 154)

Αὐτὸς δὲ εἶχε πατέρα τὸν τσελεπὴ Μιχάλη τὸν Καντακουζηνόν, τὸν πλουσιώτατον τοῦτος ἔκατοικοῦσε εἰς τὴν Ἀγχιάλον,

τὰ δὲ τζιφτιλικά καὶ ὑποστατικά του ἔφθαναν ἕως τὸν Δούναβιν, καὶ τινες ἀγάδες τζιράκια ἐδικά του ἔγιναν καὶ βεζιρεδες.

*

(ἔκδ. Σάθα, σ. 156)

Εἰς τὸ καλέμι τοῦ ρεῖς ἐφέντη ἦτον ἓνας Τοῦρκος τὸ ὄνομά του Μεχμέτ ἐφέντης Πατμπουρὸν,

ἄνθρωπος γραμματισμένος, καὶ σεμνῆς πολιτείας· τοῦτος εἶχε παλλακίδα Ρούσαν σκλάβαν, ἣ ὁποία ἐκρατοῦσε τὴν πίστιν της, καὶ ἐπήγαινε καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν με τοῦ ἀφθεντός της τὴν ἄδειαν.

...καὶ ἐπήγαν μαζί εἰς τὸ Πατριαρχεῖον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀνήμερα τὴν κυριακῇ τῆς Ὄρθοδοξίας. Καὶ

βλέπει, όπου ἐλειτουργοῦσεν ὁ τε οἰκουμενικὸς πατριάρχης καὶ ὁ Ἱεροσολύμων, μὲ τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ μὲ τόσῃν παράταξιν κατὰ τὴν συνήθειαν... βλέπει, όπου ἐλειτουργοῦσεν ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης, καὶ ὁ Ἱεροσολύμων μὲ τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ μὲ τόσῃν παράταξιν κατὰ τὴν συνήθειαν...

Τὸ δεύτερο ἰσχυρὸ τεκμήριον ποὺ δείχνει ὅτι ὁ Δαπόντες γνώριζε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων» εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο χειρόγραφα ποὺ σώζονται τὸ ἔργο εἶναι γραμμένο μὲ τὸ χέρι του¹. Τὸ ζήτημα ἐπομένως ποὺ μένει νὰ ἐξεταστῆ εἶναι, ἂν ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες εἶχε τὴν πρωτοβουλία καὶ εἶχε προβεῖ στὶς ἀναγκαῖες πράξεις ὥστε νὰ οἰκειοποιηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη ἢ ἡ ἀπόδοσις σὲ αὐτὸν ὀφείλεται σὲ λανθασμένη φιλολογικὴ ἐκτίμησις τοῦ Κων. Σάθα. Μὲ τὸ θέμα αὐτὸ θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικὰ στὴν ἐπόμενη μελέτη μας, μποροῦμε ὅμως ἐδῶ νὰ δώσουμε ἐνδεικτικὰ δύο ἀντιτιθέμενα στοιχεῖα.

Τὸ κείμενον τοῦ Ραμαδάνη ἀρχίζει μὲ τὴν ἀκόλουθον φράση: «Εἰς ταῖς ἡμέραις μας ἐστάθη βασιλεὺς τῶν Ὀθωμανῶν ὁ σουλτάν Μεχμέτης, υἱὸς τοῦ...». Πραγματικὰ, ὁ Μεχμέτ Δ' παρέμεινε στὸ θρόνον ὡς τὸ 1687, χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ζοῦσε ὁ Ραμαδάνης. Στὸ δημοσιευμένο ὅμως κείμενον παραλείπεται ἡ πρώτη φράσις τοῦ Ραμαδάνη καὶ ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: «Ὁ σουλ-

1. Τὸ δεύτερον χειρόγραφο εἶναι αὐτὸ ποὺ μελετᾶμε ἐδῶ καί, ὅπως ἀναπτύσσω πιὸ κάτω, εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν Νικόλαο Καρατζά.

τὰν Μεχμέτης, υἱὸς τοῦ...». Ἐς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Δαπόντες δὲν εἶχε γνωρίσει τὴ βασιλεία τοῦ Μεχμέτ Δ', ἀφοῦ γεννήθηκε τὸ 1714.

Τὸ τεκμήριο αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ὁ Δαπόντες εἶχε πρόθεση νὰ οἰκειοποιηθεῖ ἀλλοτρίους κόπους. Ὅμως, ἓνα ἄλλο στοιχεῖο μᾶς δείχνει πὼς ἀκόμα καὶ ἂν ὑπῆρχε ἡ πρόθεση, ἡ ἰδιοποίηση δὲν ὀλοκληρώθηκε. Διότι ὁ Δαπόντες δὲν συμπεριέλαβε ποτὲ ἔργο μὲ τὸν τίτλο «Ἱστορία τῶν συμβάντων» ἢ «Χρονογράφος» στὴν ἐργογραφία του. Συγκεκριμένα, ὅταν τὸ 1766 τυπώθηκε τὸ βιβλίο του «Καθρέπτης γυναικῶν», ὁ Δαπόντες θεώρησε ὅτι ἦταν «πολυσφαλμένον ἢ ἀπὸ τὸν διορθωτὴν, ἢ τὸν ἀντιγραφέα τοῦ πρωτοτύπου»¹ καὶ ἀποφάσισε νὰ συντάξει μὴν «Εἷδησιν», στὴν ὁποία νὰ ἀναγράφει ὀρθὰ τὰ συγγράμματά του καὶ νὰ τὴν παραθέτει στὸ τέλος κάθε ἔργου του. Τὸ περιεχόμενό της τὸ προσάρμοζε κάθε φορὰ πού ἔπρεπε νὰ προσθέσει κάποιον νέο ἔργο. Στὸ κείμενο λοιπὸν τῆς «εἰδήσεως» πού σώζεται στὸ τέλος τῆς «Γεωγραφικῆς Ἱστορίας» — ἔργου ἀπὸ τὰ ὕστερα τοῦ Δαπόντε, πού σύμφωνα μὲ σημειώμά του «ἐγράφη ἰδίᾳ χειρὶ ἐν ἔτει σωτηρίῳ

1. Τὸ ἔργο ἐκδόθηκε στὴ Λιψία «δαπάνῃ Κωνστῆ Ἀβράμη Νεοχωρίτου» ἐπιμελητῆς τῆς ἐκδόσης ἦταν ὁ Θωμᾶς Μανδακάσης, ὁ ὁποῖος ἔκανε ἀρκετὲς ἐπεμβάσεις στὸ κείμενο τοῦ Δαπόντε. Βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ ἴδιος γιὰ τὴν κακοποίηση τοῦ ἔργου του στὸ Δακακαὶ Ἐφημερίδες, τ. 3, σ. LXVIII καὶ ὅσα σημειώνονται στὸ ἴδιο, σ. XLI-XLII.

αψηπá, μηνί αυγούστω [1781]»— απαριθμούσε δεκαοκτώ έργα του, ανάμεσά τους όμως δέν υπάρχει ούτε «Ιστορία τών συμβάντων» ούτε τίτλος «Χρονογράφος»· άς σημειωθεί έδω ότι ή «Εΐδησις» του Δαπόντε είχε συνταχθεί από τον ίδιο με σχολαστικότητα, αφού πλάι σέ κάθε έργο του σημείωνε άν παρέμενε ανέκδοτο ή άν είχε τυπωθεί και σέ πόσους τόμους¹.

Μπορούμε άραγε νά θεωρήσουμε, ότι τó «έγκλημα» του Δαπόντε περιορίστηκε στο γεγονός ότι χρησιμοποίησε άποσπάσματα από την «Ιστορία» του Ραμαδάνη, τά όποια ένσωμάτωσε σιωπηρά στο δικό του έργο, «άμελώντας» νά μνημονεύσει την πατρότητά τους; Άξιζει νά θυμίσουμε έδω μέ πόση δραμύτητα καταφερόταν ό ίδιος έναντίον όποιου είχε οικειοποιηθεί ξένα έργα: «... και έπειδή τινες πάλιν κλέπτουσι τά ξένα ποιήματα, τά οικειοποιούνται, και τά επιγράφουσι (φευ τής τόλμης) εις όνομά τους, καλλωπιζόμενοι ως ό κολοιδός μέ ξένα κάλλη οί ματαιόφρονες, καθώς και έτούτο μέ λύπην τής καρδιάς μου διά την άσυνειδη-

1. Τó κείμενο τής «Εΐδήσεως» τó δημοσίευσε ό E. Legrand από αυτόγραφο χειρόγραφο του Δαπόντε· τó χειρόγραφο άνηκε στον Γεώργιο Μαυροκορδάτο —όπως και εκείνο πού περιέχει την «Ιστορίαν τών συμβάντων» και τις «Δακικές Έφημερίδες» (Δακικάί Έφημερίδες..., τ. 3, σ. LXXIII-LXXV). Η «Εΐδησις» σώζεται σέ πολλά άκόμα χειρόγραφα, πού περιέχουν είτε τó έργο «Λόγοι πανηγυρικοί εις άπλους στίχους» ή τó «Φανάρι γυναικών»· του τελευταίου αντίγραφο, πού είχε ως αντίβολο αυτόγραφο κώδικα του Δαπόντε, είναι τó χφ EBE 2955· ή «Εΐδησις», στή σ. 757.

σίαν τους ἔτυχε νὰ τὸ ἰδῶ εἰς μερικά μου ποιήματα», ἔγραφε στὴν «Εἷδησιν» πού σημείωσε στὸ τέλος τῆς «Γεωγραφικῆς Ἱστορίας» του¹. Προφανῶς, κατὰ τὸν Δαπόντε, «τόλημ» δὲν ἦταν νὰ οἰκειοποιεῖται κανεῖς ἀποσπάσματα, ἀλλὰ νὰ «ἐπιγράφει εἰς ὄνομά του» ξένα ἔργα, πράγμα πού, ὅπως εἶδαμε, δὲν ἔκανε ὁ ἴδιος στὴν περίπτωση τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων»².

Ἀφήνοντας προσωρινὰ νὰ ἐκκρεμεῖ ἡ τελικὴ ἀπάντηση σχετικὰ μὲ τὸ βαθμὸ ὑπευθυνότητος τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε, μποροῦμε νὰ περάσουμε στὸ τελικὸ μας συμπέρασμα³.

1. E. LEGRAND, Δακικαὶ Ἐφημερίδες ..., τ. 3, σ. LXXIII.

2. Πὰ τὴν ἐλαστικότητα τῶν κανόνων συγγραφικῆς καὶ ἐκδοτικῆς δεοντολογίας κατὰ τοὺς περασμένους αἰῶνες βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ, Ἱστορία..., σ. 155 καὶ ὁ ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ, «Ἀόρατος πόλεμος» (1796) "Γυμνάσματα πνευματικά" (1800). Ἡ πατρότητα τῶν "μεταφράσεων" τοῦ Νικόδημου Ἀγιορείτη», Ὁ Ἐρανοστὴς 19 (1993), 130-131.

3. Ἄν τὰ ὅσα ἀνέφερα μποροῦν νὰ δικαιολογήσουν τὴ λανθασμένη, ὅπως τώρα ἀποδείχθηκε, ἐκτίμηση τοῦ Σάθα, δυσκολότερα μποροῦμε νὰ ἐντοπίσουμε καὶ νὰ δικαιολογήσουμε τὴ συνηγορία τοῦ E. Legrand ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἔργου στὸν Δαπόντε. Ὁ Legrand εἶναι ὁ ἐκδότης τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων», ἐπομένως γνώστης καλῶς τοῦ συγγραφικοῦ ὕφους τοῦ Δαπόντε καὶ κάνει ἐντύπωση μὲ πόση βεβαιότητα ὑπερακόντισε τὴν ἄποψη τοῦ Σάθα καὶ θεώρησε καὶ αὐτὸς ὡς συγγραφέα τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» τὸν Δαπόντε. Συνηγορία πού μοιάζει ἀκατανόητη, δεδομένου ὅτι ὁ Legrand εἶχε ἐντοπίσει ὅτι ὁ Δαπόντες δὲν εἶχε περιλάβει τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων» ἀνάμεσα στὰ ἔργα του (βλ. Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 1, σ. VIII-IX).

VI

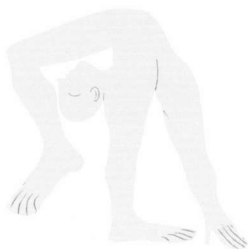
Ἄφοῦ πλέον τὸ ἔργο «Ἱστορία τῶν συμβάντων» συνδέεται μὲ τὸν μέγα σπαθάρη Δημήτριο Ραμαδάνη καὶ μὲ τὸν βοεβόδα Κωνσταντῖνο Μαυροκορδάτο, καθὼς αὐτὸς ἦταν πού τοῦ ἔδωσε τὴν ἐντολὴ γιὰ τὴ συγγραφὴ του, μποροῦμε τώρα νὰ χρονολογήσουμε τὸ ἔργο μὲ κάποια ἀκρίβεια: πρέπει νὰ συντάχθηκε μεταξὺ τοῦ 1730, τῆς χρονιᾶς πού ὁ Κωνσταντῖνος γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἡγεμόνας, καὶ τοῦ χρόνου θανάτου τοῦ Ραμαδάνη πού πρέπει νὰ συνέβη τὴ δεκαετία 1735–1745. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ ἔργο πού συντάχθηκε ὅταν ὁ δημιουργὸς του βρισκόταν σὲ μεγάλη ἡλικία καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἴσως νὰ ἐρμηνεύει ἓνα τελευταῖο σημεῖο πού ἔμεινε ὡς τώρα ἀσχολίαστο στὸ σημεῖωμα τοῦ Καρατζᾶ: «Ἄ π ὀ φ ω ν ἦ ς Δημητρίου Ραμαδάνη» ἀναφέρεται στὴν ἀρχὴ τοῦ σημειώματος. Τὰ γεράματα ἴσως νὰ μὴν τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ γράψει ὁ ἴδιος τὸ ἔργο του. Στὴν ἴδια αὐτὴ αἰτία μποροῦμε ἴσως νὰ ἀποδώσουμε καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διήγησι διακόπτεται μᾶλλον ἀπότομα, χωρὶς τὸ ἔργο νὰ ὀλοκληρώνεται μὲ κάποιον ἐπίλογο.

Ὁ κύκλος τῆς ἔρευνας αὐτῆς θὰ ἔκλεινε ὡραῖα, ἂν μπορούσαμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ὁ Ραμαδάνης χρησιμοποίησε τὸν Δαπόντε ὡς γραφέα, ὅτι σὲ αὐτὸν δηλαδὴ ὑπαγόρευσε τὴν Ἱστορία του. Ὑπάρχουν κάποια στοιχεῖα πού ἐπιτρέπουν μιὰ τέτοια ὑπόθεσι. Ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες στὸ αὐτοβιογραφικὸ του ἔργο

«Κῆπος Χαρίτων», ὅταν περιγράφει τὰ δύσκολα χρόνια πὺν πέρασε τὸ πρῶτο διάστημα πὺν ἔζησε, νεαρὸς ἀκόμα, στὸ Βουκουρέστι, σημειώνει: «... πῆρα λοιπὸν καὶ μαθητὰς μέσα εἰς τὸν ὁδᾶ μου, πῆγαινα κ' εἰς ἀρχοντικὸ ἄοικνος, ἀρχοντά μου, ἔγραφα καὶ βιβλία δέ, καὶ ἔτζι ἐπερνοῦσα μὲ κόπους, μόχθους περισσοῦς, ἀλλ' ὅμως εὐτυχοῦσα»¹. Ὡς σημειωθεῖ πὺς τὰ χρόνια στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ὁ Δαπόντες εἶναι ἡ περίοδος 1731–1735, ἀπὸ τότε δηλαδὴ πὺν ἔφθασε στὸ Βουκουρέστι ὡσότου γίνεῖ δεῦτερος γραμματέας τοῦ Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου, ὁπότε τὰ οἰκονομικά του ἀσφαλῶς θὰ βελτιώθηκαν². Ἴσως λοιπὸν τὸ ἀρχοντικὸ στὸ ὁποῖο σύχναζε νὰ ἦταν τῆς οἰκογένειας Ραμαδάνη καὶ ἐκεῖ, «ἀπὸ φωνῆς Δημητρίου Ραμαδάνη», νὰ ἔγραψε τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων». Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἴσως νὰ γνόρισε γιὰ πρώτη φορὰ ὁ Δαπόντες τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ὑπόθεση· γεγονὸς παραμένει ὅτι ἀπὸ ἓνα σημεῖωμα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ ἀναδύθηκε ἓνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰῶνα πὺν εἶχε μείνει στὴν ἀφάνεια, καθὼς τὸ ἔργο του εἶχε προσγραφεῖ στὸν Καισάριο Δαπόντε.

1. «Κῆπος χαρίτων», ἔκδ. E. LEGRAND, *Bibliothèque Grecque Vulgaire*, τ. 3, Παρίσι 1881 [ἀνατ. 1974], σ. 10.

2. Τὴ θέση αὐτὴ κατέλαβε ὁ Δαπόντες ὕστερα ἀπὸ τὴν εὐνοϊκὴ ὑπὲρ αὐτοῦ μεσολάβηση τοῦ Κωνσταντίνου Ξυπόλυτου, τοῦ ὁποῖου στὸ μεταξὺ εἶχε κερδίσει τὴν ἐκτίμησι.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ-ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ

Ἐναζητώντας τὰ ὅρια
μᾶς πνευματικῆς ἰδιοποίησης
Θύμα ἢ θύτης ὁ Δαπόντες;

I

Ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου μᾶς ἔδωσε, πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια, μιὰν ἐπανεκδοσὴ τοῦ ἔργου τοῦ Κωνσταντίνου-Καισάρου Δαπόντε Κῆπος Χαρίτων. Ἐκεῖ, μὲ ἓνα συγγραφικὸ τέχνασμα ποὺ ἐμπνεύστηκε, ἓνα «νεκρικὸ διάλογο», συνομίλησε μὲ τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου σκιαγραφώντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἓνα ζωντανὸ πορτραῖτο τοῦ Δαπόντε. Στὴ συνομιλία τους αὐτὴ ὁ Ἀγγέλου ἐξομολογεῖται κάποια στιγμή στὸν Δαπόντε: «εἶσαι ὁ λόγιος ποὺ μὲ ἔχει προβληματίσει περισσότε-

Παρουσιάστηκε στὴν Γ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση ποὺ ὀργάνωσε ὁ Τομέας Μεσαιωνικῶν καὶ Νέων Ἑλληνικῶν Σπουδῶν τοῦ Ἀριστοτέλειου Πανεπιστημίου μὲ τίτλο Τὰ ἄφθονα σχήματα τοῦ παρελθόντος. Ζητήσεις τῆς πολιτισμικῆς ἱστορίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ μνήμη τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου δημοσιεύτηκε στὰ ὁμότιπλα Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 429-436. Ἐδῶ δημοσιεύεται μὲ τὶς ἀλλαγές ποὺ ἐπέβαλε στὸ κείμενο ὁ μεταγενέστερος ἐντοπισμὸς τοῦ χειρογράφου Κυριαζῆ 4 τῆς Γενναδείου, ἐντοπισμὸς ποὺ περιγράφεται καὶ ἀναπτύσσεται πρὸ κάτω, στὴν ἐπόμενη μελέτη.

ρο από κάθε άλλον... πού σημαίνει δυσκολεύομαι να τον τοποθετήσω στην εποχή του και ακριβέστερα να τον συσχετίσω με τούς συνανθρώπους του και με τις ιδέες τους»¹.

Αυτός ο ιδιόρρυθμος λόγιος, πού δέν εντάσσεται εύκολα σέ καθιερωμένα πλαίσια, θεώρησα πώς άρμόζει να μάς άσχολήσει σέ μιάν εκδήλωση άφιερωμένη στή μνήμη του Άλκη Άγγέλου. Δέν θα τον καλέσω και έγω για έναν ακόμα «νεκρικό διάλογο», αλλά θα τον έγκαλέσω για την πνευματική ιδιοποίηση ενός έργου στην όποία έμπλέκεται τó όνομά του, ώστε να διαπιστώσουμε αν την διέπραξε ó ίδιος ή είναι θύμα άλλου δράστη. Η υπόθεση αυτή με είχε άπασχολήσει παλαιότερα· νεότερες όμως έρευνες έφεραν στο φώς νέα στοιχεία πού μου επιβάλλουν να επανέλθω στο θέμα και να ζητήσω την αναψηλάφηση τής υπόθεσης. Άντικείμενο είναι τó έργο πού δημοσίευσε τó 1872 ó Κωνσταντίνος Σάθας στή Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη με τόν τίτλο «Καισαρίου Δαπόντε Χρονογράφος»².

II

Μετά τόν έντοπισμό ενός χειρογράφου πού άνέτρεψε την πεποίθηση, ότι ó συγγραφέας του έργου «Χρονο-

1. ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ, Κήπος Χαρίτων, έκδ. ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ, Άθήνα 1997, σ. 18-19 και 22.

2. Τó έργο δημοσιεύτηκε στίς σ. 1-70 του τρίτου τόμου τής Μεσαιωνικής Βιβλιοθήκης, Βενετία 1872.

γράφος» ἢ σωστότερα «Ἱστορία τῶν συμβάντων» εἶναι ὁ Δαπόντες, εἶχα ἐπιχειρήσει νὰ ἀνιχνεύσω τοὺς δρόμους ποὺ ἀκολούθησε ἡ σκέψη τοῦ ἐκδότη τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα γιὰ νὰ προσγράψει τὸ ἔργο σὲ αὐτόν¹.

Ὅμως ὁ Δαπόντες δὲν σὲ ἀφήνει εὐκολα νὰ τὸν ξεχάσεις. Ἀποφάσισα νὰ ἐλέγξω πιὸ συστηματικὰ τὰ δύο κείμενα τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» ποὺ διαθέτουμε σήμερα, αὐτὸ ποὺ ἐξέδωσε ὁ Σάθας καὶ αὐτὸ ποὺ σώζεται στὸ ἐντοπισθὲν χειρόγραφο Κουρίλα 5 τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴ συστηματικὴ ἀντιβολὴ τους ἐντόπισα κάποιες διαφορὲς πολὺ εὐγλωττες, ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ ξεκαθαρίσουμε τὸ ποσοστὸ συμμετοχῆς τοῦ Δαπόντε στὴν πνευματικὴ ἰδιοποίηση τοῦ ἔργου.

Πρὶν ὅμως ἐκθέσω τί ἀποκόμισα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀντιβολή, θὰ ξεκινήσω ἐπισημαίνοντας κάποιες παλαιογραφικὲς ἐκτιμήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὰ δύο κείμενα καὶ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν τὴ βάση τῶν ὑποθέσεών μας.

1. Τὸν ἀφανὴ συγγραφέα ἀνέσυρα ἀπὸ τὴ λήθη μὲ μιὰν ἀνακοίνωση στὸ συνέδριο ποὺ ὀργάνωσε τὸ 1995 ὁ Ὅμιλος Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ γιὰ νὰ τιμῆσει τὴ μνήμη τοῦ Λέανδρου Βρανούση· ἡ σχετικὴ μελέτη δημοσιεύτηκε τὴν ἴδια χρονιά στὸ περιοδικὸ τοῦ Ὁμίλου Ὁ Ἑραριστὴς μὲ τὸν τίτλο «Δημήτριος Ραμαδάνης...»· ἐδῶ βλ. σ. 55 κέ. Εἶχα τότε τὴν ἱκανοποίηση ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου, τὸν ὁποῖο τιμοῦμε μὲ αὐτὸ τὸ συνέδριο, νὰ εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους ποὺ δέχτηκαν ὡς ὀρθὴ τὴν ἀποψή μου· βλ. ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ, Κῆπος Χαρίτων..., σ. 14.

Στὴν περίπτωση τοῦ χειρογράφου ποὺ βρίσκεται σήμερα στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων γραφέας του εἶναι ὁ Νικόλαος Καρατζάς. Παιδευμένος λόγιος τοῦ 18ου αἰώνα, γνωρίζουμε ὅτι ἀντέγραφε ἔργα καὶ συγκροτοῦσε κώδικες γιὰ τὴν προσωπική του βιβλιοθήκη. Οἱ κώδικες αὐτοὶ ἀποκαλύπτουν ἕναν ἄνθρωπο μὲ ὀξύτατη φιλολογικὴ συνείδηση, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὅποιαδήποτε προσθήκη δική του ἢ παρεμβολὴ ἢ διόρθωση τὴν ἔκανε σὰ περιθώρια τοῦ χειρογράφου καὶ μάλιστα τὴ συνόδευε μὲ διευκρινιστικὸ σημείωμα γιὰ τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία τὴν ἀντέγραψε. Ἐπομένως δὲν ἔχουμε λόγους νὰ ἀμφιβάλλουμε πὼς καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ ἀντέγραψε μὲ τὴν ἴδια εὐσυνειδησία καὶ χωρὶς προσωπικὲς παρεμβάσεις τὸ κείμενο ποὺ παρέδιδε τὸ χειρόγραφο ποὺ εἶχε μπροστὰ του¹.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἔκδοσης Σάθα, θυμίζω ὅτι ὁ ἐκδότης θεωροῦσε ὅτι δημοσίευε ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ συγγραφέα —τοῦ Δαπόντε κατὰ τὴν ἄποψή του—, φυσικὸ λοιπὸν ἦταν νὰ δημοσίευσε τὸ κείμενο ἀκριβῶς ὅπως ἦταν γραμμένο ἀπὸ τὸν «συγγραφέα» του.

Ἔστερα ἀπὸ τίς πιὸ πάνω διευκρινίσεις περῶν στὴν παρουσίαση τῶν στοιχείων ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ

1. Περισσότερα γιὰ τὸν Νικόλαο Καρατζά βλ. ΜΑΧΗ ΠΑΙΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ...», 61-72 καὶ ἐδῶ, σ. 137-163.

άντιβολή των δύο κειμένων· όπως είναι εύνοητο, θα παρουσιάσω εδώ τα πιο χαρακτηριστικά από τα στοιχεία που προέκυψαν.

Αρχίζω με την πρώτη διαφορά, την οποία έχω ήδη θίξει στην προηγούμενη μελέτη μου αλλά εδώ θα την αναπτύξω εκτενέστερα.

«Εἰς ταῖς ἡμέραις μας ἐστάθη βασιλεὺς τῶν Ὀθωμανῶν ὁ σουλτάν Μεχμέτης, υἱὸς τοῦ σουλτάν Ἰμπραχίμη, ὁ ὁποῖος εἶχε δύο ἀδελφούς...» εἶναι ἡ πρώτη φράση πού διαβάζουμε στὸ χειρόγραφο πού σώζει τὴν «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων». Εἶναι φανερὸ πὼς πρόκειται γιὰ τὸ στοιχεῖο πού δίνει τὸ χρονικὸ στίγμα τοῦ δημιουργοῦ τοῦ ἔργου, στοιχεῖο κατὰ συνέπεια κρίσιμο γιὰ τὴν ἐξιχνίαση τοῦ ζητήματος πού ἐξετάζουμε. Ὁ Δημήτριος Ραμαδάνης εἶχε γεννηθεῖ μεταξὺ τοῦ 1665–1670 καὶ ὁ Μεχμέτ Δ΄ κατεῖχε τὸν σουλτανικὸ θρόνο ἀπὸ τὸ 1648 ὡς τὸ 1687· ἦταν κατὰ συνέπεια φυσικὸ ὅταν ἀναφερόταν στὸν Μεχμέτ νὰ γράφει «ἐν ταῖς ἡμέραις μας...»¹. Ὁ Κωνσταντῖνος Δαπόντες ὅμως γεννήθηκε τὸ 1714, εἶχαν περάσει 27 ὀλόκληρα χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Μεχμέτ· ἂν ἔμενε λοιπὸν στὸ κείμενο ἡ φράση αὐτή, θὰ προόδιε πὼς ὁ σκοπελίτης λόγιος δὲν ἦταν, δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι, ὁ συγγραφέας του. Πράγματι, διαπιστώνουμε

1. Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα πού μπορέσαμε νὰ συγκεντρώσουμε γιὰ τὸν Δημήτριο Ραμαδάνη βλ. στὴ μελέτη «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ἐδῶ σ. 55 κέ.

ὅτι στὸ κείμενο πού ἐξέδωσε ὁ Σάθας ἀπὸ τὸ αὐτό-
γραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε ὁ χρονικὸς αὐτὸς
προσδιορισμὸς ἔχει παραλειφθεῖ καὶ τὸ ἔργο ἀρχίζει
ἀκίνδυνα, χωρὶς συγκεκριμένο χρονικὸ στίγμα πού
νὰ συσχετίζει τὸν συγγραφέα μὲ τὰ περιγραφόμενα
γεγονότα. Ἔτσι διαβάζουμε: «Ὁ σουλτάν Μεχμέτης,
υἱὸς τοῦ σουλτάν Ἰμπραχίμη, ὅστις εἶχε δύο ἀδελ-
φούς...»¹. Αὐτὸ θεωρῶ πὼς εἶναι τὸ πρῶτο ἐνοχοποι-
ητικὸ στοιχεῖο γιὰ τὸν Δαπόντε, ἀφοῦ ἀποκαλύπτει
πὼς ἡ παράλειψή του δὲν ἦταν τυχαία, ἦταν μιὰ
παράλειψη ἠθελημένη².

Παρόμοιας ἀξίας εἶναι καὶ ἡ ἐπόμενη διαφορὰ,
ἐκεῖ ὅπου ἡ ἀφήγησις ἀναφέρεται σὲ κάποιον ἄλλο
σουλτάνο, στὸν Μουσταφὰ Β' καὶ στὴ διαδοχὴ του
ἀπὸ τὸν Ἀχμέτ Γ' πού γνωρίζουμε πὼς συνέβη τὸ
1703. Ὄταν ὁ Ραμαδάνης ἀφηγεῖται αὐτὰ τὰ γεγονό-
τα, ἀναφερόμενος στὸν Μουσταφὰ τὸν ὀνομάζει
«σουλτάνο», δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος ζοῦσε ἐπὶ τῆς
βασιλείας του. Τί βρίσκουμε στὸ κείμενο τοῦ Δαπό-
ντε στὸ ἀντίστοιχο σημεῖο; Βρίσκουμε μιὰ μικρὴ,
αὐθόρμητη προφανῶς ἀλλὰ ἀποκαλυπτικὴ, προσθή-
κη: ὁ Δαπόντες ὀνομάζει τὸν Μουσταφὰ «πρώην

1. Τὸ χωρίο βλ. στὸ χφ Κουρίλα 5, φ. 239^ρ καὶ στὴν ἔκδοσις
ΣΑΘΑ, σ. 3.

2. Πρόκειται γιὰ ἓνα σημεῖο τὸ ὁποῖο εἶχα ἐπισημάνει ἀπὸ τὴν
πρώτη κιόλας μελέτη μου γιὰ τὴν ὑπόθεσις αὐτὴ ἐδῶ βλ. πιὸ πάνω,
σ. 78-79.

σουλτάνο»¹, ἐπειδὴ γι' αὐτὸν ὁ Μουσταφᾶς ἦταν ἓνα πρόσωπο ποὺ ἀνῆκε στὸ παρελθόν· ὅταν γεννήθηκε ὁ Δαπόντες, βρισκόταν στὸ σουλτανικὸ θρόνο ἐδῶ καὶ 11 χρόνια ὁ διάδοχος τοῦ Μουσταφᾶ, ὁ Ἀχμέτ Γ'.

Ἄς δοῦμε τώρα κάποια ἄλλα σημεία, ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν γεωγραφικὸ χῶρο στὸν ὁποῖο βρισκόταν ὁ συγγραφέας ὅταν ἔγραφε τὸ ἔργο του.

Οἱ πληροφορίες μας γιὰ τὸν Δημήτριο Ραμαδάνη δὲν εἶναι, ὅπως ἔχω ἤδη ἀναφέρει, πολὺ πλούσιες². Ἀρκετὲς ὡστόσο ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις τοῦ ἔργου του μᾶς ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα, πὼς ὁ Ραμαδάνης συνέθεσε τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων» τὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του, ὅταν ζοῦσε στὸ Ἰάσι. Ὅταν λοιπὸν ὁ συγγραφέας περιγράφει κάτι ποὺ συνέβη στὸ γεωγραφικὸ χῶρο ὅπου βρισκόταν καὶ ὁ ἴδιος, χρησιμοποιεῖ, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἀνάλογες ἐκφράσεις. Ἔτσι, περιγράφοντας τὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς Καμενίτζας ὁ Ραμαδάνης ἀναφέρει ὅτι ὁ σουλτάνος πέρασε ἀπὸ τὴν Μπογδανία καὶ θέλησε νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸ Ἰάσι. Διαβάζουμε λοιπόν: «ἠθέλησε νὰ ἔλθῃ τεπίλι νὰ ἰδῇ τὸ Πάσι καὶ ἐρχόμενος καὶ βλέποντάς το τὸν ἄρεσε ἢ τοποθεσία». Ὁ Δαπόντες ὁμως, βρισκόμενος κατὰ πάσα πιθανότητα στὸ Βουκουρέστι ὅταν ἐπιχείρησε τὴν ἰδιοποίησή γιὰ τὴν

1. Χφ Κουρίλα 5, φ. 284^v καὶ ἔκδ. ΣΑΘΑ, σ. 67.

2. Πρβ. ὅσα σημειῶνω στὴ σ. 75.

όποια τὸν κατηγοροῦμε, παράλλαξε τὴ διατύπωση καθὼς ἀντέγραφε τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη καὶ ἔγραψε: «ἠθέλησε νὰ ὑπάγῃ τεπτίλι νὰ ἰδῆ τὸ Πάσι τὸ ὅποιον βλέποντάς το τὸν ἄρεσε διὰ τὴν τοποθεσία»: τὸ ρῆμα «ἔλθῃ» ἔγινε «ὑπάγῃ» καὶ ἡ μετοχὴ «ἐρχόμενος» παραλείφθηκε¹.

Τὴν ἴδια ἀντίληψη, τῆς ἀπόκρυψης τοῦ γεωγραφικοῦ στίγματος, προδίδει καὶ μιὰ ἄλλη διαφορὰ ποῦ διαπιστώνουμε ἀνάμεσα στὰ δύο κείμενα. Ὁ Ραμαδάνης περιγράφοντας τὶς συγκρούσεις τοῦ ἡγεμόνα τῆς Μολδαβίας Βασιλείου Λούπου μὲ τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας Κωνσταντῖνο Μπασαράμπα σημειώνει ὅτι ὁ Βασίλειος, ὕστερα ἀπὸ μάχες, δολοπλοκίες καὶ προδοσίες, κατέληξε στὶς φυλακὲς τοῦ Ἑπταπυργίου, ἐνῶ «τὴν γυναῖκα καὶ τὸν υἱὸν του τοὺς ἐκράτησεν ἐδῶ ὁ Στέφαν βόδας». Τὸ «ἐδῶ» δήλωνε τὸ Ἰάσι ὅπου βρισκόταν ἡ οἰκογένεια τοῦ Βασιλείου καὶ γνωρίζουμε πῶς ὁ νέος ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας Στέφανος, ἀπληγῆς διώκτης τοῦ Λούπου, ἦταν αὐτὸς ποῦ συνέλαβε τὴν οἰκογένεια τοῦ πρώην ἡγεμόνα. Ὁ Δαπόντες, φρονίμως ποιῶν, παρέλειψε νὰ σημειώσει τὸ τοπικὸ ἐπίρρημα «ἐδῶ»².

Ἐνα ἄλλο ὑποπτο σημεῖο τοῦ ἔργου, ὄχι τόσο ἐκδηλο ὅσο τὰ προηγούμενα ἀλλὰ πάντως ἀρκετὰ

1. Πρβ. χφ Κουρίλα 5, φ. 246^v καὶ ἐκδ. ΣΛΘΑ, σ. 13.

2. Πρβ. χφ Κουρίλα 5, φ. 243^r καὶ ἐκδ. ΣΛΘΑ, σ. 8.

ἀποκαλυπτικό, είναι όταν μνημονεύεται ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος καὶ τὸ ἐκπαιδευτικό του ἔργο: τὸ κείμενο τοῦ Ραμαδάνη ἀναφέρει δύο ἀπὸ τοὺς μαθητές του, τὸν «Σεβαστὸν διδάσκαλον» καὶ τὸν «Σπαντονάκην διδάσκαλον». Φαίνεται ὅμως πὼς ἡ διατύπωση «Σεβαστὸν διδάσκαλον» φάνηκε στὸν Δαπόντε πολὺ πτωχή, γιατί στὸ μεταξὺ ὁ Σεβαστὸς Κυμινήτης εἶχε περιβληθεῖ μὲ φήμη ἄξιου διδασκάλου τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου ἔφθασε γιὰ νὰ σπουδάσει καὶ ὁ Δαπόντες. Τῆ φήμη αὐτὴ ἀσφαλῶς θὰ τὴν καλλιέργησε στὴν Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου ὁ δάσκαλος τοῦ Δαπόντε Γεώργιος Χρυσόγονος, μαθητὴς καὶ ἀνηψιὸς τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτη¹. Θέλησε λοιπὸν ὁ Δαπόντες νὰ προσθέσει κάτι παραπάνω στὴ λακωνικὴ ἀναφορὰ τῆς «Ἱστορίας» καὶ συμπλήρωσε: «Σεβαστὸν, ὅστις ἐχρημάτισε διδάσκαλος τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ αὐθεντικῆς ἀκαδημίας, ὅπου καὶ ἀπέθανε»².

“Ὅσα στοιχεῖα ἀνέφερα ἀναδεικνύουν κατὰ τὴ

1. Τὴν πληροφορία παραδίδει ὁ NESTOR CAMARIANO, «Constantino Dapontès et les principautés roumaines», *Revue des Études Sud-est Européennes* 7(1970), 482.

2. Πρβ. χφ Κουρίλα 5, φ. 248^r καὶ ἔκδ. Σάθα, σ. 16. Γιὰ τὸν Σεβαστὸ Κυμινήτη βλ. τὴ μελέτη τοῦ ΧΑΡΙΤΩΝΑ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΥ, *Sebastos Trapezuntios Kyminetes (1632–1702). Biographie, Werkheurstik und die editio princeps des Exegese zu De virtute des Pseudo-Aristoteles*, Βισμπάντεν 2001.

γνώμη μου καθαρά τὸ γεγονός, ὅτι πρόθεση τοῦ Δαπόντε δὲν ἦταν νὰ ἀντιγράψει ἓνα ἔργο διορθώνοντας σιωπηρά, κατὰ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, κάποια λεκτικά ἢ πραγματολογικά στοιχεῖα ὅπου ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου εἶχε ἀστοχήσει· πρόθεσή του ἦταν νὰ τὸ κάνει δικό του ἢ τουλάχιστον νὰ τὸ προσαρμόσει στὰ προσωπικά του βιώματα: μόνον ἔτσι μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἀλλαγὴ τοῦ χρονικοῦ στίγματος τοῦ ἔργου, ἔτσι ἐξηγοῦνται οἱ ἀλλαγές στους γεωγραφικούς προσδιορισμούς πού ἐπέφερε, ἔτσι καὶ ἡ προσθήκη τῶν νεότερων δεδομένων γιὰ τὸν Σεβαστὸ Κυμνήτη.

Ὅμως κανένα ἔγκλημα, σχεδόν, δὲν εἶναι τέλειο· κάπου γίνεται τὸ μοιραῖο λάθος. Ἔτσι καὶ ἐδῶ· μολονότι στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου εἶπαμε πὼς πρόσεξε ὁ Δαπόντες καὶ ἀπάλειψε τὴν ἀποκαλυπτικὴ φράση «ἐν ταῖς ἡμέραις μας...», δύο φράσεις πιὸ κάτω τὸ κείμενο τοῦ Ραμαδάνη περιεῖχε ἀκόμα ἓνα ἐπικίνδυνο σημεῖο, πὺ ὅμως τὴ φορὰ αὐτὴ δὲν τὸ πρόσεξε. Ἡ φράση ἔλεγε: «Βεζιραζέμιδες ἐστάθηκαν πολλοὶ εἰς τὸν καιρὸν του, ὅμως ἡμεῖς ἠξεύρομεν ἀπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν γεροκιπρουλῆ, ὅστις ἦν τὸ γένος Ἀλβανίτης, καὶ ἔκαμε βεζαρέτι πέντε χρόνους, καὶ ἀπέθανε βεζίρης». Πράγματι ὁ Μεχμέτ Κιπρουλῆς ἔγινε μέγας βεζίρης τὸ 1657 καὶ κράτησε τὸ ἀξίωμα ὡς τὸ θάνατό του τὸ 1661, γιὰ πέντε δηλαδὴ χρόνια¹. Πῶς μποροῦσε λοιπὸν ὁ Κωνσταντί-

1. Στὸ βιογραφικὸ λεξικὸ τοῦ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, τ. 4, Ἰσταμπούλ ²1996, σ. 1061, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Μεχμέτ

νος Δαπόντες, πού γεννήθηκε 54 χρόνια αργότερα, ἂν ἦταν ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου, νὰ γράφει «...ὅμως ἡμεῖς ἠξεύρομεν ἀπὸ τὸν Μεχμέτ πασᾶν γεροκιπρουλῆ»;

III

Τί θὰ εἶχε ἄραγε νὰ ἀντιτάξει γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὸν ἑαυτό του ὁ Δαπόντες, ὁ λόγιος αὐτὸς πού κατὰ τὸν Ἀγγέλου δὲν ἐντάσσεται εὐκόλα σὲ καθιερωμένα πλαίσια¹, ἂν τὸν καλούσαμε καὶ ἐμεῖς σὲ ἓνα «νεκρικό διάλογο» καὶ τὸν ρωτούσαμε ἂν διέπραξε τὸ ἀδίκημα τῆς πνευματικῆς ἰδιοποίησης; Νομίζω ὅτι θὰ ἀντέκρουε τὶς κατηγορίες μας μὲ ἓνα ἐπιχείρημα. «Ἐάν πραγματικά ἤθελα νὰ ἰδιοποιηθῶ τὸ ἔργο», θὰ ἰσχυριζόταν, «θὰ τὸ εἶχα συμπεριλάβει στὸν κατάλογο τῶν ἔργων μου, τὴν «Εἰδήσιν» πού συντάξα τὸ 1781 καὶ τὴ δημοσίευσα στὴ «Γεωγραφικὴ Ἱστορία» μου· ὅμως δὲν μνημονεύω ἐκεῖ τέτοιο ἔργο».

Εἶναι πράγματι ἔτσι· ὅμως ἡ ἀλήθεια τοῦ Δαπόντε εἶναι μισή. Εἶναι γεγονὸς πὼς ὡς τὸ 1781 δὲν εἶχε καταχωρίσει στὰ ἔργα του τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων»· εἶχε ὅμως χρησιμοποιήσει ἀφθονα ἀποσπά-

Κörpülü διατήρησε τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου βεζίρη ἐπὶ πέντε χρόνια καὶ δύο μῆνες, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1656 ὡς τὸ 1661 πού πέθανε.

1. Εὐστοχα ὁ Ἄλκης Ἀγγέλου παρατήρησε, ὅτι ὁ Διαφωτισμὸς δὲν φαίνεται νὰ ἄγγιξε τὸν Καיסάριο Δαπόντε, μολονότι βιολογικά ἦταν τέκνο τοῦ 18ου αἰῶνα· ΚΑΙΣΑΡΙΟΣ ΔΑΠΟΝΤΕΣ, Κῆπος Χαρίτων..., σ. 18-19 καὶ 22.

σματα από αυτήν σέ άλλα έργα του, χωρίς ποτέ νά αναφέρει τήν πηγή από τήν όποία τά άντλουσε. Καί έπειτα, πρòς τί όλες αυτές οί σιωπηρές προσαρμογές πού επέφερε στο κείμενο πού άντέγραψε, αν δέν απέβλεπε στην οικειοποίησή του;

IV

Τελικά ποιά είναι ή απάντηση στο έρώτημα πού θέσαμε; ό Δαπόντες είναι θύτης ή θύμα του έκδότη του; Μήπως ή ευθύνη τής απόδοσης του έργου του Ραμαδάνη στον Δαπόντε ανήκει αποκλειστικά στον Σάθα;

“Όπως υποστηρίζουν οί νομικοί, στο Ποινικό Δίκαιο υπάρχουν πολλές αποχρώσεις στην έννοια τής τέλεσης ενός εγκλήματος: υπάρχει τò εγκλημα πού έχει τελεστεί αλλά υπάρχει και ή αρχή τελέσεως ενός εγκλήματος. Νομίζω πώς λόγιοι επιείκειας επιβάλλουν νά μὴν κατηγορήσουμε τὸν Δαπόντε ὅτι ὀλοκλήρωσε τὴν πράξη τῆς πνευματικῆς ἰδιοποίησης ἀλλὰ ὅτι ἀσφαλῶς τὴν ἄρχισε. Γιὰ ἀρχὴ τελέσεως ἄς τὸν κατηγορήσουμε καὶ ἄς τοῦ ἐπιβάλουμε περιορισμένη ποινὴ. Ἄν καὶ φοβοῦμαι πὼς ὅλα αὐτὰ ἔχουν θεωρητικὴ μόνον σημασία, ἀφοῦ τὸ ἐγκλημα ἔχει πλέον παραγραφεῖ. Καὶ δὲν μὲνει παρὰ νὰ ὁμολογήσουμε στὸν Δαπόντε, ἐπαναλαμβάνοντας τὰ λόγια τοῦ Ἀγγέλου: «εἶσαι ὁ λόγιος πὸν [μᾶς] ἔχει προβληματίσει περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον» καὶ νὰ βάλουμε τὴν ὑπόθεση στὸ ἀρχεῖο.

Τὸ χειρόγραφο τοῦ
«Χρονογράφου τοῦ Δαπόντε»
καὶ ἡ λύση ἑνὸς αἰνίγματος
Τὸ χφ Κυριαζῆ 4 τῆς Γενναδείου

I

Ἡ ἔρευνα πὺν ἔφερε στὸ φῶς τὸν ἀφανῆ Δημήτριο Ραμαδάνη, ἀληθινὸ συγγραφέα τοῦ ἔργου «Χρονογράφος» πὺν ὡς πρόσφατα ἀποδιδόταν στὸν διάσημο Κωνσταντῖνο-Καισάριο Δαπόντε, δὲν μποροῦσε νὰ καταλήξει σὲ ἕνα ὀριστικὸ συμπέρασμα καὶ ἡ ὑπόθεση νὰ κλείσει, διότι ἔλειπε ἕνα τεκμήριο πὺν ἡ σημασία του ἦταν ἀποφασιστικὴ: πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο πὺν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ ἐκδότης τοῦ ἔργου Κωνσταντῖνος Σάθας, χειρόγραφο γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε. Τελεσίδικη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα, ἂν ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες ἔκανε τίς «δέουσες προσαρμογές» ὥστε νὰ παρουσιάσει τὸ ἔργο γιὰ δικὸ του ἢ ἐπρόκειτο γιὰ «ἀβλεψίες» τοῦ ἐκδότη, δὲν μποροῦσε νὰ δοθεῖ παρὰ μόνον ἂν μελετούσαμε τὸ ἴδιο τὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε, πὺν

Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Ὁ Ἑρηνιστῆς 24 (2003), 85-94.

ὅμως ἡ ἔρευνα δὲν εἶχε ἐντοπίσει ποῦ βρισκόταν¹.

Ὁ Emile Legrand ὅταν ἐξέδωσε τὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες» τοῦ Δαπόντε ἀπὸ τὸ ἴδιο χειρόγραφο ποῦ χρησιμοποίησε καὶ ὁ Σάθας γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ «Χρονογράφου», εἶχε τὴν πρόνοια νὰ δώσει στὴν Εἰσαγωγή του μὴ ἀρκετὰ λεπτομερῆ περιγραφή τῆς χειρόγραφης πηγῆς στὴν ὁποία στηρίχθηκε ἡ ἔκδοσή του: μᾶς πληροφοροῦσε ὅτι τὸ χειρόγραφο ἀνῆκε στὸν Γεώργιο Μαυροκορδάτο καὶ διαπίστωνε ὅτι ἦταν γραμμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, τοῦ Δαπόντε. Ἦταν χειρόγραφο μικροῦ 4ου σχήματος, μὲ 46 φύλλα στὴν ἀρχὴ χωρὶς ἀρίθμηση καὶ 608 ἀριθμημένες σελίδες. Στὰ 46 φύλλα ὑπῆρχε πίνακας τῶν περιεχομένων καὶ οἱ σελίδες 1–99 περιεῖχαν τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων»· τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε δὲν σημειωνόταν στὸν τίτλο τοῦ ἔργου, ἀλλὰ καὶ ὁ Legrand συνηγοροῦσε, μαζὶ μὲ τὸν Σάθα, πὼς ἦταν πόνημα δικό του. Οἱ σελίδες 100–114 ἦταν λευκὲς καὶ στὶς σ. 115–608 ποῦ ἀκολουθοῦσαν περιέχονταν οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες»².

Ἡ πρόνοια αὐτὴ τοῦ Legrand στάθηκε πολὺτιμη ἢ

1. Ἡ συστηματικὴ ἀντιβολὴ τῶν δύο κειμένων τοῦ ἔργου ποῦ διαθέταμε μᾶς ἐπέτρεψε νὰ μιλάμε γιὰ «ἰδιοποίηση» ἀπὸ τὸν Δαπόντε· βλ. τὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς σύγκρισης στὴν μελέτη ποῦ ἐδῶ προηγεῖται, σ. 87–98.

2. E. LEGRAND, Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 1, Παρίσι 1880, σ. VIII–IX.

περιγραφή τήν ὁποία διέσωσε μᾶς βοήθησε νά ἐντοπίσουμε καί νά ἐπιβεβαιώσουμε ὅτι τὸ λανθάνον χειρόγραφο βρῖσκεται σήμερα ἀνάμεσα σέ ἐκεῖνα τῆς συλλογῆς Δαμιανοῦ Κυριαζῆ πού περιῆλθαν στή Γεννάδειο Βιβλιοθήκη τῆς Ἀθήνας. Φέρει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Κυριαζῆ 4 καί ἔχει ὅλα τὰ κωδικολογικὰ χαρακτηριστικὰ πού σημείωσε ὁ Legrand. Οἱ σημερινές διαστάσεις του, 205x170 χιλ., εἶναι βέβαια μικρότερες ἀπὸ τὸ 4^ο σχῆμα· ὅμως εἶναι φανερὸ πὼς μὲ τὴ νεότερη στάχωση πού δέχτηκε τὸ χειρόγραφο τὸν 20^ο αἰῶνα οἱ διαστάσεις του μειώθηκαν ἀπὸ τὸ μαχαίρι τοῦ βιβλιοδέτη. Αὐτὸ τὸ δεδομένο συνδυαζόμενο μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Legrand, «format petit in-4^ο», ἐπιτρέπει νά ξεπεράσουμε τὴν μικρὴ αὐτὴ ἀναντιστοιχία, καθὼς μάλιστα τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα συμπίπτουν ἀπολύτως: 46 φύλλα πού καταλαμβάνει ὁ πίνακας περιεχομένων, στίς σ. 1-99 βρῖσκουμε τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων», οἱ σ. 100-114 εἶναι λευκές καί στίς σ. 115-608 περιέχονται οἱ «Δακικαὶ Ἐφημερίδες». Ἐπὶ πλέον ὅλο εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Κωνσταντίνου-Καيسάριου Δαπόντε. Εἶναι φανερὸ πὼς πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο πού εἶχε ἀποτελέσει τὴν πηγὴ γιὰ τὶς δύο ἐκδόσεις τοῦ 19ου αἰῶνα πού ἀναφέραμε, γιὰ ἐκεῖνο πού εἶχε παραχωρήσει ὁ κτήτοράς του Γεώργιος Μαυροκορδάτος στὸν Σάθα καί στὸν Legrand γιὰ νά δημοσιεύσουν τὸν «Χρονογράφο» ὁ πρῶτος καί τὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες» ὁ δεῦτερος.

Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ χειρογράφου ἐπιτρέπει πλέον νὰ λυθοῦν μὲ τρόπο ὀριστικὸ οἱ εἰκασίες σχετικὰ μὲ τὴν πατρότητα τοῦ ἔργου «Ἱστορία τῶν συμβάντων» καί, κυρίως, νὰ ἀποσαφηνιστοῦν οἱ ὑποθέσεις πού εἶχα διατυπώσει γιὰ τὴν ἐνεργὴ ἢ μὴ συμμετοχὴ τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε στὴν ἰδιοποίησι τοῦ ἔργου. Τώρα πλέον ἦταν ἐφικτὴ ἡ ἀντιβολὴ τῶν δύο κειμένων, ἐκείνου πού σώζεται στὸν κώδικα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ βρῖσκεται σήμερα στὸ Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων καὶ τοῦ κειμένου πού ἐξέδωσε ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας· καί, ὅπως εἶχαμε ὑποθέσει, ἦταν ἀποκαλυπτικὴ καὶ γιὰ τὶς προθέσεις τοῦ Δαπόντε ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἀβλεψίες τῶν μεταγενέστερων μελετητῶν.

II

Πρὶν περάσουμε ὅμως στὶς ἀπαντήσεις πού μᾶς δίνει πλέον τὸ χειρόγραφο πού ἐντοπίστηκε, ἄς παρακολουθήσουμε κάποιους κρίκους τῆς ἱστορίας τοῦ χφ Γενναδείου Κυριαζῆ 4.

Μιὰ μαρτυρία τοῦ Χριστόφορου Φιλητᾶ πού δημοσιεύτηκε στὴν Πανδώρα τοῦ 1859 μᾶς ἐπιτρέπει νὰ γνωρίσουμε ἓναν παλαιότερο κάτοχο τοῦ χειρογράφου: πρόκειται γιὰ τὸν νομισματολόγο Παῦλο Λάμπρο. Ὁ Χ. Φιλητᾶς περιγράφει ἐκεῖ κάποια χειρόγραφα πού μελέτησε καὶ σημειώνει πὼς ἐλπίζει ὅτι «ὁ φιλόμουσος αὐτῶν κάτοχος Κ[ύριος] Λάμπρος θέλει στήσι τὴν προσοχὴν του εἰς ἐκεῖνα ...ἂν ποτε

συλλάβη τὴν ἰδέαν ἐκδόσεως μέρους αὐτῶν»¹. Ἀνάμεσά τους καὶ τὸ δηλούμενο ὡς «ΧΕΙΡΟΓΡ. ΙΑ'», χειρόγραφο πὸν ταυτίζεται μὲ αὐτὸ πὸν ἐντοπίσαμε στὴ συλλογὴ Κυριαζῆ τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης.

Τὸ χειρόγραφο παρέμενε στὰ χέρια τοῦ Λάμπρου ὡς τὸ 1871. Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος, ὁ ὁποῖος φαίνεται πὸς πληροφορήθηκε γιὰ τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλητᾶ, ζήτησε ἀπὸ τὸν κάτοχό του, τὸν Παῦλο Λάμπρο, νὰ τὸ μελετήσει. Τὸν ἐνδιέφερε, διότι ἐτοίμαζε τὴ μελέτη του «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἔξ ἀπορρήτων», ἡ ὁποία θὰ δημοσιευτεῖ στὴν Πανδώρα τὸ 1871, καὶ τὸ χειρόγραφο περιεῖχε βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο. Ὁ Οἰκονόμος σημείωσε στὸ δημοσίευσμά του, πὸς τὰ ἀποσπάσματα τὰ ἀντλήσε «ἐκ τῆς ἀνεκδότου “Ἱστορίας τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάν Μεχμέτη...”. Εὗρομεν δὲ ταύτην προτεταγμένην πρὸ τῶν... Δακικῶν Ἐφημερίδων ἐν τῷ χειρογράφῳ, ὅπερ εἶδομεν πρῶην παρὰ τῷ ἀγαθῷ ἡμῶν φίλῳ Π. Λάμπρῳ»². Κατὰ συνέπεια, τὸ χειρόγραφο βρισκόταν ὡς τὸ 1871 στὰ χέρια τοῦ Λάμπρου.

Ὁ Γεώργιος Μαυροκορδάτος εἶχε ἐντοπίσει, πιθανότατα καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Φιλητᾶ, ὅτι ὁ Π. Λάμπρος διέθετε τὸ χειρόγραφο αὐτὸ καὶ τὸ

1. Πανδώρα 9 (1859), 447.

2. ΣΟΦΟΚΛΗΣ Κ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ, «Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὁ ἔξ ἀπορρήτων», Πανδώρα 22 (1871), 314.

1866 διατύπωνε την επιθυμία να το αποκτήσει. Σε μιὰ επιστολή του ἀπὸ τὴ Βιέννη, μὲ ἡμερομηνία 29 Μαρτίου 1866, γράφει πρὸς στὸν ἀδελφὸ του Νικόλαο: «Καὶ ἐπειδὴ περὶ Δαπόντε ὁ λόγος, ποίαν σπουδαιότητα ἔχει τὸ χειρόγραφον τοῦ Λάμπρου; ἀξίζει τὸν κόπον νὰ τὸ ἀγοράσῃ τις;»¹. Τὸ χειρόγραφο τὸν ἐνδιέφερε γιὰ δύο λόγους: ἀσφαλῶς ἐπειδὴ ἦταν αὐτόγραφο τοῦ Δαπόντε, ἀλλὰ κυρίως διότι περιεῖχε τὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες», ἔργο πού ἀναφερόταν στὰ χρόνια τῆς ἡγεμονίας τοῦ προγόνου του Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου. Θεωροῦσε ὅμως πὼς ὁ Λάμπρος, διακεκριμένος νομισματολόγος ἀλλὰ ἀσχολούμενος καὶ μὲ τὸ ἐμπόριο τῶν βιβλίων, ἦταν «ἀδιακρίτως ἀκριβός»². Φαίνεται ὥστόσο πὼς τελικὰ ὁ Μαυροκορδάτος ὑπέκυψε στὸν πειρασμὸ — καθὼς ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ Σοφοκλῆ Οἰκονόμου πληροφορήθηκε στὸ μεταξὺ ὅτι τὸ χειρόγραφο περιεῖχε στοιχεῖα καὶ γιὰ τὸν πρόγονό του Ἀλέξανδρο — καὶ ἔτσι τὸ χειρόγραφο πέρασε στὴ βιβλιοθήκη του. Αὐτὸς θὰ εἶναι ἄλλωστε ἐκεῖνος πού θὰ τὸ παραχωρήσει στὸν Κωνσταντῖνο Σάθα καὶ στὸν Emile Legrand.

Ὁ Δαμιανὸς Κυριαζῆς φαίνεται πὼς ἀπέκτησε τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γεώργιου Μαυρο-

1. ΝΙΚΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΛΑΔΑ, Γεώργιος Ἄλεξ. Μαυροκορδάτος (1839–1902). Ὁ σχολιαστής, ὁ ἱστοριοδίφης, ὁ συλλέκτης. Μελέτη τῆς ἀλληλογραφίας του, Ἀθήνα 1996, σ. 123.

2. Στὸ ἴδιο, σ. 117.

κορδάτου, για να περιέλθει τελικά, μαζί με άλλα 31 ακόμα χειρόγραφα από τη συλλογή του, στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη¹.

III

Με γνωστή πλέον και προσιτή την πηγή από την οποία προήλθε ή έκδοση του «Χρονογράφου», μπορούμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα που είχαν ανακύψει από την έρευνα και να ελέγξουμε τις υποθέσεις που είχαμε διατυπώσει παλαιότερα τόσο για την πατρότητα όσο και για την αὐτουργία της πνευματικής ιδιοποίησης του έργου².

Διαπιστώνουμε λοιπόν πώς ο Σάθας εξέδωσε πιστά τὸ κείμενο πὸν βρῆκε ἀντιγραμμένο στὸ αὐτόγραφο χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε. Τώρα εἴμαστε πλέον βέβαιοι, πὸς ὅλες τὶς ἀλλαγές στὸ κείμενο τὶς ἐπέφερε

1. Ἕνα ἄλλο μέρος τῆς συλλογῆς τοῦ Δαμιανοῦ Κυριαζῆ πέρασε στὸ Μουσεῖο Μπενάκη: ἀνάμεσα σὲ αὐτὴ τὴν ὁμάδα χειρογράφων ὑπάρχει ἕνας ἀκόμα αὐτόγραφος κώδικας τοῦ Δαπόντε, πὸν περιέχει καὶ αὐτὸς τὸ κείμενο τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων»· ὁ κώδικας αὐτὸς ἀνήκε στὸν Σταυράκη Ἀριστάρχη· γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ κώδικα αὐτοῦ βλ. περισσότερα στὴν πρώτη δημοσίευση τῆς παρούσας μελέτης: Ὁ Ἑρμιστὴς 24 (2003), 93–94. Ἐδῶ ἄς συμπληρώσουμε, ὅτι γιὰ τὸν Δαμιανὸ Κυριαζῆ (1890–1948) καὶ τὴ σχέση του μὲ τὸ Μουσεῖο Μπενάκη πληροφορίες περιέχονται στὸ ἐντυπο Τὰ Νέα τῶν φίλων [τοῦ Μουσείου Μπενάκη], Ὀκτώβριος–Δεκέμβριος 1985, σ. 19 κέ.

2. Βλ. ἐδῶ στίς δύο μελέτες πὸν προηγοῦνται, σ. 76 καὶ 90 κέ.

ὁ Δαπόντες. "Ὅπως εἶχαμε ὑποθέσει, πρόθεσή του δὲν ἦταν νὰ ἀντιγράψει ἓνα ἔργο διορθώνοντας, σιωπηρὰ ἔστω καὶ κατὰ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς, κάποια λεκτικὰ ἢ πραγματολογικὰ στοιχεῖα στὰ ὁποῖα ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου εἶχε, κατὰ τὴ γνώμη του, ἀστοχήσει. "Ὅπως δείχνουν οἱ συγκεκριμένες ἐπεμβάσεις του, πρόθεσή του ἦταν νὰ «κάνει δικό του», νὰ οἰκιοποιηθεῖ τὸ κείμενο τοῦ Ραμαδάνη, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ σημεῖο πού πρόδιδε ὅτι τὸ ἔργο εἶχε γραφτεῖ σὲ ἐποχὴ προγενέστερη ἀπὸ τὸν Δαπόντε.

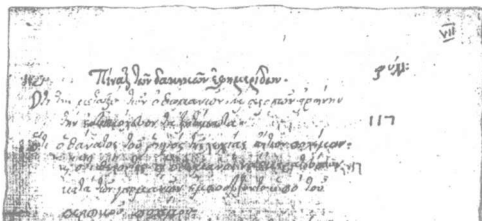
"Ὅσο γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου, γιὰ τὸ πῶς ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων» ἐγινε «Χρονογράφος», ἡ ἀπάντησις ὑπάρχει στὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο· τὰ ἀκόλουθα κωδικολογικὰ στοιχεῖα δίνουν τὴ λύσις στὸ αἶνιγμα.

Ὁ Δαπόντες ἐγκαινίασε τὸ χειρόγραφο του μὲ ἓναν ἐκτενὴ πίνακα περιεχομένων, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει στὸ φ. Γ' μὲ τὴν ἐπιγραφή «Πί|ιναξ», ὅπου καταγράφονται τὰ περιεχόμενα καὶ τῶν δύο ἔργων πού περιέ-

Χφ Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Κυριαζῆ 4, φ. Γ' (τμήμα)

χονται στο χειρόγραφο. Κάποιος μεταγενέστερος κάτοχος του χειρογράφου θέλησε να διακρίνει τὰ περιεχόμενα τῶν δύο ἔργων· πλάι λοιπὸν στὴ λέξη «Πίναξ» συμπλήρωσε «τῆς Ἱστορίας», ἐνῶ ὅταν ἄρχιζαν τὰ περιεχόμενα τοῦ δευτέρου ἔργου ἔγραψε στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ φ. VII^Γ: «Πίναξ τῶν δακικῶν ἔφημερίδων». Ὡς ἐδῶ καμία ἀναφορὰ στὸν ὄρο «Χρονο-

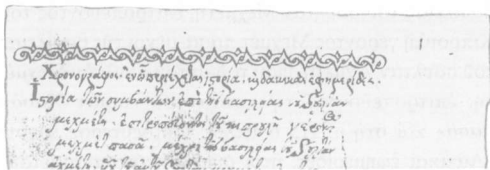

Χρ Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Κυριαζῆ 4, φ. VII^Γ (τμήμα)

γράφος». Μετὰ τοὺς πίνακες ἄρχισε στὴ σ. 1 τὸ κείμενο τοῦ πρώτου ἔργου· ὁ τίτλος του, γραμμένος μὲ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε: «Ἱστορία τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιπροῦλῃ γέροντος Μεχμέτ πασᾶ, μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάν Ἀχμέτη, υἱοῦ τοῦ αὐτοῦ σουλτάν Μεχμέτη, ἐπιτροπεύοντος τῆνικαῦτα τοῦ Δαμὰτ Χασὰν πασᾶ» καὶ στὴ σ. 115 ὁ τίτλος τοῦ δεύτερου ἔργου: «Δακικαὶ ἔφημερίδες, ἧτοι συμβεβηκότα τετραετοῦς μάχης Ὁθωμανορρώσων, πρὸς δε καὶ Ἀουστριακῶν,

μέχρις ἔτους 1739, συλλεχθέντα ἀπό τε πρωτοτύπων γραμμάτων, καὶ αὐτοπτῶν ἀυλικῶν τῆς ἡγεμονίας Οὐγγροβλαχίας, αὐθεντεύοντος Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα τοῦ Μαυροκορδάτου, παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε, τοῦ ἐκ νήσου Σκοπέλου, δευτέρου γραμματικοῦ τῆς αὐτοῦ Ἑψηλότητος, καὶ κονσούλου τῶν Ἰγγλέζων». Παρατηροῦμε ὅτι στὸ πρῶτο ἔργο τὸ ὄνομα Καισάριος Δαπόντες δὲν σημειώνεται πουθενά· ἀντίθετα στὸ δεύτερο δίνει ἀναλυτικὰ τὴν ταυτότητά του: ὄνομα, καταγωγή καὶ ιδιότητα.

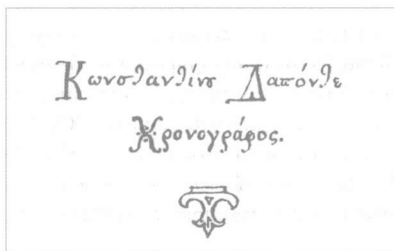
Ὁ μεταγενέστερος κάτοχος τοῦ χειρογράφου, ἐκεῖνος ποῦ εἶχε θελήσει νὰ διακρίνει τοὺς πίνακες περιεχομένων συμπληρώνοντας μὲ τὸ χέρι του συνοπτικὰ τοὺς τίτλους στοὺς ὁποίους ἀντιστοιχοῦσε καθένας, εἶχε ἀκόμα μία πρωτοβουλία: θέλησε νὰ προσδιορίσει τὰ δύο ἔργα μὲ μίαν ἐπιγραφή ἐνδεικτικὴ τοῦ περιεχομένου τους. Ἐγραψε λοιπὸν στὴ σ. 1, ἀνάμεσα στὸ διακοσμητικὸ ἐπίτιτλο ποῦ εἶχε σχεδιάσει ὁ Δαπόντες καὶ στὸν τίτλο τοῦ πρώτου ἔργου, τὴν ἐπιγραφή: «Χρονογράφος, ἐν ᾧ περιέχεται ἴστο-

Χρ Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Κυριαζή 4, σ. 1 (τμήμα)

ρία, και δακικαί ἐφημερίδες». Ὁ ἴδιος ἴσως, ἢ κάποιος μεταγενέστερος κάτοχος, πρόσθεσε ἓνα λευκὸ φύλλο πρὶν ἀπὸ τῆ σ. 1 — τὸ φύλλο πού ἔχει ἀριθμηθεῖ ὡς φ. XLVI— καὶ σημείωσε σὲ αὐτὸ μὲ κόκκινη μελάνη τὴν ἐπιγραφή «Κωνσταντίνου Δαπόντε Χρονογράφος». Τὸ πρῶτο λάθος, ἢ προσγραφή καὶ τῶν δύο ἔργων στὸν Δαπόντε, εἶχε μόλις συντελεστεῖ. Θὰ ἀκολουθήσει ὅμως ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους καὶ ἄλλο: ἡ λέξις «Χρονογράφος», πού εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ δηλώσει τὸν ἱστορικὸ χαρακτήρα καὶ τῶν δύο ἔργων, θὰ ἀποδοθεῖ μόνο στὸ πρῶτο, τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων», ἢ ὁποία θὰ συνδεθεῖ πλέον ὀριστικά μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Δαπόντε καὶ μὲ τὸν τίτλο «Χρονογράφος».

Ἄς σημειώσουμε πάντως πῶς ὁ πρῶτος πού εἶδε τὸ χειρόγραφο τὸν 19ο αἰῶνα, πρὶν ἀκόμα ἀπὸ τὸν Σάθα καὶ τὸν Emile Legrand καὶ μᾶς ἔδωσε τὶς

Χρ Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Κυριαζή 4, φ. XLVIΓ (τμήμα)

πρῶτες πληροφορίες, ὁ Χριστόφορος Φιλητὰς ἦταν προσεκτικὸς καὶ ἀπέδωσε τὴν «Ἱστορία τῶν συμβάντων» σὲ «ἀνώνυμον συγγραφέα», τὸν ὁποῖο διέκρινε ἀπὸ τὸν «συγγραφέα τοῦ Δευτέρου μέρους [τοῦ χειρογράφου] Κωνσταντῖνον Δαπόντε»¹. Δὲν ἔδειξαν ὅμως τὴν ἴδια προσοχὴ καὶ οἱ ἐπόμενοι μελετητὲς τοῦ χειρογράφου.

Ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμος ἦταν πάντως ὁ πρῶτος ποὺ δημοσίευσε —στὸ ἄρθρο του γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο— τὴν ἄποψη πὼς ἡ «Ἱστορία τῶν συμβάντων» ἦταν ἔργο τοῦ Δαπόντε. Περιγράφοντας τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποῖα ἀντλήσε τις πληροφορίες του γιὰ τὸν ἐξ ἀπορρήτων σημειώνει: «ἐκ τῆς ἀνεκδότου “Ἱστορίας τῶν συμβάντων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σουλτάν Μεχμέτη” κλπ. ἦν συνέγραψεν ὁ μακαρίτης Δαπόντες. Εὔρομεν δὲ ταύτην προτεταγμένην πρὸ τῶν τούτου Δακικῶν Ἐφημερίδων ἐν τῷ χειρογράφῳ... »². Ἀλλὰ καὶ ὁ Σάθας δὲν ἔδωσε τὴν ἀρμόζουσα σημασία στὴν προσεκτικὴ παρατήρηση τοῦ Φιλητᾶ γιὰ τὸ ὅτι ὁ συγγραφέας τοῦ πρώτου ἔργου δὲν ἦταν ὁ ἴδιος μὲ τὸν δηλούμενο ρητὰ στὶς «Δακικὲς Ἐφημερίδες» Κωνσταντῖνο Δαπόντε. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Legrand, ὅχι μόνον προσουπέγραψε τὸ λάθος τῶν δύο Ἑλλήνων συναδέλφων του, ἀλλὰ διέκρινε καὶ φιλολογικοῦ τύπου τεκμήρια ποὺ ἐπικύρωναν, κατὰ

1. Πανδώρα 9 (1858), 446.

2. Πανδώρα 22 (1871), 314.

τὴν ἀντίληψή του, τὴν ἀπόδοση τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» στὸν Δαπόντε.

Συμπέρασμα: ἡ πρόθεση τοῦ Δαπόντε νὰ ἰδιοποιηθεῖ τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη δὲν ἐπισημοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον ρητά, ἀφοῦ δὲν συμπεριέλαβε τὸ ἔργο στὸν κατάλογο τῶν συγγραφῶν του, τὴν «Εἶδησιν» ὅπως τὸν ὀνόμασε¹, οὔτε σημείωσε στὸν τίτλο τοῦ ἔργου «Ἱστορία τῶν συμβάντων» τὸ ὄνομά του, πράγμα πού ἔκανε στὴν προμετωπίδα τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων». Ὅμως μπῆκε στὸν πειρασμὸ καὶ ἔκανε τὶς ἀπαιτούμενες προσαρμογές στὸ κείμενο. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ πρόθεση ὑπῆρχε· καὶ ἡ πρόθεση αὐτὴ μπόρεσε νὰ στεριώσῃ στὸ ἔδαφος τῆς ἀπροσεξίας τῶν μεταγενεστέρων καὶ νὰ ὀλοκληρωθεῖ μὲ τρόπο πανηγυρικό, καθὼς μελετητὲς ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκδότης τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων» ἀπέδωσαν μὲ εὐκολία τὸ ἔργο τοῦ ἀδηλοῦ συγγραφέα στὸν διάσημο Σκοπελίτη λόγιο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προσθέσουν ἕναν ἀκόμα τίτλο στὴν οὕτως ἢ ἄλλως πλουσιότατη συγγραφικὴ του δράση, ἀφήνοντας στὴν ἀφάνεια τὸν ἀληθινὸ δημιουργὸ τοῦ ἔργου, τὸν Δημήτριο Ραμαδάνη².

1. Περισσότερα γὰρ τὸν κατάλογο αὐτὸ τῶν ἔργων του καὶ τὴ χειρόγραφη παράδοσή του βλ. πιὸ πρὶν, στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», 79–81.

2. Στὸν Δαπόντε ἀποδίδει τὸ ἔργο καὶ ἡ ρουμανικὴ βιβλιογραφία· βλ. Γ. Ι. ΦΟΥΣΑΡΑΣ, Εὐβοϊκὴ Βιβλιογραφία, τχ. 1, Ἀθήνα 1955, ἀρ. 513.

Πῶς ὁ Κωνσταντῖνος Δαπόντες
ἔγινε Καισάριος
Τὸ τέλος τοῦ ἐγκόσμιου βίου του

Ἔσοσα νέα στοιχεῖα ἐντοπίστηκαν γιὰ τὰ τρία πρόσωπα ποὺ κατὰ τρόπο μοιραῖο βρέθηκαν νὰ ἐμπλέκονται στὴν ὑπόθεση τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων», γιὰ τὸ συγγραφέα δηλαδὴ τοῦ ἔργου Δημήτριο Ραμαδάνη, τὸν φερόμενο ὡς δημιουργό του Κωνσταντῖνο Δαπόντε καὶ τὸν ἄνθρωπο ποὺ διέσωσε τὸ ὄνομα τοῦ ἀληθινοῦ συγγραφέα, τὸν Νικόλαο Καρατζά, ἐκτέθηκαν πιὸ πάνω, στὶς τρεῖς μελέτες ποὺ προηγήθηκαν. Μετὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ χειρογράφου τῆς Γενναδείου Κυριαζῆ 4, τὰ στοιχεῖα «δέθηκαν» μεταξύ τους καὶ ἡ συμμετοχὴ κάθε προσώπου ἔλαβε τὶς πραγματικὲς τῆς διαστάσεις· καὶ ἀκόμα προσδιορίστηκε τὸ μερίδιό τῆς «εὐθύνης» τοῦ Δαπόντε στὴν προσγραφή τοῦ ἔργου τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη σὲ αὐτόν.

Ἄντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης εἶναι ἡ σφοδρὴ

Παρουσιάστηκε στὸ Διήμερο Συμπόσιο τὸ ἀφιερωμένο στὸν Καισάριο Δαπόντε ποὺ ἔγινε στὴ Σκόπελο ἀπὸ 6-7 Μαΐου 1995 καὶ δημοσιεύτηκε στὸ Ἀρχεῖο Πελαρηθιακῶν Μελετῶν, τ. 1, Ἀθήνα 1997, 111-122. Ἐδῶ ἡ μελέτη δημοσιεύεται ἀναθεωρημένη.

σύγκρουση τοῦ Δαπόντε μὲ ἕναν ἄλλο Ραμαδάνη, νεαρό τότε ἀξιωματοῦχο καὶ ἐγγονὸ τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη, τὸν Ἄντωνάκη. Μιὰ ἄγνωστη πτυχή τῆς προσωπικότητος τοῦ Δαπόντε, μιὰ περιπέτεια πού ἴσως νὰ ἀποτέλεσε καὶ τὸν καθοριστικὸ παράγοντα πού τὸν ἐστρεψε πρὸς τὸ μοναχισμό.

I

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1743 τὴν ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας ἀναλαμβάνει ὁ Ἰωάννης Μαυροκορδάτος ἐκποπίζοντας τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο· ἀπὸ τὶς πρῶτες του φροντίδες εἶναι νὰ ἀναθέσει σὲ δικούς του ἀνθρώπους τὰ ἀξιώματα τῆς ἡγεμονίας — ὅπως ἄλλωστε ἔκαναν καὶ οἱ προκάτοχοί του.

Ἐνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα πού εὐνοήθηκαν μὲ ἀξιώματα ἀπὸ τὸν νέο ἡγεμόνα ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Δαπόντες: ἔγινε μέγας γραμματικὸς καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγο καμινάρης. Ὁ Ἰωάννης μὲ τὰ ἀξιώματα πού ἔδωσε στὸν Δαπόντε ἐξαργύρωνε τὴν πίστη πού ἐκεῖνος τοῦ εἶχε δηλώσει, ὅταν ἀκόμα σκευωροῦσε στὴν Κωνσταντινούπολη προκειμένου νὰ ὑφαρπάσει τὴν ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του.

Ὁ Δαπόντες εἶχε φύγει ἔφηβος ἀκόμα ἀπὸ τὴ Σκόπελο, τὸ 1731, γιὰ νὰ σπουδάσει καὶ νὰ βρεῖ μιὰ καλύτερη τύχη πέρα ἀπὸ τὰ στενὰ ὄρια τοῦ νησιοῦ του. Μετὰ ἀπὸ ἕνα σταθμὸ στὴν Κωνσταντινούπολη ἔφθασε στὴ Βλαχία, ὅπου μπήκε στὴ σχολὴ τοῦ Βουκουρε-

στίου ὡς ὑπότροφος τοῦ ἡγεμόνα Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτου. Γρήγορα ἔδειξε τὴν ἐπιμέλειά του καί, μὲ τὶς θερμὲς συστάσεις ἰσχυρῶν προσώπων, ἔγινε δεύτερος γραμματέας τοῦ ἡγεμόνα, τὸν ὁποῖο ἀκολούθησε ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος Μαυροκορδάτος ἀνέλαβε τὴν ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας¹. Ὑστερα ἀπὸ κάποιον διάστημα εὐδόκιμης ὑπηρεσίας —εἶχε μόλις ὀλοκληρώσει τὴ συγγραφή τῶν «Δακικῶν Ἐφημερίδων»— ὁ Δαπόντες θεώρησε πὼς ἡ στιγμή ἦταν κατάλληλη γιὰ νὰ διεκδικήσει ὑψηλότερη θέση. Ζήτησε τὴν προαγωγή του· ὅμως ὁ ἡγεμόνας ἀπέρριψε τὸ αἶτημα. Αὐτὸ ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ φύγει ἐνοχλημένος ὁ Δαπόντες ἀπὸ τὴ Μολδαβία καὶ νὰ δηλώσει πίστη

1. Ὅπως διηγεῖται ὁ ἴδιος στὸ κατεξοχὴν αὐτοβιογραφικὸ του ἔργο «Κῆπος Χαρίτων», κεφ. I, στ. 151 κέ. Τὸ ἔργο δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἀθήνα τὸ 1880 ἀπὸ τὸν ΓΑΒΡΙΗΛ ΣΟΦΟΚΛΗ (ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ, ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1864–1900. Συνοπτικὴ ἀναγραφή, τ. 2, Ἀθήνα 2006, σ. 1327, ἀρ. 1880.433). Τὴν ἐπόμενη χρονιά ἐκδόθηκε στὸ Παρίσι ἀπὸ τὸν EMILE LEGRAND στὸν τρίτο τόμο τῆς *Bibliothèque Grecque Vulgaire...*, σ. 1–232 [ἀνατ. Ἀθήνα 1974]. Πρόσφατα ὁ Κῆπος Χαρίτων ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Π. ΣΑΒΒΙΑΗ (Ἀθήνα 1995) καὶ ἀπὸ τὸν ΑΛΚΗ ΑΓΓΕΛΟΥ (Ἀθήνα 1997). Τὸ πρόσωπο πού τὸν σύστησε θερμὰ στὸν Μαυροκορδάτο τὸ 1735 ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Ξυπόλυτος, μέγας κόμισος τοῦ Μαυροκορδάτου, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὸν Δαπόντε ἀπέβλεπε νὰ τὸν παντρεύει μὲ τὴν κόρη του (βλ. Κ. ΔΑΠΟΝΤΕΣ, Κατάλογος Ἱστορικός, ἔκδ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΘΑΣ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 3... , σ. 181–182· πρβ. ἀκόμα THEODORA RADULESCU, «Sfatul domnesci alti mari dregatori ai Tarii Romanesti din secolul al XVIII lea.», *Rivista Archivelor* (1972), 321.

στον αδελφό του Κωνσταντίνου Ίωάννη, επενδύοντας στην πιθανότητα να πετύχουν οι ενέργειες που εκείνος έκανε στην Κωνσταντινούπολη και να αναλάβει τελικά την ηγεμονία της Μολδαβίας. Πραγματικά, όταν ο Ίωάννης ανέλαβε την ηγεμονία φρόντισε, όπως ανέφερα, να ικανοποιήσει τον Δαπόντε ονομάζοντάς του μέγα γραμματικό και σύντομα να τον προαγάγει και πάλι δίνοντάς του το αξίωμα του καμινάρη¹.

Από τη θέση του ως επικεφαλής της γραμματείας του ηγεμόνα ο Κωνσταντίνος Δαπόντες φρόντισε να

1. Πά τον Κωνσταντίνο, τον μετέπειτα Καισάριο Δαπόντε, η βιβλιογραφία είναι μεγάλη. Τα βιογραφικά στοιχεία που γνωρίζουμε γι' αυτόν βλ. συγκεντρωμένα στη μελέτη που αφιερώνει στη ζωή και το έργο του Δαπόντε ο EMILE LEGRAND, Δακικά Ήφημερίδες..., τ. 3, σ. ΙΧ-ΛXXXIV. Σημειώνω ακόμα μερικά μόνο βοηθήματα, όπου και ειδικότερη βιβλιογραφία: ΔΗΜ. Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ, «Καισάριος Δαπόντες (1714-1784)», Θεολογία 13 (1935), 224-250 (και αυτοτελώς, Αθήνα 1935)· Γ. ΓΑΛΙΤΗΣ, «Άγνωστος αυτόγραφος κώδιξ του Κωνσταντίνου-Καισαρίου Δαπόντε», Ήπιστημονική Ήπετηρίς Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 20 (1986), 35-56· ΕΥΘ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ, «Ο Δαπόντες, ή αντίληψη του περι ήστορίας και ή πρόλογος εις τό "Φανάρι γυναικών"», Παρνασσός 12 (1970), 253-261· Ο ΙΔΙΟΣ, «Dapontes et les Balcanes au XVIIIe siècle», *Actes du IIe Congrès International des Etudes du Sud-Est Européen*, τ. 4, Βουκουρέστι 1978, σ. 141-147· Γ. ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ, «Άνέκδοτα στοιχεία για τον Καισάριο Δαπόντε από τό χειρόγραφο Βυτίνας ήριθ. 1», Ήρανιστής 18 (1975), 35-56. Βλ. ήκόμα τίς μελέτες που σημειώνω στη σ. 148 σημ. 1, τό βιο-εργογραφικό χρονολόγιο του Γ. Π. Σαββίδη καθώς και τη μακρά ήισαγωγή του Άλκη Άγγέλου (σημ. 1 τής προηγούμενης σελίδας).

καλλιεργήσει συστηματικά μιὰ στενή προσωπική σχέση με τὸν Ἰωάννη, μιὰ σχέση πού τοῦ ἀπέφερε ἰσχὺ καὶ χρήματα. Γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο, καθὼς φρόντισε νὰ ἀφήσει ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ του διάσπαρτα στὸ πλούσιο συγγραφικὸ του ἔργο —καὶ νὰ διευκολύνει μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ τοὺς μελετητές του—, πόσο ἰσχυρὸς ἦταν στὸ διάστημα αὐτό. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι εἶναι, νομίζω, εὐγλωττοι:

Θαρρεῖς ἐγὼ ἀφέντεα, θαρρεῖς καὶ ἐπετοῦσα καὶ
τὸν θεὸν ἀπ' τὴν ποδιά ἔλεγεσ καὶ βαστοῦσα.

Καὶ συνεχίζει μετὰ τὸ ἴδιο αὐτάρεσκο ὕφος:

μ' ἔδειχναν μετὰ τὸ δάκτυλο, κατὰ τὴν παροιμίαν
μετὰ εἶχασιν ὑπόθεσιν ὅλοι στὴν Μπογδανίαν.
Οὐ μόνον δὲ γραμματικὸς, ἀμμι καὶ καμινάρης,
δὲν ἔλειψε ποτὲ ποσῶς αὐτὴ ἢ τόση χάρις.
Δὲν εἶχα τὸν καλῆτερον καὶ ὑψηλότερόν μου,
δὲν εἶχα τὸν ἀνώτερον καὶ μεγαλῆτερόν μου¹.

Αὐτὴ ἡ ἐντυπωσιακὴ σταδιοδρομία διακόπηκε στίς 27 Μαρτίου τοῦ 1747, ὅταν ὁ Δαπόντες βρέθηκε ἔγκλειστος στίς τουρκικὲς φυλακὲς τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἀποφυλακίστηκε ὕστερα ἀπὸ εἴκοσι μῆνες, ὅμως ἡ τροχιά τῆς ζωῆς του εἶχε ἀλλάξει ἐντελῶς. Ἡ φιλόδοξη προσωπικότητα πού ἀναδύεται ἀπὸ τοὺς πρὸ πάνω στίχους, ὁ ἄνθρωπος πού εἶχε σχεδιάσει μετὰ περισσὴ φροντίδα μιὰ λαμπρὴ δημόσια καριέ-

1. Κῆπος Χαρίτων, κεφ. III, στ. 135-144.

ρα, απομονώνεται στη Χάλκη. Εἶναι 35 χρονῶν. Παντρεύεται, ἀλλὰ γρήγορα χάνει τὴ γυναίκα καὶ τὴ νεογέννητη κόρη τους¹ καὶ τελικὰ ἐγκαταλείπει τὰ ἐγκόσμια ἀγαθὰ καὶ μονάζει. Τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὀδήγησαν στὴν ἀπόφαση αὐτὴ τοὺς ἀναφέρει ὁ ἴδιος: ἦταν ἡ ἀπογοήτευση ἀπὸ ἕναν κόσμο ποὺ τὸν πίκρανε ἀλλὰ καὶ μιὰ τάση αὐτοτιμωρίας γιὰ ὅσες ἁμαρτίες διέπραξε στὴν ὡς τότε ζωὴ του.

Ἡ τελευταία αὐτὴ διάσταση ἐπανέρχεται πολλὲς φορὲς στὰ κείμενά του· καὶ σχεδὸν πάντα ὁ Δαπόντες τὴ συσχετίζει μὲ τὴν περίοδο ποὺ ἔζησε στὴ Μολδαβία. Διηγούμενος πῶς κατέληξε στὴν ἀπόφαση νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἐγκόσμια ζωὴ σημειώνει:

Εἰς τοὺς πενήντα δὲ καὶ τρεῖς ἔλθων ἕς τὸν ἑαυτὸν μου, σάθηκα κ' ἐστοχάσθηκα τὰ πλήθη τῶν κακῶν μου τῆς Μπογδανιάς καὶ τῆς Βλαχιάς, μάλιστα Μπογδανιάς, τέλος δὲ καὶ τῆς Πόλεως, πλήθη ἐπ' ἀληθείας ὅπου ὁ Δούναβις αὐτὸς νὰ τὰ ξεπλύνῃ ὅλος, νὰ μὲ πιστέψῃς, δὲν ἀρκεῖ, ὄχι ἀναμφιβόλως².

Τὸν ὑπαινιγμὸ γιὰ τὶς «ἁμαρτίες Βλαχίας, Μπογδανίας» τὸν εἶχε κάνει καὶ λίγο πιὸ πρὶν:

Ὑστερα δὲ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὄντως ἀναγκαίαν, τὴν διδασκάλαν φυλακὴν, φίλτατε, καὶ δικαίαν ὅπου εἰς εἴκοσι σωστοὺς μῆνας ἡ ἀφεντιά της

1. Κῆπος Χαρίτων, κεφ. IV, στ. 97 κέ.

2. Κῆπος Χαρίτων, κεφ. V, στ. 1–10.

ἠθέλησε νὰ ξαπλωθῆ γιὰ τέλη ἐδικά της,
διὰ νὰ κάμῃ δηλαδή ὅλης τῆς ἁμαρτίας
σοστήν ἱκανοποίησιν Βλαχίας, Μπογδανίας¹.

“Ὅταν πάλι ἀφηγεῖται τὴ σκηνὴ τῆς σύλληψης του
στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Δαπόντες σημειώνει μὲ
τὴν ἴδια ἔνοχη διάθεση:

μ’ ἐπῆραν, μ’ ἐφυλάκωσαν, μ’ ἔπρεπε τοῦ ἀχρείου².

Τί εἶχε συμβεῖ λοιπὸν στὴ Βλαχία καὶ ἰδιαιτέρα στὴ
Μολδαβία, πού ἡ θύμισή του τὸν βασάνιζε τίς μέρες
πού περνοῦσε στὴ φυλακὴ; Ὁ ἴδιος μὲ μιὰ διάθεση
αὐτοκριτικῆς κάνοντας τὸν ἀπολογισμὸ τῆς ζωῆς του
θέλησε νὰ ἀποδώσει τὴν τραγικὴ ἐκείνη περιπέτεια στὸ
ὅτι δὲν εἶχε τηρήσει στάση καλοῦ χριστιανοῦ στὰ χρό-
νια πού ζοῦσε ἐκεῖ· δὲν εἶχε κάνει παρὰ ἐλάχιστες εὐερ-
γεσίες ὅταν διέθετε ἐξουσία καὶ χρήματα. Μὲ ἄλλα
λόγια, ὁ ἴδιος πρόβαλλε πὼς ἡ ὀδυνηρὴ ἐκείνη ἐμπειρία
ἦταν θεία τιμωρία γιὰ ἁμαρτίες πού εἶχε διαπράξει³.

1. Κῆπος Χαρίτων, κεφ. IV, στ. 87–96.

2. Καθρέπτης γυναικῶν, Βιβλίον δευτέρου, Λιψία 1766, σ. 309
(τὸ χωρίο παραθέτω ἀπὸ τὴν ἔκδ. E. LEGRAND, *Bibliothèque
Grecque Vulgaire...*, τ. 3, Παρίσι 1881, σ. 245, στ. 388).

3. Στὸ ἔργο του Κῆπος Χαρίτων, κεφ. IV, στ. 15–86 ἀπαριθμεῖ
τίς ἁμαρτωλὲς πράξεις γιὰ τίς ὁποῖες θεωροῦσε ὅτι τιμωρήθηκε.
“Ἐνα ἀκόμα γεγονός πού τὸν βάραινε ἦταν ὁ θάνατος τῆς μητέρας
του, γιὰ τὸν ὁποῖο αἰσθανόταν ὑπεύθυνος, καθὼς τὸν ἀπέδιδε στὸ
ὅτι δὲν δέχτηκε νὰ τὴν δεῖ ἐνόσω βρισκόταν στὴ φυλακὴ, ὅταν
ἐκείνη ταξίδεψε ἀπὸ τὴ Σκόπελο ὡς ἐκεῖ γιὰ νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ.

“Όμως ὁ πολυγράφος Δαπόντες, ὁ διόλου φειδωλὸς στὸ νὰ ἀφηγεῖται λεπτομέρειες ἀπὸ τὴ ζωὴ του, ἐπέλεξε νὰ ἀφήσει στὴ σκιά μιὰ σφοδρὴ διαμάχη πού εἶχε στὴ Μολδαβία μὲ ἕναν ὑψηλὸ ἀξιωματοῦχο τῆς αὐλῆς τοῦ Ἰωάννη Μαυροκορδάτου, τὸν ποστέλνικο Ἄντωνάκη Ραμαδάνη· διαμάχη πὺ μπορεῖ νὰ δώσει μιὰν ἄλλη, πέρα ἀπὸ τὴν ὑπερβατικὴ, ἐρμηνεία γιὰ τὴ σύλληψη καὶ τὴ φυλάκιση τοῦ Δαπόντε. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιπάλου του δὲν τὸ ἀναφέρει οὔτε μία φορὰ στὸ ἔργο του. Ἔτσι οἱ βιογράφοι τοῦ Δαπόντε, πὺ στηρίχθηκαν κατὰ κύριο λόγο στὰ στοιχεῖα πὺ περιέχονται στὸ αὐτοβιογραφικὸ του ἔργο Κῆπος Χαρίτων, δὲν ἐντόπισαν οὔτε ἐκεῖνοι τὸ ὄνομα τοῦ ἀντιπάλου του καὶ δὲν συνεκτίμησαν τὴ σημασία πὺ εἶχε ἡ διαμάχη ἐκείνη στὴ ζωὴ του¹. Ἀντίθετα, φαίνεται πὺς ἡ σύγκρουση ἐκείνη εἶχε ἀπασχολήσει τὸν δημόσιο βίο τῆς Μολδαβίας· καὶ ἦταν τόσο σφοδρὴ, ὥστε ὁ συγγραφέας ἐνὸς χρονικοῦ τῆς ἐποχῆς νὰ ἀποδίδει σὲ αὐτὴν ἀκόμα καὶ τὸ ἄδοξο τέλος τῆς ἡγεμονίας τοῦ Ἰωάννη Μαυροκορδάτου τὸ 1747. Ἄν

1. Ὁ EMILE LEGRAND, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 3, σ. XXVI, ἐπειδὴ στηρίξε καὶ αὐτὸς τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Δαπόντε σὲ ὅσες πληροφορίες ὁ ἴδιος ἔχει δώσει, δὲν ἀναφέρει κάτι γιὰ τὴ διαμάχη του μὲ τὸν Ραμαδάνη· μνημονεύει γενικὰ τοὺς ἄρχοντες τῆς αὐλῆς τῆς Μολδαβίας: «On répandit contre l'infortuné caminar mille accusations haineuses. Ce ne fut pas sans une profonde stupéfaction que les Roumains apprirent qu'un homme né à Skopelos, dans une île perdue de l'Archipel...».

ὅμως εἶναι ὑπερβολὴ νὰ ὑποστηριχθεῖ σοβαρὰ κάτι τέτοιο, φαίνεται ἀντίθετα πολὺ πιθανὸ ἐκείνη νὰ ἀποτέλεσε τὴν αἰτία γιὰ τὸ τέλος τοῦ δημόσιου βίου τοῦ Κωνσταντίνου Δαπόντε.

II

Τὸ ἔργο πού σώζει τὶς πληροφορίες γιὰ τὴ διαμάχη τοῦ Δαπόντε μὲ τὸν Ἄντωνάκη Ραμαδάνη εἶναι ἡ «Μολδαβικὴ Ἱστορία τῶν ἐτῶν 1695–1754» ἢ «Χρονικὸ τῶν Γκικῶν»¹. Ὅπως δηλώνεται καὶ στὸν τίτλο του, τὸ ἔργο περιγράφει τὴν ἱστορία τῆς Μολδαβίας στὸ διάστημα 1695–1754. Ὅταν ἡ ἀφήγησις φθάνει στὴν ἀρχὴ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Ἰωάννη Μαυροκορδάτου, ἀναφέρονται τὰ πρόσωπα στὰ ὁποῖα ὁ νέος ἡγεμόνας μοίρασε ἀξιώ-

1. Πρόκειται γιὰ ἔργο γραμμένο πιθανότατα στὰ ἑλληνικά, πού σωζόταν ἀνάμεσα στὰ χειρόγραφα τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ συγγραφέας τοῦ χρονικοῦ εἶναι ἀδελφός· ἀσφαλῶς ὅμως πρόκειται γιὰ πρόσωπο πού ζοῦσε στὴ Μολδαβία, τοῦ κύκλου τοῦ Γρηγορίου Γκίκα, τὸ ὁποῖο γνώριζε καλὰ τὴν περίοδο πού περιγράφει. Τὸ ἔργο παρουσίασε πρῶτος ὁ D. ROUSSO, «Cronica Ghiculestilor (1695–1754)», *Buletinul Comisiei istorice a Romaniei*, 2 (1916), 1–85· τὰ σχετικὰ μὲ τὸν ἀδελφὸ συγγραφέα βλ. στίς σ. 10–14. Τὸ κείμενο, μὲ μετάφραση στὰ ρουμανικά, ἐκδόθηκε ἀπὸ τοὺς NESTOR καὶ ARIADNA CAMARIANO μὲ τὸν τίτλο *Cronica Ghiculestilor. Istoria Moldovei intre anii 1695–1754*, Βουκουρέστι 1965. Ὁ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Πατριαρχικὰ Ἐφημερίδες*, Ἀθήνα 1936, σ. 287–289, ἀναδημοσιεύει ἀπὸ τὸ χρονικὸ τῶν Γκικῶν τὰ ἀποσπάσματα πού ἀναφέρονται στὴ διαμάχη Δαπόντε καὶ Ἄντωνάκη Ραμαδάνη, χωρὶς κανένα ὅμως σχόλιο.

ματα. Ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα πού σημειώνονται εἶναι τοῦ Ἀντωνάκη Ραμαδάνη καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Σκοπελίτη, τοῦ Δαπόντε δηλαδή: ὁ πρῶτος ἔγινε μέγας ποστέλνικος καὶ ὁ Δαπόντες μέγας γραμματικὸς καὶ ἀργότερα καμινάρης. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ συγγραφέας τοῦ χρονικοῦ σημείωσε: «Ἐμάχοντο πάντοτε αὐτοὶ οἱ δύο θανασίμως, ὁ ποστέλνικος δηλαδή Ἀντωνάκης Ραμαδάνης μὲ τὸν γραμματικὸν Σκοπελίτην».

Ἄν στὴν περίπτωση τοῦ Δαπόντε τὸ ἀξίωμα πού τοῦ ἀπένευμε ὁ νέος ἡγεμόνας ἀποτελοῦσε ἀνταπόδοση τῶν ὑπηρεσιῶν πού τοῦ εἶχε προσφέρει στὴ διάρκεια πού ἐκεῖνος συνωμοτοῦσε γιὰ νὰ ὑφαρπάσει τὴν ἐξουσία τῆς ἡγεμονίας, στὸν Ραμαδάνη τὸ ἀξίωμα τοῦ ποστέλνικου τοῦ τὸ ἀπένευμε γιὰ ἄλλους λόγους: στὴν περίπτωσή του τήρησε τὴν παράδοση πού ἤθελε ὁ γιὸς νὰ ἀναλαμβάνει τὸ ἀξίωμα τοῦ πατέρα.

Πράγματι ὁ Ἀντωνάκης ἦταν γόνος παλαιᾶς οἰκογένειας τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς ὁποίας πολλὰ μέλη εἶχαν καταλάβει στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες τὰ ἀξιώματα τοῦ κομίσου καὶ τοῦ μεγάλου ποστελνίκου· τὸ παλαιότερο γνωστὸ μέλος τῆς οἰκογένειας, ὁ Νικόλαος, ἦταν κόμισος στὴ Βλαχία τὸ 1618¹.

1. Πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκογένεια Ραμαδάνη βλ. στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», σ. 28-29 καὶ ἐδῶ, σ. 71-74. Στὰ πρόσωπα καὶ στὶς πληροφορίες πού ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἐκεῖ ἄς προστεθοῦν καὶ τὰ ἀκόλουθα. Ἡ οἰκογένεια μνημονεύεται σὲ δύο κείμενα πού συντάχθηκαν τὸ 1671 καὶ 1695 ἀπὸ κύκλους τῆς γαλ-

Στὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογένειας πού ἐπιχείρησε νὰ συγκροτήσει ὁ Ιωάν Filitti ὁ Ἄντωνάκης

λικῆς πρεσβείας τῆς Κωνσταντινούπολης· στά γαλλικά κείμενα ἡ οἰκογένεια σημειώνεται ὡς «Ramateni» (βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἐμφάνιση τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου στήν «τουρκοκρατούμενη» ἑλληνική κοινωνία. Ἡ ἀνάγκη μᾶς νέας Ἰδεολογίας, Ἀθήνα 1980, σ. 46-48 καί 94). Ὁ Γεώργιος Ραμαδάνης, ὁ πατέρας τοῦ Ἄντωνάκη καί γιὸς τοῦ συγγραφέα τῆς «Ἱστορίας τῶν συμβάντων», ἐνίσχυσε μὲ δάνειο 500 γροσίων τὴν πατριαρχία τοῦ Ἱερεμίου Γ' περὶ τὸ 1725 καί τὴν ἀνάρρηση τοῦ Παΐσιου Β' τὸ 1726. Τὴν πληροφορία σώζει μιὰ σημείωση σὲ κώδικα τοῦ Πατριαρχείου, ὃπου ἔχουν καταγραφεῖ τὰ χρέη πού ἄφησε ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Γ' καί τὰ νέα πού δημιούργησε ἡ ἀνάρρηση τοῦ Παΐσιου Β' (βλ. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ὁ ἀρχαιότερος κώδιξ τοῦ Ἐθνικοῦ Ταμείου», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 10 (1890), 147-148). Ἐντοπίστηκε ἀκόμα ἓνας Ἀθανασάκης Ραμαδάνης, μέγας βόρnikovος τὸ 1738, ἀδελφὸς πιθανῶς τοῦ Ἄντωνάκη πού ἐδῶ μᾶς ἀπασχολεῖ (βλ. ΙΩΑΝ ΦΙΛΙΠΠΙ, *Archiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Βουκουρέστι 1919, σ. 290· τὴν ἴδια ἐντύπωση γιὰ τὴ συγγενικὴ σχέση τῶν δύο τελευταίων ἔχει καί ὁ Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, Οἱ δραγομάνοι..., σ. 105). Ἀκόμα, κάποιος Κωνσταντίνος Ραμαδάνης κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ σπαθάρη τὸ 1808 καί τὸ ἴδιο ἔτος κάποιος Δημήτριος τὸ ἀξίωμα τοῦ κομίσου· καί τοὺς δύο ἐντοπίζουμε νὰ ἐγγράφονται συνδρομητὲς σὲ βιβλίον πού ἐκδόθηκε τὴ χρονιά ἐκείνη ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο (βλ. ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ, «Βιβλία μὲ συνδρομητὲς, 1: Τὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ (1729-1821)», Ὁ Ἑρασιστὴς 12 (1975), 133. Τοὺς Χ. Γ. Πατρινέλη καί Π. Δ. Μιχαηλάρη πού συνέβαλαν στὸ κυνήγι τῶν Ραμαδάνηδων τοὺς εὐχαριστῶ θερμὰ. Ὅσο γιὰ τὸν Ραμαντάνη, πού ἐντόπισε στὸ πλαίσιο τοῦ ἴδιου ἀγώνα ἡ Πούλη Εὐαγγέλου νὰ εἶναι «σοῦμπασης» στὴ Γορτυνία τὸ 1638, πρόκειται ἴσως γιὰ κάποιον ἄλλο γόνον τοῦ κωνσταντινουπολίτικου καί παραδουνάβιου κλάδου τῆς οἰκογένειας.

δὲν μνημονεύεται¹. Μποροῦμε ὁμως βάσιμα νὰ εἰκάσουμε πὼς ἦταν γιὸς τοῦ Γεωργίου Ραμαδάνη, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε ποστέλνικος, καίμακάμης, διερμηνεὺς τῆς σουηδικῆς πρεσβείας στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ 1731 δραγομάνος τοῦ στόλου². Ἀδελφὸς τοῦ πατέρα του ἦταν ὁ μέγας λογοθέτης Κωνσταντῖνος Ραμαδάνης καὶ πάππος του ὁ Δημήτριος, μέγας σπαθάρης καὶ συγγραφέας τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου «Ἱστορία τῶν συμβάντων...»³. Ὅταν λοιπὸν ὁ Γεώργιος στάλθηκε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μαυροκορδάτο ὡς καπικεχαγιάς του στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ ἀξίωμα πὺ κατεῖχε ὁ πατέρας τὸ ἔδωσε στὸ γιό.

Μὲ τὸν Ἀντωνάκη ἔχουν ἀσχοληθεῖ πολὺ λίγο οἱ χρονογράφοι· μόνο σκόρπιες καὶ λακωνικὲς ἀναφορὲς ἐντοπίζονται ἐδῶ καὶ ἐκεῖ⁴. Ὁ Κομνηνός-Υψηλάντης ἀναφέρει τὸν πατέρα τοῦ Ἀντωνάκη Γεώργιο· πὺ συγκεκρωμένα σημειώνει πὼς, ὅταν ὁ Ἰωάννης

1. ΙΩΑΝ ΦΙΛΙΤΤΙ, *Archiva...*, σ. 288 κέ. Ὁ Filitti σημειώνει μόνο πὼς ὁ Iordachi, ὁ πατέρας δηλαδὴ τοῦ Ἀντωνάκη, εἶχε ἀπογόνους τοὺς ὁποῖους ὁμως δὲν κατονομάζει (σ. 290).

2. Βλ. Β. ΣΦΥΡΟΕΡΑΣ, *Οἱ δραγομάνοι...*, σ. 102-105· βλ. καὶ στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ἐδῶ σ. 72-73.

3. Πὰ τὸ ἔργο αὐτὸ βλ. τίς προηγούμενες μελέτες, στίς σ. 55-111.

4. Στὸ ἔργο του «*Δακικαὶ Ἐφημερίδες*» ὁ Δαπόντες ἀναφέρεται ἀόριστα σὲ ἕναν μέγα λιπτάρη Ἀντωνάκη πὺ τὸν Μάρτιο τοῦ 1739 ἔγινε βόρνικος Τυργοβίστου καὶ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἴδιου χρόνου προάχθηκε στὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου κομίσου (EMILE LEGRAND, *Δακικαὶ Ἐφημερίδες...*, τ. 1, σ. ρμ' καὶ σξε'). Δὲν πρόκειται ὁμως γιὰ τὸν Ἀντωνάκη Ραμαδάνη.

Μαυροκορδάτος ἔλαβε τὴν ἡγεμονία ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του, ὄρισε ὡς καπικεχαγιάδες του τὸν Γεώργιο Ραμαδάνη καὶ τὸν διδάσκαλο Κριτία¹. Ἡ πληροφορία αὐτὴ τοῦ Κομνηνοῦ-Υψηλάντη προσθέτει ἕνα ἀκόμα στοιχεῖο, τὴν ταυτόχρονη θητεία τοῦ Κριτία, ἐνὸς ἰσχυροῦ ἀξιωματοῦχου τοῦ Πατριαρχείου, καὶ τοῦ Γεώργιου Ραμαδάνη στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Κομνηνὸς-Υψηλάντης πάντως δὲν κάνει καμία νύξη γιὰ τὴ διαμάχη τοῦ γιοῦ μὲ τὸν Δαπόντε. Ἡ κύρια λοιπὸν πηγὴ τῶν πληροφοριῶν μας γιὰ τὴν διαμάχη τῶν δύο προσώπων θὰ εἶναι ἡ «Μολδαβικὴ Ἱστορία».

III

Ὁ συγγραφέας τοῦ χρονικοῦ αὐτοῦ ὅταν ἀναφέρεται στὴ διαμάχη τῶν δύο ἀνδρῶν προβάλλει τὴ δική του ἐρμηνεία γιὰ τὴν αἰτία τῆς ρήξης: «τὸ δὲ αἴτιον τῆς μάχης δὲν ἦτον ἄλλο, παρὰ τὰ δῶρα ὅπου ἐλάμβανε καὶ ὁ Σκοπελίτης παρὰ πάντων καὶ διὰ κάθε ὑπόθεσιν. Τὸ ὅποιον, νομίζοντάς το ὁ ποστέλνικος ὡς ἰδίαν του ζημίαν, ἐφρενίτευε καὶ ὑπερμάχησεν ὅσον τὸ δυνατὸν ὁ ποστέλνικος νὰ τὸν κατατρέξῃ καὶ νὰ τὸν ἐξοστρακίσῃ»². Ὅμως, ἡ βαθύτερη αἰτία πρέπει, πιστεύω, νὰ ἀναζητηθεῖ ἄλλοῦ: στίς ὑπέρομετρος φιλοδοξίες τοῦ Δαπόντε καὶ στὸ γεγονὸς ὅτι, ἔχοντας κερ-

1. ΑΘ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ-ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ, Τὰ μετὰ τὴν Ἑλλοισιν..., σ. 351.

2. *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 586.

δίσει τὴν ἀπόλυτη εὐνοια τοῦ Ἰωάννη Μαυροκορδάτου, περιέφερε μίαν ἀλαζονικὴ συμπεριφορὰ καὶ φρόντιζε νὰ αὐξάνει τὰ περιουσιακὰ του στοιχεῖα μὲ τρόπο προκλητικόν. Ἡ στάση του αὐτὴ στάθηκε ἡ αἰτία νὰ συσπειρωθεῖ ἐναντίον του μιὰ κοινωνικὴ ὁμάδα ποὺ τὴν ἐκπροσωποῦσε ὁ ποστέλνικος Ἄντωνάκης Ραμαδάνης.

Ὁ Δαπόντες ὁμολογεῖ πὼς ἀσκοῦσε μεγάλη ἐπιρροή στὸν Ἰωάννη Μαυροκορδάτο καὶ χάρη στὴν εὐνοια τοῦ ἡγεμόνα συγκέντρωσε καὶ χρήματα πολλὰ καὶ ἐξουσία μεγάλη. Καὶ ὁμολογεῖ:

ἀλλέως πῶς ἐδύνουμουν τόσον καιρὸν ν' ἀργήσω
 ἔτσι ψηλὰ νὰ κάθωμαι ἐγὼ νὰ μὴν κρημνίσω,
 μὴν ἔχοντας βοήθειαν κάμμια μὴδ' ἀπὸ γένος
 μὴδὲ ἀπὸ συγγένειαν, ἕνας πτωχὸς καὶ ξένος
 ὄντας σημάδι ὀλωνῶν, εἰς τὸ ὅποῖον ὄλοι
 ἔρριχναν ἀκατάπαυστα, ἴσως καὶ οἱ διαβόλοι¹.

Αὐτὸν λοιπὸν τὸν ἐνοχλητικὸ «ξένο», τὸν ἀσεβὴ πρὸς τὴν κοινωνικὴ ἱεραχία καὶ μὴ ἐλεγχόμενο, ὁ Ἄντωνάκης Ραμαδάνης ἀποφάσισε νὰ τὸν ἐξουδετερώσει. «Ἐμεταχειρίσθη εἰς τοῦτο τρόπους διαφόρους, ἐτεχνεύθη σκευωρίας καὶ ἐντεῦθεν καὶ ἐκ Πόλεως διὰ γραμμάτων τῶν καπικεχαγιάδων, ἀλλὰ κατ' οὐδένα

1. Κῆπος Χαρίτων, κεφ. III, στ. 215–220. Ἀμέσως πρὶν ὁ ἴδιος ἀναφέρεται ὄχι μόνον στὰ χρήματα ποὺ κέρδιζε ἀλλὰ καὶ στὰ δῶρα ποὺ δεχόταν, τὰ ὁποῖα μάλιστα συχνὰ πουλοῦσε (στ. 205–212).

τρόπον δὲν ἐδύνατο κἄν νὰ τὸν βλάβῃ ποσῶς. Τόσον μόνον ἔκαμνε, τὸ νὰ τὸν ἐξουθενῇ καὶ νὰ τὸν ὑβρίζῃ πρὸς τοὺς πολλοὺς, ὀνομάζοντάς τον ναύτην καὶ πόρνης υἱὸν καὶ ὅταν τὸν συναπαντοῦσε, νὰ μὴ τὸν δίδῃ οὔτε ψιλὴν πρόσρησιν»¹.

Ἡ ἀναφορὰ στὰ γράμματα τῶν καπικεχαγιάδων «ἐκ τῆς Πόλεως» ὑπονοοῦν προφανῶς, ὅτι στὴ διαμάχῃ του μὲ τὸν Δαπόντε ὁ Ἄντωνάκης ἐνέπλεξε καὶ τὸν πατέρα του, ἴσως δὲ καὶ τὸν Κριτία. Ἀξίζει ὡστόσο νὰ σταθοῦμε σὲ ἓνα ἄλλο σημεῖο: «κατ' οὐδένα τρόπον δὲν ἐδύνατο κἄν νὰ τὸν βλάβῃ ποσῶς· μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Δαπόντες εἶχε κερδίσει σὲ τέτοιο βαθμὸ τὴν εὐνοία τοῦ ἡγεμόνα, ὥστε ἓνας ὑψηλὸς ἀξιωματοῦχος, γόνος παλαιᾶς οἰκογένειας τῆς ὁποίας πολλὰ μέλη εἶχαν ὑπηρετήσῃ σὲ ὑψηλὰ ἀξιώματα τὴν ἡγεμονία, δὲν μποροῦσε νὰ τιθασεύσῃ τὴν ἀλαζονικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Δαπόντε. Τὸ σφοδρὸ μῖσος τοῦ Ραμαδάνη ἐναντίον του ἄρχισε πλέον νὰ στρέφεται καὶ κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰωάννη Μαυροκορδάτου: «ἔπνεεν ὅλως ἐκδίκησιν κατὰ τοῦ Σκοπελίτου, καὶ κατὰ τοῦ ἴδιου του αὐθέντου ὅπου δὲν ἤθελε νὰ μισήσῃ τὸν Σκοπελίτην» διαβάζουμε στὸ χρονικό².

Ἄς παρακολουθήσουμε τώρα μὲ ποιὸν τρόπο ὀργάνωσε τὴν ἀντίδρασή του ὁ Δαπόντες. Φρόντισε

1. *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 586.

2. Στὸ ἴδιο, σ. 588.

νά απομακρυνθεῖ ὁ Ραμαδάνης ἀπὸ τὴ Μολδαβία, ὥστε πῶ εὐκόλα νὰ πείσει τὸν Μαυροκορδάτο νὰ τὸν ἀποστερήσει ἀπὸ τὸ ἀξίωμα του. Ἡ εὐκαιρία δόθηκε, ὅταν ὁ Ἰωάννης Μαυροκορδάτος ὄρισε μιὰν ὁμάδα ὑψηλῶν ἀξιωματούχων νὰ πᾶνε στὴ βασιλεύουσα. Ὁ λόγος τοῦ ταξιδιοῦ ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε φθάσει ὁ χρόνος τῆς καταβολῆς τῶν φόρων πρὸς τὴν Πύλη, ὅμως τὰ οἰκονομικὰ τῆς ἡγεμονίας δὲν ἦταν καθόλου καλὰ· ἔτσι ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ Μαυροκορδάτου θὰ ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Σουλτάνο ἐπιεικὴ μεταχείριση, μιὰ παράταση στὴν προθεσμία καταβολῆς τῶν φόρων, ἐνῶ παράλληλα θὰ ἀναζητοῦσε χρήματα γιὰ τὴν ἐξόφληση. Ἀποστολὴ ἀναμφίβολα δύσκολη ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνη γιὰ τὰ μέλη τῆς, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἀρχικὰ δὲν περιλαμβανόταν ὁ Ραμαδάνης. Ὅμως ὁ Δαπόντες κατάφερε νὰ πείσει τὸν ἡγεμόνα ὅτι ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ραμαδάνη στὴν ἀποστολὴ θὰ ἦταν χρήσιμη· τοῦ ὑπέβαλε μάλιστα τὴν ιδέα νὰ παραμείνει ὁ Ἀντωνάκης στὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀποστολῆς, ὡς καπικεχαγιάς του. Μὲ τὴ μεθόδευση αὐτὴ ὁ Δαπόντες θεώρησε πῶς ὁ ἀντίπαλος θὰ ἐξουδετερωνόταν. Ὁ ἡγεμόνας πείστηκε καὶ περιέλαβε τὸν Ραμαδάνη στὴν ἀποστολή, μολονότι ἐκεῖνος ὑποψιαζόμενος τὴ σκευωρία ἀντέδρασε μὲ κάθε μέσο. Ἔτσι, ἀπομακρύνθηκε τελικὰ ἀπὸ τὸ πεδίο δράσης τοῦ Δαπόντε, τὸ ἀξίωμα τοῦ ποστελνίκου ποὺ κατεῖχε ὡς τότε δόθηκε στὸν Κωνσταντῖνο Ἰουλιανὸ καὶ ὁ

ἀντίπαλος παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη ὡς καπικεχαγιάς τοῦ ἡγεμόνα, θέση πού ἀπαιτοῦσε γνώσεις τῆς ὁποῖας ὁ Ραμαδάνης δὲν διέθετε¹.

Τὰ σχέδια τοῦ Δαπόντε φάνηκε νὰ πετυχαίνουν τὸ στόχο τους καὶ ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ Ἀντωνάκη νὰ εἶναι πλήρης, καθὼς μεθοδεύτηκε σὲ πολλαπλὰ ἐπιπεδα· ἡ πλάστιγγα δείχνει νὰ γέρνει πρὸς τὸ μέρος τοῦ Σκοπελίτη.

IV

Ὁ συγγραφέας τοῦ χρονικοῦ διακόπτει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴν περιγραφὴ τῆς διαμάχης. Δὲν διέσωσε τὴ συνέχειά της, μολονότι δὲν χάνει εὐκαιρία νὰ μὴ σχολιάσει τὴν ἀπαράδεκτη, κατὰ τὴ γνώμη του, συμπεριφορὰ καὶ τῶν δύο ἀξιωματούχων. Ἄσκει αὐστηρὴ κριτικὴ καὶ στοὺς δύο καὶ φθάνει στὸ σημεῖο νὰ ἀποδώσει στὴ διαμάχη αὐτὴ τὴν φθορὰ καὶ τὴν πτώση τοῦ Ἰωάννη Μαυροκορδάτου ἀπὸ τὴν ἡγεμονία: «ἄς συνεικάζωσιν οἱ νοῦν ἔχοντες ὁποῖαν διοίκησιν καὶ ὁποῖαν καλὴν ἔκβασιν εἶχον αἱ αὐθεντικαὶ ὑποθέσεις τοῦ Ἰὼν βοδά, ὅταν αὐτοὶ οἱ δύο οἰκειότατοι ἄρχοντές του ἦσαν τοιαῦτα ὑποκείμενα καὶ ὅταν ἔξω ἀπὸ ὅλα τὰ ἐλαττώματά τους ἐχθρεύοντο καὶ ἀλλήλους θανασίμωσ. Ἐπειδὴ, ἂν καὶ ἀμφοτέρω κοῦφοι ταῖς

1. «μᾶς ἐπιστασίας ὁποῦ πόθεν καὶ τίνι τρόπῳ νὰ τὴν ἐπιχειρησθῆ ποσῶς εἶδῃσιν δὲν εἶχεν», *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 604.

φρεσί, καὶ ἀνεπιτήδευοι, καὶ μιαιοὶ τοῖς τρόποις, καὶ τραχεῖς τὰ ἦθη, πλὴν ὅπως δὴ ποτε αὐτοὶ ἦσαν (ὡς μὴ ὄφελον) οἱ σύμβουλοι καὶ φροντισταὶ καὶ διευθετηταὶ εἰς πάσας τὰς αὐθεντικὰς ὑποθέσεις». Καὶ πῶς κάτω συνοψίζει: «Ἴδου λοιπὸν πῶς κρημνίζουσιν ἕναν ἡγεμόνα οἱ περὶ αὐτὸν σύμβουλοι, ὅταν εἶναι ἀνάξιοι καὶ ἄνευ δουλικοῦ πόνου, καὶ μόνον πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον κεχηνότες καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις δυσμενεῖς πρὸς ἀλλήλους...»¹.

Μολονότι ὅμως ἡ διήγησι τοῦ χρονικοῦ ἀφήνει τὸν ἀναγνώστη μὲ τὴν ἐντύπωσι, ὅτι νικητὴς τῆς διαμάχης ἦταν ὁ Δαπόντες, οἱ ἐξελίξεις ἦταν ἐντελῶς διαφορετικῆς. Τὸ μῖσος τοῦ Ἀντωνάκη Ραμαδάνη διογκώθηκε μετὰ τὴν ὑποκινηθεῖσα ἀπὸ τὸν Δαπόντε ἀποστολὴ του στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ συντονίστηκε μὲ τὸ φθόνο πολλῶν ἀκόμα ἀξιωματοῦχων τῆς Μολδαβίας, τοὺς ὁποίους εἶχε ἐνοχλήσει ἢ συμπεριφορὰ τοῦ Δαπόντε. Ὁ Ἀντωνάκης Ραμαδάνης ἀξιοποίησε τὴν παρουσία του στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ τὶς ἐπαφῆς του μὲ τὴν τουρκικὴ ἡγεσία γιὰ νὰ ὀργανώσει τὴν ἐξόντωσι τοῦ Σκοπελίτη².

Ὁ μέγας βεζίρης ἐξέδωσε ἔνταλμα γιὰ τὴ σύλληψι τοῦ Δαπόντε ἀλλὰ ὁ Ἰωάννης Μαυροκορδάτος πρόφθασε νὰ τὸν φυγαδεύσει στὴν Κρμαία. Ὅμως

1. *Cronica Ghiculestilor...*, σ. 608.

2. Κήπος Χαρίτων, κεφ. IV, στ. 15–16.

ὕστερα ἀπὸ ἀρκετοὺς μῆνες, ὅταν ἀποτόλμησε νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀκολουθώντας τὴ συνοδεία τοῦ Τάταρου ἡγεμόνα, συνελήφθη καὶ κλείστηκε στὶς τουρκικὲς φυλακές· ἦταν 27 Μαρτίου τοῦ 1747. Ὁ ἴδιος, ὅταν κατονομάζει ἐκείνους πού τὸν κατέδωσαν καὶ βοήθησαν στὴ σύλληψή του, σημειώνει πὼς δὲν ἦταν οἱ μόνοι· πίσω τους κρύβονταν οἱ πραγματικοὶ πρωτεργάτες τῆς δίωξής του:

Ταῦτα οἱ εὐεργέται μου, μὰ ὄχι οἱ μεγάλοι
οἱ καὶ ἀξιωματικοὶ (πολλοὶ γειά!) ὅμως ἄλλοι
τῶν δὲ ἀξιωματικῶν ἦτονε τὸ παραούτι,
καὶ ᾗς τὸ παραούτι ἐκείνων φωτιά ἔδωκαν τοῦτοι¹.

Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ εἶχε γιὰ τὸν Δαπόντε, ὅπως θὰ δοῦμε, καταλυτικὲς συνέπειες. Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, ὅταν ἔγραφε τὸν «Κῆπο Χαρίτων», ἡ γεύση παρέμενε τὸ ἴδιο πικρή:

σὰν τὸ πουλί πλειὸ ἔπεσα, πεσὼν ἐταπεινώθην,
ταπεινωθεὶς ἐπτώχην, πτωχίνας ἐκακώθην,
ἔφυγα, ἐξωρίσθηκα, πιάσθηκα, φυλακώθην,
κ' ἔτσι ἀπ' ὅλα τὰ καλὰ ἀξίως ἐγυμνώθην².

1. Καθρέπτης γυναικῶν, Βιβλίον δεύτερον..., σ. 309 καὶ στὴν ἔκδ. E. LEGRAND (βλ. σ. 119 σημ. 2), σ. 245, στ. 377–380.

2. Κῆπος Χαρίτων, κεφ. IV, στ. 5–8. Λίγο πιὸ κάτω, ἐκδηλώνοντας τὴν ἴδια τάση αὐτοκριτικῆς, ἀφηγεῖται τὶς παρὰ τυπες πράξεις πού τὸν ὀδήγησαν στὴ φυλακὴ καὶ ὁμολογεῖ πὼς, ὅταν κατεῖχε δύναμη καὶ ἐξουσία, δὲν φρόντισε νὰ δημιουργήσει φίλους καὶ

Πραγματικά, ἡ καταστροφή ἦταν πολλαπλή. Ἡ περιουσία πού εἶχε κατορθώσει νά συγκεντρώσει ὅταν κυριαρχοῦσε στή Μολδαβία ἐξανειμίστηκε, προκειμένου νά ἐξαγοράσει τήν ἀποφυλάκισή του. Ἡ σταδιοδρομία πού μέ τόση ἐπιμέλεια εἶχε οἰκοδομήσει διακόπηκε ἀπότομα. Στό μεταξὺ ὁ προστάτης του Ἰωάννης Μαυροκορδάτος εἶχε ἀποπεμφθεῖ. Γνώριζε λοιπὸν ὁ Δαπόντες πολὺ καλά, πὼς δὲν ἦταν διόλου φρόνιμο νά ξαναγυρίσει στήν αὐτὴ τῆς Μολδαβίας. Τὸ διάστημα τῶν εἴκοσι μηνῶν πού πέρασε στή φυλακὴ ἦταν ἄρκετο γιὰ νά κάνει τὶς ἐκτιμήσεις του. Ὁ καλύτερος δρόμος γι' αὐτὸν ἦταν ἡ φυγή.

Μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του, ὁ Κωνσταντῖνος Δαπόντες ἄρχισε νά ὀραματίζεται μιὰ ζωὴ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ φιλόδοξη σταδιοδρομία πού εἶχε ἀρχικὰ ἐπιλέξει. Ἐφυγε στή Χάλκη, ἀποφασισμένος νά μὴν ἐπιδιώξει ξανά δημόσια ἀξιώματα¹. Ὅταν ἔχασε τὴ γυναίκα καὶ τὸ νεογέννητο παιδί τους, ἡ ἀπόφαση νά

ὑποστηρικτές: «... ὄντας εἰς ἕναν ποταμὸν μέσα τῆς εὐτυχίας, ἰ ποτὲ καλὸ δὲν ἔκαμα, φεῦ τῆς φρενοβλαβείας» (στοῦ ἴδιου, στ. 15–16).

1. Ἡ «διδασκάλα φυλακὴ» μπορεῖ νά ἔφθειρε «... ὄλον μου τὸν πλοῦτον ἢ μὲ τῶν πτωχῶν τὰ αἵματα ὡς ζυμωμένον τοῦτον», ὅμως τὸν δίδαξε δύο μεγάλες ἀρετές, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἴδιος: τὴν ταπεινοφροσύνη καὶ τὴ σωφροσύνη (Κῆπος Χαρίτων, κεφ. IV, στ. 87–96). Σὲ γράμμα του ἐξάλλου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Σκοπέλου Διονύσιο τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1748 ἔγραφε: «Ἦτον λοιπὸν ἀναγκαία ἡ φυλακὴ. Μοῦ ἐφάνη πικρά, μοῦ ἐφάνη ὀδυνηρά, μοῦ ἐστάθη ὅμως σωτήριος», Δακικαὶ Ἐφημερίδες..., τ. 1, σ. τοε'.

μονάσει καὶ νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἐγκόσµια ζωὴ ἦταν πλέον ἀμετάκλητη:

καὶ τὸ τοῦ κόσμου μάταιον ἰδὼν καὶ λογαριάσας,
καὶ τὰ τοῦ κόσμου πράγματα καλὰ κακὰ χορτάσας,
καὶ κόσμον καὶ ἐγκόσµια µὲ δίκαιο µισήσας,
ἀπὸ τὸν κόσμον ἔφυγα, ἔρημον ἀγαπήσας¹.

Ἀποτραβήχτηκε στὸ ἔρημονήσι Πιπέρι, κοντὰ στὴ γενέτειρά του τὴ Σκόπελο, φόρεσε τὸ μοναχικὸ ἔνδυµα καὶ ἄλλαξε τὸ ὄνοµά του· ὁ μοναχὸς Καισάριος Δαπόντες ἄρχισε τὴ νέα του ζωὴ.

1. Κῆπος Χαρίτων, κεφ. V, στ. 1-10.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΡΑΤΖΑΣ

IV

Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ
καὶ ἡ περιπέτεια τοῦ χειρογράφου
Paris. Suppl. gr. 1375

I

Οἱ ἔρευνες πού ἔχουν διεξαχθεῖ ὡς σήμερα γιὰ νὰ ἐντοπιστοῦν τὰ χειρόγραφα πού ἀπάρτιζαν κάποτε τὴν πλούσια βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ ἔχουν ἀποδώσει ἕναν ἀριθμὸ πού φαίνεται ὁμως πὼς ἀπέχει ἀκόμα πολὺ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν κωδίκων πού εἶχε συγκροτήσει ἢ εἶχε συγκεντρώσει στὴ βιβλιοθήκη του ὁ ἐπιμελὴς αὐτὸς φαναριώτης λόγιος τοῦ 18ου αἰώνα, γραφέας ὁ ἴδιος καὶ συλλέκτης χειρογράφων¹.

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ προηγούμενου αἰώνα ὁ Μανουήλ

Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Ἑλληνικά 49 (1999), 61–72. Ἐδῶ ἔχουν ἀναθεωρηθεῖ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα πού φωτίστηκαν ἀπὸ νεότερα εὐρήματα.

1. Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα πού γνωρίζουμε γιὰ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ εἶναι λιγοστά· γεννήθηκε τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 18ου αἰώνα καὶ πέθανε μεταξὺ τοῦ 1786 καὶ τοῦ 1789. Τὶς πρῶτες συστηματικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ του ἔδωσε ὁ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Πατριαρχικὰ γράμματα...», 117 καὶ 142–144, ἐνῶ γιὰ τὶς νεότερες πληροφορίες βλ. στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», 23–24 καὶ ἐδῶ, σ. 63–65.

Γεδεών είχε έντοπίσει, με τή γνωστή του ὀξύνοια, τή σημαντική αὐτή προσωπικότητα καί τόν ἀνέφερε ὡς πιθανὸ γραφέα κώδικος πού περιεῖχε ἔργα τοῦ Μανουήλ Φιλῆ¹. Ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμεὺς ὅμως εἶναι στήν πραγματικότητα ἐκείνος πού πρῶτος, τὸ 1904, μᾶς προϋδέασε γιά τόν πλοῦτο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καρατζᾶ καί γιά τή σχολαστική φιλολογική δουλειά πού οἱ κώδικές του μαρτυροῦν πὼς ἔκανε· τὰ συμπεράσματά του τὰ εἶχε στηρίξει σὲ δύο χειρόγραφα πού εἶχε έντοπίσει καί μελετήσῃ². Ἐκτοτε, τὴν εἰκόνα αὐτῆ ἐπαληθεύουν ὅσοι κώδικες κατὰ καιροὺς έντοπίζονται ἀπὸ ἐκείνους πού ἀσχολοῦνται μὲ τόν λόγιο αὐτὸν τοῦ 18ου αἰῶνα. Τὴν ἴδια χρονιά πού ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμέας δημοσιεύει τὴ μελέτη του

1. Στὴ σύντομη μελέτη του «Μανουήλ τοῦ Φιλῆ ἱστορικά ποιήματα», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 3 (1882-1883), 215.

2. Πά τὴ σχολαστικὴ φιλολογικὴ μέθοδο μὲ τὴν ὁποία ἐργαζόταν ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς σημείωνει ὁ Α. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ («Δύο Κώδικες...», 6): «Συνέβαινε λόγου χάριν νὰ γένηται κάτοχος ἑνὸς ἀντιγράφου συγγραφῶν τινῶν τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου· πρώτη εἰς τοιαύτην περίστασιν φροντῖς τοῦ Καρατζᾶ ἤτο νὰ ἐρευνήσῃ τὰ κατὰ τὸν Βρυέννιον· εἶτα ἐφιλοτιμεῖτο νὰ περισυλλέγῃ χρονικῶς ἐκ τῶν συγχρόνων τῷ Βρυεννίῳ καί τῶν μετ'αὐτὸν συγγραφέων τὰς περὶ αὐτοῦ μαρτυρίας. Ταύτας ἀντέγραφεν ὕστερον ἰδίᾳ χειρὶ φιλοκάλως, μεθοδικῶς, παρασημειῶν καί τὰς πηγὰς τῶν περὶ αὐτοῦ μαρτυριῶν». Οἱ δύο κώδικες πού μελέτησε τότε ὁ Παπαδόπουλος-Κεραμέας ἀνήκαν ὁ ἕνας στὴ βιβλιοθήκη Στεφάνου Καραθεοδωρῆ —σήμερα χφ Μπενάκη 19— καί ὁ δεύτερος εἶναι τὸ χφ 1474 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος.

ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, περιγράφοντας τὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλληνικῆς Βουλῆς, ἀναγνωρίζει στὸ πρόσωπο τοῦ Καρατζᾶ τὸν κτήτορα ἐνὸς ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτά¹, ἐνῶ τὸ 1923 ὁ Σκοπέλου Γεννάδιος ἀποδίδει στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Καρατζᾶ ἓνα μεμβράνινο τετραευνάγγελο τοῦ 10ου αἰ. πὺν εἶχε περιέλθει στὸν Στέφανο Καραθεοδωρή².

Στὴν ἐποχὴ μας ὁ Χ. Γ. Πατρινέλης ἀναβίωσε τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Νικόλαο Καρατζᾶ ὅταν, μελετώντας τὸν «Κώδικα τοῦ Ἰέρακος», χειρόγραφο πὺν εἶχε περάσει ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Καρατζᾶ, δημοσίευσε πανομοιότυπο ἐνὸς φύλλου γραμμένου ἀπὸ τὸν ἴδιο³. Ἐκτοτε ἡ ἔρευνα ἄρχισε νὰ ἐντοπίζει, μὲ κριτήριο κυρίως τὴν ἰδιότυπη φιλόκαλη γραφὴ του ἀλλὰ καὶ τὴ φιλολογικὴ μέθοδο πὺν ἀκολουθοῦσε ὁ λόγιος αὐτὸς ὅταν μελετοῦσε ἢ συγκροτοῦσε τοὺς κώδικές του, χειρόγραφα πὺν ἀνήκαν στὴ βιβλιοθήκη του, εἴτε ἐπειδὴ ἦταν κατάστικτα ἀπὸ ἰδιόγραφα σημειώματά του εἴτε διότι στὸ σύνολό τους ἢ τμήματά τους ἦταν γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι του.

1. «Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν, πλὴν τῆς Ἑθνικῆς. Α', Κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς», Νέος Ἑλληνομνημῶν 1 (1904), 353–354· ὁ Λάμπρος γνῶριζε τὴ μελέτη τοῦ Παπαδόπουλου–Κεραμέα, στὴν ὁποία ἄλλωστε παραπέμπει.

2. «Εἷς ἐκ μεμβράνης κῶδιξ τῆς βιβλιοθήκης Ἀλεξάνδρου Σ. Καραθεοδωρή», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 43 (1923), 281–282.

3. Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Πατριαρχικά γράμματα...»: τὸ πανομοιότυπο μεταξὺ τῶν σ. 144–145.

Ἔτσι τὸ 1973 ἡ I. N. Lebedeva στὸν Κατάλογο τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ἀγίας Πετρούπολης παρουσιάζει δύο χειρόγραφα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ: τὸ F N^ο 3, τοῦ ὁποίου τὰ περιεχόμενα εἶχε περιγράψει ἀναλυτικὰ τὸ 1971 ὁ I. P. Medvedev¹, καὶ τὸ ΡΑΙΚ N^ο 164, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καρατζᾶ στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται κάπου τὸ ὄνομά του· πρόκειται γιὰ μὴ ἐνθύμηση μᾶλλον παρὰ γιὰ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα: «Γέγραπται τὸ παρὸν τῇ ἐμῇ χειρὶ Νικολάου Καρατζᾶ ὄντος μου νεανίου καὶ τροφίμου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικῆς σχολῆς»², σημείωσε ὁ Καρατζᾶς. Ἡ διατύπωση τοῦ σημειώματος καὶ ἡ χρῆση τοῦ παρακειμένου «γέγραπται» μὲ ὀδηγοῦν στὴ σκέψη πὼς δὲν πρόκειται γιὰ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἐνθύμηση πού σημειώθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων.

1. I. P. MEDVEDEV, «Pozdnie kopii vizantijskikh dokumentov v sobranii Biblioteki Akademii Nauk SSSR», *Vizantijskij Vremennik* 32 (1971), 223–231, ὁ ὁποῖος ὁμως δὲν ἀναφέρει τὸν Καρατζᾶ.

2. I. N. LEBEDEV, *Grečeskije rukopisi...*, σ. 162–163. Βλ. πανομοιότυπο τοῦ αὐτόγραφου σημειώματος τοῦ Καρατζᾶ πρὸ πάνω, σ. 65. Τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται καὶ στὰ δύο κτητορικὰ σημεῖωματα πού ἐντόπισε πρόσφατα σὲ κώδικες τοῦ Καρατζᾶ ὁ Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, «Χειρόγραφοι κώδικες τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ στὴν *Beinecke Library* τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Yale», Ἀπὸ-Φωνῆς. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τοῦ Ἐργαστηρίου Παλαιογραφίας, τ. 2 (2002–2004), Κομοτηνὴ 2005, σ. 36–37 (πανομοιότυπα στίς σ. 67 καὶ 68).

Πά τὸν πρῶτο ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς κώδικες τοῦ Καρατζᾶ ὁ Boris Fonkič δημοσίευσε τὸ 1976 σχετικὴ μελέτη, δίνοντας καὶ πανομοιότυπα¹. Τὸ 1984 ὁ Ἄγα- μένων Τσελίκας μὲ κριτήριο καὶ πάλι παλαιογρα- φικὸ ἀποδίδει ἓνα ἀκόμα χειρόγραφο στὸν Καρατζᾶ, τὸ 16 (1557) τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Χίου «Κοραῆς»².

Ἡ δεκαετία ὡστόσο τοῦ 1990 θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ δεκαετία Καρατζᾶ, καθὼς οἱ ἐργασίες γιὰ τοὺς κώδικές του πυκνώνουν ἐντυπωσιακά. Ἐκδί- δονται λοιπὸν ἑννέα μελέτες πὺν προσγράφουν στὴ βιβλιοθήκη του χειρόγραφα διασκορπισμένα σήμερα σὲ βιβλιοθήκες ἀνὰ τὸν κόσμο, ἐνῶ κάποιες προσκομί- ζουν νεότερα στοιχεῖα στὰ λίγα πὺν εἶναι γνωστὰ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὰ φιλολογικὰ του ἐνδιαφέροντα. Ἀναφέ- ρομαι στὶς μελέτες τοῦ Γ. Κ. Παπάζογλου τὸ 1991³, τοῦ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλου καθὼς καὶ τοῦ Boris Fonkič, δημοσιευμένες καὶ οἱ δύο τὸ 1994⁴. Ἀκολουθοῦν δύο ἐργασίες πὺν ἔφεραν στὸ φῶς δύο ἀκόμα χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης Καρατζᾶ, τῶν Δ. Γ. Ἀποστολόπουλου, Π. Δ. Μιχαηλάρη καὶ Μάχης Παῖζη ἢ μία καὶ τῆς τελευ-

1. B. L. FONKIČ, «Nikolaj Karadža i Leningradskij sbornik vizantijskikh dokumentov», *Vizantijskij Vremennik* 37 (1976), 140–146.

2. ΑΓ. ΤΣΕΛΙΚΑΣ, Τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ χειρόγρα- φα..., σ. 33–50.

3. G. K. PAPAZOGLU, «Un manuscrit...», 255–261.

4. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἐνα “ἴσον”...», 25–35 καὶ BORIS FONKIČ, «Eine Wiener Sammelhandschrift...», 91–97 [= *Grečeskije rukopisi evropeiskikh Sobranij*, Μόσχα 1999, σ. 137–143].

ταίας ή άλλη¹. Ο Γ. Παπάζογλου επανέρχεται στο θέμα τὸ 1997: ἀποδίδει, μὲ κάποιες ἐπιφυλάξεις, ἕνα ἄλλο χειρόγραφο στὸν Καρατζᾶ καὶ ἀνακοινώνει ὅτι ἔχει ἔτοιμη γιὰ ἔκδοση μελέτη μὲ τίτλο «Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ. Οἱ παρασημειώσεις τῶν χειρογράφων του»².

Στὸ θέμα επανέρχονται μὲ νέα εὐρήματα ὁ Boris Fonkič καὶ ὁ Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος³. Ἡ ἑνατη μελέτη εἶναι αὐτὴ πού ἐμπλουτισμένη δημοσιεύεται ἐδῶ ἀλλὰ πού πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1999.

1. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο πού ἐλάθανε: τὸ “Χειρόγραφον Γ”, τοῦ Γερασίμου Ἀργολίδου. Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», Ἑλληνικά 45 (1995), 85–109· καὶ ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ–ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Δημήτριος Ραμαδάνης...», 20–35 καὶ ἐδῶ, σ. 55–83.

2. G. K. PAPAZOGLU, «Un manuscrit...», 517–523· ἡ ἀνακοίνωση τῆς νέας μελέτης στὴ σ. 522, σημ. 39. Ὡς σήμερα (2007) ἡ μελέτη δὲν ἔχει δημοσιευθεῖ· βλ. Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, «Χειρόγραφοι κώδικες τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ...», 42 σημ. 28 καὶ Ο ἸΔΙΟΣ, «Στοιχεῖα γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ βιβλιόφιλου φαναριώτη Νικολάου Καρατζᾶ (18ος αἰ.)», Μεταβυζαντινὴ Θράκη (ιε'–ιθ' αἰ.). 3ο Διεθνὲς Συμπόσιο Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 25–30 Μαΐου 1998. Πρακτικά, Κομοτηνὴ 2005, σ. 209 κέ.

3. BORIS FONKIČ, «Τὸ πατριαρχικὸ ἔγγραφο γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς σχολῆς τοῦ Μανολάκη Καστοριανοῦ καὶ τὸ ἀντίγραφο τῆς Πετρούπολης», Θησαυρίσματα 26 (1996), 309–316 καὶ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Μεταφράσεις ἔργων τοῦ Μολιέρου στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», Ὁ Ἐρασιστής 21 (1997) 373–379 [=Πὰ τὸὺς Φαναριώτες..., σ. 199–208].

Στή νέα δεκαετία νεότερα στοιχεία δημοσίευσαν οί ίδιοι λίγο πολύ έρευνητές: ό Γ. Κ. Παπάζογλου τó 2001¹, ό Δ. Γ. Άποστολόπουλος τó 2003², γιά νά άκολουθήσουν δύο δικές μου μελέτες πού δημοσιεύτηκαν τó 2005 και τó 2006³, ένω τó 2005 ό Γ. Παπάζογλου δημοσίευσε μελέτη γιά χειρόγραφα τού Καρατζά πού έντόπισε στή Βιβλιοθήκη Beinecke τού Πανεπιστημί-ου τού Yale⁴.

Ένας πάντως άπό τούς λόγους γιά τούς όποιους ή άνασυγκρότηση τής βιβλιοθήκης τού Καρατζά παρ-ουσιάζει δυσκολίες είναι τó γεγονός, ότι κατά κανό-να δέν χρησιμοποιούσε στους κώδικές του διακριτικά στοιχεία πού νά μάς διευκολύνουν στόν έντοπισμό τους, κάποιο κτητορικό σημείωμα άς ποῦμε, ή, στίς περιπτώσεις πού ό ίδιος έγγραφε ή συγκροτούσε έναν κώδικα, ένα βιβλιογραφικό σημείωμα ή μιá έτικέτα στή ράχη, ώστε νά είναι εύκολότερος ό έντοπισμός.

1. Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, «Νέα άγνωστα χειρόγραφα τού λόγιου φαναριώτη Νικολάου Καρατζά», Άπό-Φωνής..., τ. 1 (2000-2001), Κομοτηνή 2001, σ. 11-31.

2. «Ό “κώδικας Κριτίου” είναι τού Νικολάου Καρατζά», Ό Έρασιστής 24 (2003), 125-137.

3. «Ένα ιδιωτικό άρχείο άλληλογραφίας μετατρέπεται σέ έπι-στολάριο. Μιά περίπτωση τού 18ου αιώνα» και «“Χασμάτων πλή-ρωσις”. Ό Κ. Μηνάς Μηνωίδης, ό Μανουήλ Γεδεών και τά χφφ Paris. Suppl. gr. 684 και Suppl. gr. 1044» βλ. έδω, σ. 165 και 199.

4. Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, «Χειρόγραφοι κώδικες τού Νικολάου Καρατζά...», 3-74.

Ἀπομένει λοιπὸν στὸν ἐρευνητὴ ὡς μοναδικὸ σχεδὸν σημεῖο ἀναγνώρισης ἡ γραφή του, τῆς ὁποίας ἴχνη ἀφῆνε ἄφθονα στοὺς κώδικες τῆς βιβλιοθήκης του¹.

Μὲ αὐτὸ λοιπὸν τὸ κριτήριον καὶ πάλι ὡς ὀδηγὸ ἐντόπισα ἓνα ἀκόμα ἀπὸ τὰ λανθάνοντα χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης του. Ὅμως στὴν περίπτωση πού θὰ ἐξετάσω ὑπάρχει μιὰ ἰδιομορφία: τὸ δείγμα τῆς γραφῆς εἶναι πολὺ περιορισμένο καὶ σχεδὸν χαμένο στὴ ράχη τῆς βιβλιοδεσίας· γι' αὐτὸ χρειάστηκε νὰ παρακολουθήσω τὴν πορεία τοῦ χειρογράφου ἀπὸ τὸν ἓνα κτήτορα στὸν ἄλλο, προκειμένου νὰ ἐπαληθεύσω τὴν ἀρχικὴ μου ἐντύπωση.

Ὁ κώδικας λοιπὸν ἀπὸ τότε πού ἔφυγε ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἀρχικοῦ γραφέα, πού ἦταν ὁ Καισάριος Δαπόντες, ὡς νὰ καταλήξει στὸ Τμῆμα Χειρογράφων τῆς Bibliothéque nationale στὸ Παρίσι πέρασε ἀπὸ ἀρκετοὺς κατόχους, πού ἡ ἀλληλουχία τους θεωρῶ πὼς εἶναι χρήσιμο νὰ ἀναδειχθεῖ ἐδῶ, καθὼς ὁ δρόμος πού ἀκολούθησε τὸ χειρόγραφο αὐτὸ εἶναι μακρὺς: ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι ὅπου γράφτηκε ὡς τὴν Κωνσταντινούπολη, μετὰ στὴν Ἰθάκη, ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Λονδίνο καὶ στὸ Gloucester ὅσπου νὰ φθάσει στὸ Παρίσι.

1. «Οὗτοι πάντες [οἱ κώδικες] διεσκορπίσθησαν εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας, ἀναγνωρίζονται δὲ μόνον ἐκ τῆς κανονικῆς καὶ χαριέσης γραφῆς τῶν ἐν αὐτοῖς προσθηκῶν τοῦ Καρατζᾶ» σημείωνε ὁ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ-ΚΕΡΑΜΕΥΣ, «Δύο κώδικες...», 7.

II

Τὸ χειρόγραφο Paris. Suppl. gr. 1375, διότι γι' αὐτὸ εἶναι ὁ λόγος, στὰ πρῶτα κιάλας φύλλα του περιέχει ὅλες τὶς πληροφορίες πού θὰ ἤθελε ἕνας παλαιογράφος προκειμένου νὰ περιγράψῃ τὸ περιεχόμενό του. Στὸ φ. 1^Γ σώζεται ὁ τίτλος τοῦ ἔργου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα: «Ἐξήγησις τῆς θείας λειτουργίας ἀνελλειπῆς, καὶ λεπτομερῆς, συλλεχθεῖσα καὶ στιχουργηθεῖσα παρὰ Κωνσταντίνου Δαπόντε, τοῦ μετονομασθέντος Καισαρίου. Ἀφιερωθεῖσα δὲ τῷ πανιερωτάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ μ(ητ)ροπολίτῃ Οὐγκροβλαχίας κυρίῳ κυρίῳ Φιλαρέτῳ. Ἡγεμονεύοντος τοῦ εὐσεβεστάτου, καὶ ὑψηλοτάτου αὐθέντου, καὶ ἡγεμόνος κυρίου κυρίου Ἰωάννου Κωνσταντίνου Νικολάου βοεβόδα τοῦ Μαυροκορδάτου»¹. Ὁ γραφικὸς χαρα-

1. Πρόκειται γιὰ ἔργο πού ἔχει δημοσιευτεῖ. Ὁ ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΖΩΗΣ ἀναφέρει στὸ Λεξικὸν ἱστορικὸν καὶ λαογραφικὸν Ζακύνθου, τ. 1. 2, σ. 429, ὅτι δημοσιεύτηκε στὸ Βουκουρέστι τὸ 1759 δαπάναις τοῦ Φιλαρέτου (λ. Μιχαλίτης), πληροφορία πού δὲν ἔχει ὡς τώρα ἐπιβεβαιωθεῖ. Ἐκεῖνο πού εἶναι γνωστὸ εἶναι, πὺς τὸ 1795 δημοσιεύτηκε στὴ Βιέννη ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο Μαρκιδῶν Πούλιου ὁ πρῶτος τόμος (Γ. ΛΑΔΑΣ, Α. ΧΑΤΖΗΔΗΜΟΣ, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791–1795, Ἀθήνα 1970, σ. 354, ἀρ. 214) μὲ τὸν τίτλο πού σημειώνεται καὶ στὸ παρισινὸ χειρόγραφο: Ἐξήγησις τῆς θείας λειτουργίας... Τόμος πρῶτος. Ἡ πρόσφατη ἐπανέκδοση (ἐκδόσεις Τήνος) ἀποτελεῖ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τῆς ἐκδοσης τῆς Βιέννης, ἀπὸ τὴν ὁποία ὁμως παραλείπεται τὸ ἀφιερωτικὸ σημείωμα τῆς ἀρχῆς καὶ οἱ ὕμνοι «εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον», «εἰς τὸν Ἅγιον Ρηγῖνον» καὶ στὴν Παναγία, πού ὑπάρχουν

κτήρας τοῦ σκοπελίτη λογίου ἀναγνωρίζεται εὐκόλα σὲ ὁλόκληρο τὸ κείμενο: πρόκειται γιὰ ἕναν ἀκόμα αὐτόγραφο κώδικα τοῦ πολυγράφου Κωνσταντίνου Δαπόντε, πὺ ἀνατρέχει στὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία εἶχε πλέον γίνεи μοναχὸς καὶ εἶχε μετονομασθεῖ Kaisáριος¹. Στὰ φ. 2^r-3^r σώζεται τὸ ἀφιερωτικὸ πρὸς τὸν μητροπολίτη κείμενο: «Τῶ πανιερωτάτῳ καὶ θεοπροβλήτῳ μ(ητ)ροπολίτη τῆς ἀγιωτάτης μ(ητ)ροπόλεως Οὐγγροβλαχίας ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ Πλαγηνῶν κ(υρί)ῳ κ(υρί)ῳ Φιλαρέτῳ τὴν μετ' εὐλαβείας δουλικὴν ἀπονέμῳ προσκύνησιν» διαβάζουμε στὸ προοίμιο, ἐνῶ στὸ τέλος σημειώνεται ἡ χρονολογία καὶ ὁ τόπος: «ἐν Βουκουρεσίῳ, ἐν ἔτει σ(ωτη)ρίῳ .αψνη', τῆς ὑμετέρας πανιερότητος δοῦλος ταπεινὸς Kaisáριος Δαπόντες»².

στὸ τέλος: τὸ σύντομο προλογικὸ σημείωμα τῆς ἔκδοσης αὐτῆς ὑπογράφει ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἡλίας Μαστρογιαννόπουλος μὲ τὰ ἀρχικὰ Η. Δ. Μ.

1. Βλ. στὴ μελέτη μου «Πῶς ὁ Κωνσταντίνος Δαπόντες ἔγινε Kaisáριος...», 119 καὶ ἐδῶ σ. 113, τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὴ τὴν τομὴ στὴ ζωὴ τοῦ Δαπόντε.

2. Μὲ βάση τὴ μαρτυρία αὐτὴ πὺ δίνει ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες, θὰ πρέπει νὰ ἀναθεωρήσουμε τὴν ἄποψη, ὅτι τὸ 1759 ἔφθασε στὸ Βουκουρέστι, ἄποψη πὺ παραθέτουν στὸ χρονολόγιο οἱ ἐκδότες τῶν δύο πρόσφατων ἐκδόσεων τοῦ ἔργου «Κῆπος Χαρίτων» (Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ, σ. 426: «1759 (46) 25 Μαρτίου: Θριαμβικὴ εἴσοδος μὲ τὸν σταυρὸ στὸ Βουκουρέστι» καὶ ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ, σ. 10: «1758 Ἰάσιο. Ἐξήγησις τῆς θείας λειτουργίας (ἔκδ. 1795)· 1759 Βουκουρέστι»).

Ἐβίβρω ἡ δὲ φῶς ἡβρῆας ἀνεγγῆν, ἡ γὰρ μὲν οὐκ
 ἴσθῃ, ὡς ἡ χρονογραφία ὑπὸ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ, ἡ μὲν
 μανθῆ Κωνσταντῆ.

ἀνεγγῆν δὲ ἡ ἀπολλέ, ἡ δὲ ἀπολλέ μὲν οὐκ
 ἴσθῃ, ὡς ἡ χρονογραφία ὑπὸ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ.

ἡ μὲν οὐκ ἴσθῃ, ὡς ἡ χρονογραφία ὑπὸ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ, ἡ μὲν
 μανθῆ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ, ἡ μὲν οὐκ ἴσθῃ, ὡς ἡ χρονογραφία
 ὑπὸ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ.

Xφ Paris. Suppl. gr. 1375 φ. 1^ρ

ἡ μὲν οὐκ ἴσθῃ, ὡς ἡ χρονογραφία ὑπὸ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ, ἡ μὲν
 μανθῆ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ, ἡ μὲν οὐκ ἴσθῃ, ὡς ἡ χρονογραφία
 ὑπὸ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ.

ἡ μὲν οὐκ ἴσθῃ, ὡς ἡ χρονογραφία ὑπὸ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ, ἡ μὲν
 μανθῆ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ, ἡ μὲν οὐκ ἴσθῃ, ὡς ἡ χρονογραφία
 ὑπὸ Κωνσταντῆ δ' ἀπολλέ.

Xφ Paris. Suppl. gr. 1375 φ. 3^ρ

Πραγματικά τὸ 1758 ὁ μοναχὸς Καισάριος Δαπόντες βρίσκεται στὸ Βουκουρέστι¹. Τὴν πρωτεύουσα τῆς Βλαχίας τὴν γνώριζε ἤδη· ἐκεῖ εἶχε ξεκινήσει τὶς σπουδές του, ἐκεῖ εἶχε κάνει τὰ πρῶτα του βήματα σὲ δημόσια ἀξιώματα. Στὴ διάρκεια λοιπὸν τῆς δεύτερης σύντομης παραμονῆς του ὁ Καισάριος ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴ γραφὴ τοῦ χειρογράφου ποὺ βρίσκεται σήμερα στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες προέταξε στὸ χειρόγραφο του τὸ ἀφιερωτικὸ κείμενο ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε πῶς τὸ προσέφερε κιόλας στὸν ἄνθρωπο στὸν ὁποῖο τὸ ἀφιέρωνε, στὸν ζακύνθιο τὴν καταγωγὴ μητροπολίτη Οὐγγροβλαχίας Φιλάρετο Μιχαλίτη².

1. Εἶχε ξεκινήσει ἀπὸ τὴ μονὴ Ξηροποτάμου τοῦ Ἁγίου Ὁρους γιὰ μιὰ μεγάλη περιοδεία, προκειμένου νὰ συγκεντρώσει χρήματα γιὰ νὰ χτιστεῖ τὸ καθολικὸ τοῦ μοναστηριοῦ του. Βλ. γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τὴ μελέτη τοῦ ΜΙΛΠΙΑΔΗ ΠΟΛΥΒΙΟΥ, Τὸ καθολικὸ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου. Σχεδιασμός καὶ κατασκευὴ τῆς ναοδομίας τοῦ 18ου αἰῶνα, Ἀθήνα 1999, Ο Ἰδιος, «Ἡ συμβολὴ τοῦ Καισάριου Δαπόντε στὴ δημιουργία τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου», Ἀρχεῖο Πελαρηθιακῶν Μελετῶν 1 (1997), 171–175 καὶ τοῦ ΦΛΟΡΙΝ ΜΑΡΙΝΕΣΚΟΥ «Ὁ Καισάριος Δαπόντες καὶ ἡ περιοδεία του μὲ τὸ Τίμιο Ξύλο στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες», στὸ ἴδιο, 53–64. Ἡ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Δαπόντε εἶναι πλούσια· τὴν συνοψίζει ὡς τὸ 1974 ὁ ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ, «Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὸν Καισάριο Δαπόντε», στὸ ἴδιο, 41–46· γιὰ τὰ νεότερα βλ. τὴ μελέτη μου «Πῶς ὁ Κωνσταντῖνος Δαπόντες ἔγινε Καισάριος...», ἐδῶ, σ. 116 σημ. 1.

2. Εἶχε χειροτονηθεῖ ἀρχιερέας τῆς Οὐγγροβλαχίας τὸ 1754·

Ἐξάλλου ὁ ἴδιος ὁ Δαπόντες περιγράφοντας τὸ ταξίδι ἐκεῖνο τῆς ζήτησής του τόνιζει τὴ φιλική του σχέση με τὸν Φιλάρετο καὶ σημειώνει: «...τὴν Ἐξήγησιν τῆς θείας λειτουργίας | τότε τὴν ἀφιέρωσα ἐγὼ χάριν φιλίας»¹. Πιστεύω πὼς ὅλα συγκλίνουν πρὸς τὴν ὑπόθεση, ὅτι ὁ Φιλάρετος ἦταν ὁ πρῶτος κτήτορας· φαίνεται μάλιστα πὼς διέθετε κάποια συλλογὴ χειρογράφων, ἀφοῦ δύο κώδικες πὺ βρισκόνταν στὴ δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου προέρχονταν ἀπὸ τὴν προσωπικὴ βιβλιοθήκη του².

Τὸ χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε ἐντάχθηκε στὴ γαλλικὴ βιβλιοθήκη πρόσφατα, τὸ 1973, καὶ δὲν περιλαμβάνεται σὲ ἐκεῖνα τῆς συλλογῆς *Supplément grec* πὺ περιέγραψαν καὶ καταλογογράφησαν οἱ

βλ. ὅσα ἀναφέρει γι' αὐτὸν ὁ Νικ. ΚΑΤΡΑΜΗΣ, Φιλολογικά Ἀνάλεκτα Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1880, (φωτ. ἀνατ. 1997), σ. 381–382· σύμφωνα με τὸν Λ. ΖΩΗ, *Λεξικὸν...*, σ. 429, ὁ Δαπόντες ἀφιέρωσε στὸν Φιλάρετο καὶ τὴν «Ἀκολουθίαν τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βησσαρίωνος». Τὸν Φιλάρετο διαδέχθηκε στὸ θρόνο τῆς Οὐγγροβλαχίας στὶς 28 Ἰουλίου τοῦ 1760 ὁ Γρηγόριος (N. IORGA, *Istoria Bisericii Românești*, τ. 2, Βουκουρέστι 1930, σ. 63, 139, 144), τὸν ὁποῖο διαδέχεται τὸ 1787 ὁ Κοσμάς. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1792 ἕνας ἄλλος Φιλάρετος, ἐπίσκοπος ὡς τότε Ριμνίκου, προάγεται στὸ θρόνο Οὐγγροβλαχίας (ΕΠ. ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Οὐγγροβλαχίας Φιλάρετου (1792–1793)», Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος 27 (1900), 317–324).

1. Κῆπος Χαρίτων, κεφ. VI, στ. 57–58 (ἔκδ. ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ: σ. 182· ἔκδ. Γ. Π. ΣΑΒΒΙΔΗΣ: σ. 85· στὴν ἔκδ. Ε. LEGRAND: σ. 66).

2. ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΖΩΗΣ, *Λεξικὸν...*, σ. 429.

Astruc καὶ Concasty¹. Σὲ πρόχειρο χειρόγραφο κατάλογο τῶν πρόσφατων προσκτήσεων τῆς βιβλιοθήκης σημειώνονται τὰ ἀκόλουθα: «Suppl. gr. 1375: XVIIIe s. pap. mm 205x160, ff. I.133, 24–27 lignes. Reliure veau brun estampée à froid, comtemporain du volume. Ancien Phillipps 5312. N° 1911 du Catalogue Sotheby, vente Phillipps des 25 et 26 juin 1973».

Ὁ βρετανὸς Sir Thomas Phillipps ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους συλλέκτες χειρογράφων τῆς Δύσης. Μετὰ τὸ θάνατό του τὸ 1872 τὰ 40.000 περίπου χειρόγραφα τῆς συλλογῆς του ἄρχισαν νὰ ἐμφανίζονται στοὺς πλειστηριασμοὺς μεγάλων οἰκων². Ἀπὸ τέτοιους πλειστηριασμοὺς ἡ γαλλικὴ βιβλιοθήκη ἄρχισε νὰ ἀποκτᾶ ἤδη ἀπὸ τὸ 1886 χειρόγραφα Phillipps³. Στὴ στάχωση τοῦ Suppl. gr. 1375 σώζεται

1. Βλ. CHARLES ASTRUC, MARIE-LOUISE CONCASTY, *Catalogue des manuscrits grecs. Troisième partie, Le Supplément grec*, τ. 3, Παρίσι 1960.

2. Γιὰ τὴν πλουσιότατη αὐτὴ συλλογὴ καὶ τὴν τύχη τῶν χειρογράφων βλ. J.-M. OLIVIER, *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs de Marcel Richard*, Brepols-Turnhout 1995, ἀρ. 769, σ. 214–224, ὅπου σημειώνονται καὶ οἱ κατάλογοι ποὺ περιγράφουν ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ χειρογράφων. Γιὰ τὴ διασπορὰ τῆς συλλογῆς βλ. A. N. L. MUNBY, *The Dispersal of the Phillipps Library [Phillipps Studies, No V]*, Καίμπριτζ 1960· βλ. ἀκόμα T. C. SKEAT, *The Catalogues of the Manuscript Collections in the British Museum*, Λονδίνο 1951, σ. 22.

3. HENRI OMONT, *Catalogue des manuscrits de Sir Thomas Phillipps, récemment acquis par la Bibliothèque nationale*, Παρίσι 1903.

ἀκόμα ἡ παραλληλόγραμμη ἐτικέτα πὺν ἀναγράφει τὸν ἀριθμὸ 5312 τῆς συλλογῆς Phillipps.

Τὰ στοιχεῖα πὺν ἀνέφερα ὡς τώρα μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὸν προτελευταῖο κρῖκο τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου, πῶς δηλαδὴ ἀπὸ τῆ συλλογῆ τοῦ βρετανοῦ Phillipps πέρασε στὴν Bibliothèque nationale. Ὅμως πέρα ἀπὸ τὶς πληροφορίες αὐτές, τὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε ἔχει νὰ μᾶς δώσει καὶ ἄλλες, κρυμμένες ἀνάμεσα στὰ φύλλα του.

Στὸ λευκὸ παράφυλλο τῆς ἀρχῆς (φ. Γ) σώζονται κάποιες ἀράδες γραμμένες ἀπὸ τὸ χέρι ἑνὸς κτήτορα: τὸ ἴδιο χέρι τὸ ἐντοπίζουμε νὰ ἔχει γράψει καὶ τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα σὲ ἓνα ἄλλο, ἀθησαύριστο ὡς σήμερα, χειρόγραφο πὺν προέρχεται ἀπὸ τῆ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ στὸ σημεῖωμα ἐκεῖνο ἀπαθανάτισε τὸ ὄνομά του: πρόκειται γιὰ τὸν Χατζῆ Νικόλαο Λέσβιο¹. Ὁ ἴδιος ἔχει γράψει στὸ φ. 133^v τοῦ παρισινοῦ χειρογράφου τὸ ἀκόλουθο σημεῖωμα: «1815 μαγιοῦ 28· ἀ[φή]νω τὸ παρὸν βιβλίον | εἰς χειρᾶς Σπείρου Δικεφάλου, θιακοῦ». Πρὶν καταλήξει λοιπὸν στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Thomas Phillipps τὸ χειρόγραφο εἶχε περάσει τὸ 1815 στὰ χέρια ἑνὸς ἰθακήσιου, τοῦ Σπύρου Δικεφάλου. Γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτὸ δὲν γνωρίζουμε ἄλλα στοιχεῖα², μποροῦμε ὅμως νὰ

1. Τὸ χειρόγραφο βρέθηκε πρόσφατα στὸ Γύθειο καὶ ἀνήκει στὴ συλλογὴ Κων. Πενταφρόνιμου.

2. Στὴν Ἰθάκῃ τὸ Δικέφαλος ἐπιζεῖ σήμερα μόνο ὡς παρωνύμιο,

συγκροτήσουμε μιάν υπόθεση για ένα τρίτο πρόσωπο, εκείνο που αποτέλεσε τη γέφυρα ανάμεσα στον ιθακήσιο κάτοχο του χειρογράφου και στον Phillipps.

Το πρόσωπο αυτό ίσως να ήταν ο Frederic North, καθώς η έρευνα έχει έντοπίσει πώς κάποια χειρόγραφα της βιβλιοθήκης του τὰ απέκτησε ο Thomas Phillipps: τέτοια είναι τὸ χφ Yale, Ziskind 22 και κάποια ἄλλα χειρόγραφα, μέρος τῶν ὁποίων φυλάσσεται στὸ Πανεπιστήμιο Yale¹. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ὁ Frederic North, ὁ μετέπειτα κόμης τοῦ Guilford, κινεῖται στὸν ἑπτανησιακὸ χῶρο μὲ σκοπὸ νὰ ὀργανώσει μιάν ἀνώτερη σχολὴ μὲ ἔδρα τὴν Ἰθάκη ἀλλὰ καὶ νὰ ἐμπλουτίσει τὴ βιβλιοθήκη του². Εἶναι πιθανὸ

ἐνῶ ὁ ΖΩΗΣ (Λεξικόν..., τ. 1, σ. 164) τὸ ἐντοπίζει ὡς παρωνύμιο τοῦ Μπεκατόρος καὶ Μούας στὴ Ζάκυνθο, τὴν Κεφαλονιά, τὴ Μεθώνη.

1. Πὰ τὸ Yale, Ziskind 22 (σήμερον Beinecke 303) βλ. ΝΟΜΙΚΟΣ ΜΙΧ. ΒΑΠΟΡΗΣ, «Τὸ χειρόγραφο Ziskind ἀριθ. 22 τοῦ Πανεπιστημίου Yale», Ὁ Ἑρانيστὴς 3 (1968), 271. Πὰ ἄλλα χειρόγραφα Yale τοῦ Καρατζᾶ, πὺν ἐσφαλμένα ἀποδόθηκαν σὲ ἕναν ἄλλο λόγιον τοῦ 18ου αἰ., τὸν Κωνσταντῖνον Ραφαήλ βλ. τὴ διόρθωση πὺν ἐπιφέρει ὁ Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, «Κωνσταντῖνος Ραφαήλ Βυζάντιος, ἄγνωστος γραφέας κωδίκων, καὶ ὁ φαναριώτης λόγιος Νικόλαος Καρατζᾶς», Ἀπὸ-Φωνῆς..., τ. 2, σ. 21-29 καὶ Ο Ἰδιος, «Χειρόγραφοι κώδικες τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ...», 33-74.

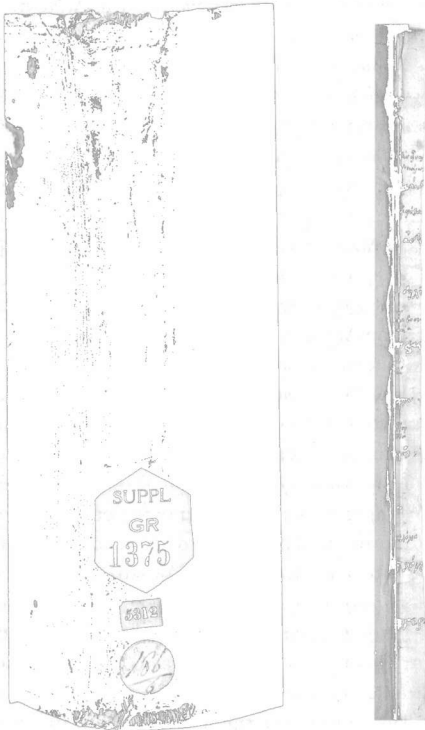
2. Γνωρίζουμε πὺς διέθετε μιὰ «σεβαστὴ συλλογὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων» βλ. ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΠΟΜΠΟΥ ΣΤΑΜΑΤΗ, «Ἡ βιβλιοθήκη Guilford στὴν Κέρκυρα (1824-1830)», Ὁ Ἑρانيστὴς 20 (1995), 112. Εἶναι, βεβαίως, γνωστὸ πὺς ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία ἰδρύθηκε τελικῶς στὴν Κέρκυρα· βλ. τὴ σχετικὴ μελέτη τῆς ΕΛΕΝΗΣ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, Ἀθήνα 1997, σ. 3-24.

λοιπόν νά ἐντόπισε τὸ χειρόγραφο τοῦ Δαπόντε στὰ χέρια τοῦ θιακοῦ κατόχου του, ὁ ὁποῖος ἴσως νά ἐνέδωσε σὲ μιὰ δελεαστικὴ προσφορά.

Ἄν ἡ ὑπόθεση πὸν μόλις παρουσιάσαμε ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα, ἕνας ἀκόμα κρίκος ἔχει βρεθεῖ: ἀνατρέχοντας ἀπὸ τὸ σήμερα στὸ χτέσ οἱ κτήτορες τοῦ χειρογράφου ἦταν ἡ Bibliothèque nationale, ὁ Thomas Phillipps, ὁ Frederic North, ὁ Σπύρος Δικέφαλος καὶ ὁ Χατζῆ Νικόλαος Λέσβιος πού, σύμφωνα μὲ τὸ σημείωμα «ἄφησε... εἰς χεῖρας» —μᾶλλον χρησιδάνεισε— τὸ χειρόγραφο στὸν ἰθακήσιο Σπύρο Δικέφαλο.

Τὸ διάστημα ὡστόσο ἀπὸ τότε πού βρέθηκε στὰ χέρια τοῦ Χατζῆ Νικόλαου Λέσβιου ὡς τὸ 1758, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο προσφέρθηκε ἀπὸ τὸν Δαπόντε στὸν Φιλάρετο, θὰ παρέμενε σκοτεινό, ἂν μιὰ λεπτομέρεια κρυμμένη στὴ στάχωση δὲν μᾶς ἀποκάλυπτε, πὼς ὁ αὐτόγραφος κώδικας τοῦ Δαπόντε βρέθηκε στὸ διάστημα αὐτὸ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ.

Τὸ στοιχεῖο πὸν μᾶς τὸ ἀποκάλυψε εἶναι δύο λωρίδες χαρτιοῦ (onglets) πού χρησιμοποίησε ὁ σταχωτῆς προκειμένου νά συγκρατήσῃ τὶς πινακίδες τῆς στάχωσης στὸ σῶμα τοῦ χειρογράφου. Οἱ λωρίδες αὐτές, πλάτους περίπου 16 χιλιοστῶν, συγκρατοῦν τὴν ἔμπρὸς καὶ τὴν πίσω πινακίδα στὸ πρῶτο καὶ στὸ τελευταῖο φύλλο· ἔχουν κοπεῖ ἀπὸ ἕνα γραμμένο φύλλο χαρτιοῦ καὶ ἀνάμεσα στὰ γράμματα πὸν

Χφ Paris. Suppl. gr. 1375 (olim Phillipps 5312)
Οί ἐτικέτες τῆς θάχης καὶ τὸ onglet

διακρίνονται στη στενή επιφάνεια μπορέσαμε να διακρίνουμε δύο γραφές· ή μία ανήκει στον Νικόλαο Καρατζά. Ο γραφικός του χαρακτήρας και ή συνήθειά του να παρεμβάλλει δικά του σημειώματα και σχόλια στα κείμενα που μελετούσε μᾶς βεβαιώνουν για την ταυτότητά του. Διακρίνονται, ανάμεσα στις ἀράδες τῆς πρώτης γραφῆς, γραμμένες ἀπὸ τὸ χέρι του οἱ λέξεις: δὲν εἶναι | ἀφόβω | ἔνα βοσ | μεα | πλησίον | κοντα | εἶναι | τὰ λόγια, ἐνῶ στὴν πίσω λωρίδα διακρίνουμε: εὐλογον | καὶ ἄδ.

Ὅπως μαρτυροῦν οἱ κώδικές του, ὁ Καρατζᾶς δὲν ἦταν ὁ τύπος τοῦ συλλέκτη χειρογράφων πού ἀγόραζε κώδικες ἀπὸ συλλεκτικὸ κυρίως, καὶ δευτερευόντως ἀπὸ φιλολογικὸ, ἐνδιαφέρον· ἦταν ὁ λόγιος πού, ὅπως ἀναφέραμε, ὄχι μόνο μελετοῦσε τὰ χειρόγραφα πού ἀποκτοῦσε, ἀλλὰ συγκροτοῦσε ὁ ἴδιος σύμμικτους κώδικες γύρω ἀπὸ θέματα πού τὸν ἐνδιέφεραν: συστάχωνε τετράδια ἢ σπαράγματα ἀπὸ παλαιὰ χειρόγραφα, στὰ ὁποῖα συμπλήρωνε τὰ ὑπάρχοντα κενὰ καὶ συχνὰ ἀντέγραφε κείμενα πού τὸν ἐνδιέφεραν. Συγκροτοῦσε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἕναν νέο κώδικα, μὲ ὑλικὸ παλαιὸ καὶ νέο, ξένο καὶ δικό του, πού ἀναφερόταν σὲ κάποιο θέμα. Στὴν ἀρχὴ ἔθετε συνήθως ἕναν ἀναλυτικὸ πίνακα, στὸν ὁποῖο σημείωνε μὲ λεπτομέρειες τὴν περιεχόμενη ὕλη¹. Ἡ μέθοδος μὲ τὴν ὁποία ἐργαζόταν ἐπιτρέ-

1. Βλ. τὴν περιγραφή τοῦ Παπαδόπουλου-Κεραμέα πού παρᾶθῆτω πῶς πάνω (σ. 138, σημ. 2) καὶ ὅσα ἀναφέρονται στὶς μελέ-

πει νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι ὁ Καρατζᾶς πρέπει νὰ διέθετε ἓνα μικρὸ προσωπικὸ βιβλιοδετικὸ ἐργαστήριον· θὰ ἦταν ἀσφαλῶς πιὸ εὐκόλο νὰ σταχώνονται οἱ σύμμικτοι κώδικες ὑπὸ τὴν ἄμεση ἐπίβλεψή του, ἴσως καὶ μὲ προσωπικὴ ἐργασία, παρὰ νὰ ἐξηγεῖ στὸν ἐπαγγελματία βιβλιοδέτη πῶς ἤθελε νὰ τοῦ συρράψει τὸ ποικίλον ὑλικὸ πού τοῦ παρέδιδε. Ἔτσι δικαιολογεῖται ἡ παρουσία, στὴ ράχη τοῦ κώδικα, τῶν δύο λωριδῶν χαρτιοῦ στίς ὁποῖες ἐντοπίσαμε γράμματά του: στὸ μικρὸ βιβλιοδετικὸ ἐργαστήριον τὰ ἄχρηστα χαρτιά τοῦ γραφείου του ἀποτελοῦσαν χρήσιμο ὑλικὸ γιὰ τὰ ἀφανῆ σημεῖα τῶν σταχώσεων πού γίνονταν ἐκεῖ¹.

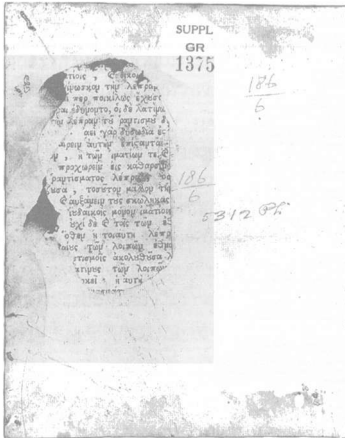
Ἄς σημειωθεῖ πῶς στὴ στάχωση τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ κρύβεται ἀκόμα ἓνα στοιχεῖο πού ἐπιτρέπει νὰ καθορίσουμε ἓνα *terminus post quem* γιὰ τὸ χρόνον πού ἔγινε ἡ βιβλιοδετικὴ ἐργασία². Ἐπάνω στὴν ἐσω-

τες τοῦ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗ, «Πατριαρχικά γράμματα...», 142–143, τοῦ Β. ΦΟΝΚΙČ, «Eine Wiener Sammelhandschrift...», 92–94, τοῦ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Μεταφράσεις ἔργων τοῦ Μολιέρου...», 375 [=Γιὰ τοὺς Φαναριώτες..., σ. 202–203] καὶ τὴ δική μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ἐδῶ σ. 65–67.

1. Ἄν ἀπορρίψουμε τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ, εἶναι δύσκολο νὰ ἐρμηνεύσουμε πῶς βρέθηκε στὰ χέρια κάποιου ἐπαγγελματία βιβλιοδέτη ἓνα χαρτί μὲ σχόλια γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Καρατζᾶ. Ἐκτὸς καὶ ἂν δεχτοῦμε πῶς, μαζὶ μὲ τὸ ὑλικὸ πού τοῦ παρέδιδε γιὰ στάχωση, τὸν προμήθευε καὶ μὲ τὰ χαρτιά πού χρειαζόταν.

2. Ἡ στάχωση εἶναι ἀπὸ καφέ δέρμα, «νεωτερικὴ», χωρὶς ἐξογκώματα, τεχνικὴ λεπτομέρεια πού ἀπαιτοῦσε ἀξιημένες ἰκανότητες ἐπαγγελματία σταχωτῆ. Οἱ πινακίδες εἶναι ἀπὸ χαρτόνι. Ὡς

τερική επιφάνεια τῆς μπροστινῆς πινακίδας ὁ στα-
χωτῆς κόλλησε ἓνα χαρτί καὶ ἐπάνω του κόλλησε πάλι
τὸ πρῶτο ἀπὸ τὸ λευκὸ δίφυλλο τῆς ἀρχῆς. Ἡ φθορὰ

Χρ Paris. Suppl. gr. 1375
Τὸ verso τῆς μπροστινῆς πινακίδας

πρὸς τὴ διακόσμηση, ἀνήκει σὲ ἀνάμικτο τύπο, μὲ ἐγκαυστικὲς
χαράξεις, ἀρκετὰ ἄτεχνες, παραλληλόγραμμων πλασιῶν καὶ δια-
γώνιων γραμμῶν, μὲ στάμπες τετράφυλλων τριφυλλιῶν στὸ ἐσω-
τερικὸ παραλληλόγραμμο (τύπος I+II, σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη
τῶν ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ καὶ ΜΑΡΙΑΣ ΠΟΛΙΤΗ, Κατάλογος Χειρογρά-
φων τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκῆς τῆς Ἑλλάδος (ἀρ. 1857–2500),
Ἀθήνα 1991, σ. ιθ').

πού ἐπῆλθε μὲ τὰ χρόνια στὸ λευκὸ κολλημένο φύλλο ἄφησε νὰ φανοῦν ἀπὸ κάτω κάποιες ἀράδες· καὶ ἔτσι ἐντόπισα, ὅτι τὸ φύλλο πού βρισκόταν ἀπὸ κάτω προερχόταν ἀπὸ ἔντυπο βιβλίο: ἦταν ἀπὸ μιὰ ἔκδοση πού ἔγινε στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 1756 μὲ τὸν τίτλο Βιβλίον καλούμενον Ραντισμοῦ Στηλήτευσις καὶ τὰ γράμματα πού διακρίνονται σήμερα κάτω ἀπὸ τὸ φθαρμένο λευκὸ φύλλο τῆς μπροστινῆς πινακίδας ἀντιστοιχοῦν στὴ σελίδα ρμζ¹. Τὸ εὔρημα αὐτὸ δίνει ἓνα ἀσφαλὲς χρονολογικὸ ὄριο, τὸ 1756, μετὰ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὴ στάχωση, ὄριο πού ταιριάζει ἄλλωστε μὲ τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα πού γνωρίζουμε γιὰ τὸν Καρατζά. Χωρὶς ἀμφιβολία ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς πρέπει, πιστεύω, νὰ προστεθεῖ στοὺς κήτορες τοῦ αὐτόγραφου χειρογράφου τοῦ Δαπόντε.

III

Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ ὡς κήτορα τοῦ χειρογράφου Paris. Suppl. gr. 1375 ἔρχεται νὰ ἐνισχύσει τὴν ὑπόθεση πού θέσαμε, ὅτι τὸ χειρόγραφο πέρασε καὶ ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ κόμητα Guilford. Ἔχει ἐντοπιστεῖ ὅτι ὁ βρετανὸς συλλέκτης Frederic North ἀπέκτησε καὶ ἄλλα χειρόγραφα τοῦ Νικολάου Καρα-

1. Βλ. E. LEGRAND, *Bibliographie Hellénique*, XVIII siècle, τ. 1, Παρίσι 1918, ἀρ. 482 καὶ ΘΩΜΑΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (1466 *ci.* – 1800), τ. 1, Ἀθήνα 1984, ἀρ. 572. Νεότερη ἔκδοση τοῦ ἔργου ἔγινε στὴ Βιέννη τὸ 1758 (στὸ ἴδιο, ἀρ. 573).

τζᾱ πὸν κατέληξαν στὴ βιβλιοθήκη του. Ἀνάμεσά τους τὸ χφ Vind. Suppl. gr. 191 καὶ τέσσερις ἀκόμα κώδικες, οἱ British Library Cod. Add. 8225, 8237, 8242 καὶ 8243¹. Βέβαια, ὅπως δείξαμε πῶς πάνω, ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ πρόσωπα μεσολάβησαν καὶ ἄλλοι κήτορες. Φαίνεται ὅμως πὼς ὁ φιλέλληνας βιβλιόφιλος Frederic North εἶχε ἐντοπίσει τοὺς ἄρτιους κώδικες τοῦ κωνσταντινουπολίτη λογίου καὶ τοὺς ἀναζητοῦσε συστηματικὰ γιὰ νὰ πλουτίσει μὲ αὐτοὺς τὴ δική του βιβλιοθήκη.

Καὶ μιὰ ἄλλη ὅμως σχέση, τοῦ Νικολάου Καρατζᾱ μὲ τὸν Καισάριο Δαπόντε, φωτίζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ αὐτόγραφος κώδικας τοῦ σκοπελίτη λογίου πέρασε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ φαναριώτη βιβλιόφιλου. Οἱ δύο ἄνδρες εἶχαν ἀσφαλῶς συναντηθεῖ στὸ Βουκουρέστι, στὴν αὐλὴ τῶν Μαυροκορδάτων, ὅπου ὁ Δαπόντες κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ καμινάρη καὶ ὁ Καρατζᾱς τοῦ μεγάλου κομίσου. Ὅμως, ὅπως ἀποκάλυψαν κάποιες πληροφορίες, ἡ σχέση τους ξεπερνοῦσε τὴν τυπικὴ γνωριμία καὶ ἔφθανε στὸ σημεῖο νὰ δανείζουν ὁ ἓνας στὸν ἄλλο χειρόγραφα τῆς προσω-

1. Πρβ. τὶς μελέτες τοῦ BORIS FONKIČ, «Eine Wiener Sammelhandschrift...», 95 [= *Grečeskije rukopisi...*, σ. 140] καὶ τοῦ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, «Μεταφράσεις ἔργων τοῦ Μολιέρου...», 374-377 [= *Γιὰ τοὺς Φαναριώτες...*, σ. 200-205]. Βλ. καὶ τὰ πρόσφατα εὐρήματα τοῦ Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, «Νέα ἄγνωστα χειρόγραφα...», 19-22.

πικῆς του βιβλιοθήκης. Τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὀδηγηθοῦμε σὲ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα.

Ὁ Καρατζᾶς εἶχε ἀντιγράψει σὲ χειρόγραφό του, ὅπως περιέγραψα ἀναλυτικὰ στὴ μελέτη «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ἀνάμεσα σὲ ἄλλα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη «Ἱστορία τῶν συμβάντων...»¹. Ὅμως ἡ τύχη τὸ ἔφερε καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ ἓνα ἄλλο χειρόγραφο, ἓναν αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Δαπόντε, κώδικας πὺν παραπλάνησε τοὺς μετέπειτα μελετητὲς καὶ ἀπέδωσαν τὸ ἔργο στὸν Δαπόντε². Ἴσως ἡ ταυτότητα τοῦ γραφέα ὀδήγησε στὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ ἴδιος ἦταν καὶ ὁ συγγραφέας. Ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ καθιερωθεῖ ἡ λανθασμένη ἐντύπωση πὺς ἡ Ἱστορία ἦταν ἔργο τοῦ Δαπόντε. Φαίνεται ὅμως πολὺ πιθανὸ ὁ Δαπόντες νὰ δανείστηκε ἀπὸ τὸν Καρατζᾶ τὸ χειρόγραφό του γιὰ νὰ ἀντιγράψει τὸ ἔργο τοῦ Ραμαδάνη καὶ αὐτὸ τὸ αὐτόγραφο ἀντίγραφο, γιὰ τοὺς λόγους πὺν ἀνέφερα, προκάλεσε τὴν λανθασμένη ἀπόδοση τοῦ ἔργου.

Ἐνα ἄλλο χειρόγραφο στὸ ὁποῖο συναντῶνται ὁ Κωνσταντῖνος Δαπόντες καὶ ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς εἶναι τὸ British Library, Add. 8237: πρόκειται γιὰ χειρόγραφο πὺν ἀνῆκε κάποτε καὶ αὐτὸ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Καρατζᾶ. Τὸ πρῶτο τμῆμα του εἶναι γραμμμένο ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Δαπόντε καὶ περιέχει τὸ ἔργο του

1. «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ἐδῶ σ. 55–83.

2. Πρβ. τὴ μελέτη πὺν ἐδῶ προηγείται: «Τὸ χειρόγραφο τοῦ “Χρονογράφου τοῦ Δαπόντε”...», 99–111.

«Ύμνοι εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον», ἐνῶ στὴ συνέχεια ὁ Καρατζᾶς μὲ τὸ χέρι του ἀντέγραψε, πιθανῶς ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς Βιέννης τοῦ 1770, ἓνα ἄλλο ἔργο τοῦ Δαπόντε, τοὺς «Ύμνους εἰς τὴν πανύμνητον κόρην καὶ Θεοτόκον»¹.

Τέλος, ἔχουμε μία ἀκόμα ἔνδειξη γιὰ μιὰ σχέση ἀμφίδρομη τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὅπως εἶδαμε, ὁ Καρατζᾶς συνήθιζε νὰ συλλέγει πληροφορίες σχετικὲς μὲ θέματα στὰ ὁποῖα ἀναφέρονταν οἱ σύμμικτοι συνήθως κώδικες ποὺ συγκροτοῦσε καὶ νὰ σημειώνει στὸ περιθώριο τὶς πηγές τῶν πληροφοριῶν του. Ἐνα τέτοιο σημείωμα εἶναι ποὺ μᾶς προσφέρει τὴν πληροφορία ποὺ ἀναφέραμε. Ἀντιγράφοντας τὸ ἔργο «Περιγραφή τῆς καταστάσεως τοῦ νῦν καιροῦ καὶ τῆς συμβάσης ἐν Κωνσταντινουπόλει πανώλης κατὰ τὸ ἀπνὰ ἔτος, βασιλεύοντος σουλτὰν Μαχμούδ» ὁ σχολαστικὸς Καρατζᾶς σημείωσε στὸ περιθώριο: «Ἐκ τοῦ βίου Ἱεροθέου, διδασκάλου τῆς νήσου Σκοπέλου, τοῦ συγγραφέντος ὑπὸ Κωνσταντίνου Δαπόντε»². Δεδομένον ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Δαπόντε ἦταν ἀνέκδοτο, ὁ Καρατζᾶς πρέπει νὰ εἶχε μπροστά του κάποια χειρόγραφη μορφή τοῦ ἔργου, ποὺ πιθανότατα τοῦ εἶχε δανείσει ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας.

1. Βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ BORIS FONKIČ, «Eine Wiener Sammelhandschrift...», 97.

2. Τὸ σημείωμα σώζεται στὸ φ. 501^r τοῦ χειρογράφου Ἰωαννίνων Κουρῖα 5.

Τέλος, ἡ ὑπόθεση τῆς σχέσης τῶν δύο ἀνδρῶν ἐνισχύεται ἀπὸ μία ἀκόμα πληροφορία: στὸ ἔργο του «Γεωγραφικὴ Ἱστορία» ὁ Δαπόντες, σὲ κάποιο σημεῖο ὅπου γίνεται ἀναφορὰ στὸν Ἰωάννη Καστριώτη, σημειώνει: «ἔχω καὶ τὸ βιβλίον δὲ τῶν ἀνδραγαθῶν του | τῶν γενομένων παρ' αὐτοῦ ἕως τὸν θάνατόν του, | χειρίσιον, δυσεύρετον, μὲ ὅλην τὴ ζωὴν του, | ἄχ καὶ νὰ τὸ ἐτύπωνεν ἕνας γιὰ τὴν ψυχὴν του»¹. Σὲ αὐτὸ γράφο κώδικα τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ ἐντόπισα πρόσφατα ἕνα ἔργο πού περιγράφει τὶς «ἀνδραγαθίες τοῦ Ἰωάννη Καστριώτου»: φαίνεται τώρα πολὺ πιθανὸ τὸ «δυσεύρετον βιβλίον» νὰ τὸ εἶχε δανείσει ὁ Καρατζᾶς στὸν Δαπόντε γιὰ νὰ τὸ μελετήσει.

IV

Στὸ πλαίσιο τῶν ἐρευνῶν πού ἀναφέρονται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ μποροῦμε νὰ ποῦμε, συνοψίζοντας, ὅτι τὸ παρισινὸ χειρόγραφο προσφέρει κάποια στοιχεῖα πού συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα πού διαθέταμε ὡς τώρα γιὰ τὸν λόγιο αὐτὸν τοῦ 18ου αἰώνα. Πρῶτα, αὐξάνει κατὰ ἕνα ἀκόμα τὸν ἀριθμὸ τῶν χειρογράφων του πού ἔχουν ὡς σήμερα ἐντοπιστεῖ. Ἔπειτα, οἱ πινακίδες τῆς στάχωσης τοῦ χειρογράφου ἀποκάλυψαν ὅτι πιθανὸ νὰ ἀσχολεῖτο ὁ

1. Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα βλ. στὸ Κ. ΣΑΘΑΣ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 3... , σ. ν'.

ἴδιος ὁ Καρατζᾶς καὶ μὲ τὴ στάχωση τῶν κωδίκων του. Ἀκόμα, ἐπιβεβαιώθηκαν τὰ στοιχεῖα πὸν διαθέταμε γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸν Δαπόντε. Τέλος, ἐνισχύθηκαν οἱ ἐνδείξεις πὸν εἶχαμε, πὸς μερικὰ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καρατζᾶ πέρασαν στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Frederic North.

Ἔμειναν βεβαίως κάποια σημεῖα χωρὶς ἀπάντηση, ὅπως τὸ ἐρώτημα, πὸς πέρασε ὁ κώδικας ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ μητροπολίτη Φιλαρέτου στὴν κατοχὴ τοῦ Καρατζᾶ. Γεγονὸς ὅμως εἶναι, πὸς ἡ εἰκόνα πὸν εἶχαμε γιὰ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ βιβλιοθήκη μὲ τὶς προσπάθειες τῶν ἐρευνητῶν ἔχει κάπως φωτιστεῖ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ πὸν ἐντοπίζονται ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ μεγαλώνει.

Ένα ιδιωτικό ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας
μετατρέπεται σὲ ἐπιστολάριο
Μία περίπτωση τοῦ 18ου αἰώνα

«...τὰ χαράγματα χειρός,
σύμβολα τῆς ψυχῆς τηλόθεν ἀχνυμένης »
Παλατινὴ Ἀνθολογία IX, 401

Ένα χειρόγραφο ἐπιστολάριο πὸν δημιουργήθηκε τὸν 18ο αἰώνα ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης αὐτῆς. Ἡ σημασία του δὲν ὀφείλεται τόσο στὸ χρόνο πὸν συγκροτήθηκε ἀλλὰ πηγάζει κυρίως ἀπὸ τὸ ὑλικὸ πὸν ἀποτέλεσε τὸν βασικὸ πυρήνα του: τὸ ἐπιστολάριο συγκροτήθηκε ἀπὸ τὸ ιδιωτικὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας μιᾶς οἰκογένειας. Στόχος μου λοιπὸν εἶναι νὰ παρουσιάσω τὸ χειρόγραφο, νὰ δείξω τὴν ἐσωτερικὴ σχέση πὸν συνδέει τὸ ὑλικὸ του, νὰ ἀποκαλύψω ἐκεῖνον πὸν τὸ συγκρότησε· καὶ τέλος νὰ παρουσιάσω τὶς ὁμοιότητες καὶ τὶς διαφορὲς του ἀπὸ τὰ ἄλλα γνωστὰ ἐπιστολάρια.

Δημοσιεύτηκε στὰ Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ 8 (2006)
—Πρακτικὰ τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου Νεοελληνικὴ ἐπιστολογραφία (16ος–19ος αἰ.)—, 71–89.

Suppl. Grec 1044.1

Πίναξ τῶν σφραγισμῶν ἰδιωτῶν.

Θεοδοσίῳ τῷ Καρυοφύλλῳ ἑς Παισίον, ὄνε:
νιον, ἢ ταβριτζῶν τῶν ἰδοξομονάχων, ἀλ' ἄλλ:
ρός τῷ μαθιτῷ αὐτῷ ἑυγενίῳ τῷ ἀγλωτῷ. α.χ. 20.

τῷ αὐτῷ Παισίῳ ἰδοξομονάχῳ, ἀλ' ἄλλος τῷ
αὐτῷ ἑυγενίῳ. α.χ. 21.

τῷ αὐτῷ Διονυσίῳ, ἑγγραφῆς σφραγῖδος
ἀλ' ἄλλος τῷ αὐτῷ ἑυγενίῳ. α.χ. 22.

Ἰωάννῃ τῷ Καρυοφύλλῳ ἑς ἑυγένιον ἀσπύ:
ἱσταὺ ἀνδογαθῆος. α.χ. 23.

ἑυγενίῳ ἀγλωτῷ ἑς Ἰωάννη τὸν Καρυοφύλλῳ
φράσιον σφραγῖδος ἰδιόχρητος. α.χ. 24.

τῷ αὐτῷ ἑς φράσιον τὸν μαθίτην ἰδοξο:
μαθίτην, ἀλ' ἄλλος τῷ αὐτῷ φράσιῳ, ὡς ἡ ἀγλωτῶ:
μαθίτην. α.χ. 25.

τῷ αὐτῷ ἑς τὸν αὐτὸν φράσιον φράσιον σφραγῖδος. α.χ. 26.

τῷ αὐτῷ ἑς τὸν αὐτὸν φράσιον φράσιον σφραγῖδος. α.χ. 27.

R. 7655.

Xφ Suppl. gr. 1044, φ. 1^Γ

I

Τὸ χειρόγραφο γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ λόγος σώζεται σήμερα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας μὲ τὸν ταξινομηκὸ ἀριθμὸ Suppl. gr. 1044. Ὁ Charles Astruc πού ἔδωσε τὴν περιγραφή του τὸ χαρακτηρίζει «épistolaire... du XVII et de début du XVIII s.»¹, διευκρινίζοντας πὼς περιέχει στὸ πρῶτο μέρος «πραγματεία τοῦ Ψελλοῦ» (traité de Psellos), στὸ δεύτερο μέρος ἀντίγραφα καὶ πρωτότυπα ἐπιστολῶν προσώπων πού ἔζησαν τὸν 17ο καὶ ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰώνα καὶ στὸ τελευταῖο μέρος ἐκκλησιαστικὸς ὕμνους (poésies ecclésiastiques) τοῦ Θεοδοσίου Μηδείας².

Τὸ ἴδιο χειρόγραφο γνώρισε καὶ δύο ἄλλες περιγραφές, ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Μηνᾶ Μηνωῖδη καὶ ἀπὸ τὸν Σπυριδῶνα Λάμπρο, καθὼς κοσμοῦσε τὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου τοῦ Ἁγίου Ὁρους πρὶν περιέλθει στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας.

1. CHARLES ASTRUC, MARIE-LOUISE CONCASTY, *Catalogue...*, σ. 147. Τὴν περιγραφή τοῦ συγκεκριμένου χειρογράφου ὑπογράφει ὁ Ch. Astruc.

2. Ὁ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Contribution à l'étude de l'épistolographie néohellénique* (ἀδημ. διδ. διατριβή), Παρίσι 1951 δὲν μνημονεύει τὸ χειρόγραφο. Ἀντίθετα ὁ Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Βυζαντινὴ Ἐπιστολογραφία, Εἰσαγωγή, κείμενα, κατάλογος ἐπιστολογράφων, Ἀθήνα ³1969-1970, σ. 16, κάνει μνεία τοῦ χειρογράφου σημειώνοντας ὅτι παραδίδει τὶς ἑπτὰ πρῶτες ἐπιστολές τῶν «Ἐπιστολικῶν Χαρακτήρων ἀ-λδ'» τοῦ Ψελλοῦ (γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. περισσότερα πρὸ κάτω στὸ κείμενο).

Ἐκεῖ τὸ βρῆκε ὁ Μηνᾶς τὸ 1841 καὶ τὸ περιέγραψε, χωρὶς ὅμως νὰ δημοσιεύσει τὴν ἀναλυτικὴ περιγραφή του —σώζεται σὲ χειρόγραφο πού, καὶ αὐτό, βρίσκεται σήμερα στὴν Bibliothèque nationale, τὸ Suppl. gr. 675. Στὴν ἀθωνικὴ μονὴ τὸ βρῆκε καὶ ὁ Σπυρίδων Λάμπρος τὸ 1880, πού δημοσίευσε τὴν περιγραφή του: «Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ Χαρακτῆρες ἐπιστολῶν διάφοροι, μεθ' ὧν καὶ Θεοφίλου τοῦ Κορυδαλλέως καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ ἐτέρων μεταγενεστέρων ἐλλογίμων ἀνδρῶν ἐπιστολαὶ ἰδιόχειροι ἑλληνικαὶ καὶ ἀπλαῖ»· ἀνάμεσά τους, ἐπιστολὲς τοῦ Ἰωάννη Καρυοφύλλη. Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή τοῦ Λάμπρου — ἀλλὰ καὶ μὲ ἐκείνη τοῦ Μηνᾶ—, μετὰ τὸν Ψελλὸ ἀκολουθοῦσαν «Θεοδοσίου Μηδείας Ὑμνοι καὶ ἱαμβικὰ ποιήματα καὶ Ἰωάννου Καρυοφύλλου, Ἰωάννου μεγάλου προμμικηρίου καὶ ἄλλων Ἐπιγράμματα εἰς διαφόρους ὑποθέσεις»¹.

Ἀνάμεσα στοὺς δύο τελευταίους κτήτορες τοῦ χειρογράφου, τὴ μονὴ Ἐσφιγμένου καὶ τὴ γαλλικὴ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, μεσολάβησε ἕνας ἀκόμα κάτοχος, ὁ Μανουὴλ Γεδεών. Στὴ μελέτη του «Φαναριωτικὰ ὑπομνήματα» πού δημοσιεύτηκε στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια τὸ 1882–1883 σημειώνει πὼς βρίσκονται

1. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΜΠΡΟΣ, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τ. 1, Καίμπριτζ 1895, σ. 199. Τὸ χειρόγραφο εἶχε τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 315 στὴ μονὴ Ἐσφιγμένου· στὸν κατάλογο Λάμπρου ἀναγράφεται ὡς 2328/315.

«παρ' ἐμοί... ἰδιόχειρα τοῦ Καρυοφύλλη», ἐνῶ σὲ ἐπό-
μενο τεύχος τοῦ ἴδιου τόμου δημοσιεύει «καὶ τινὰς
ἐπιστολάς πρὸς αὐτὸν [τὸν Καρυοφύλλη]» πὺ «κεῖ-
νται ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ κώδικι»¹. Πρόκειται γιὰ ἐπι-
στολὲς πὺ περιέχονται στὸ παρισινὸ χειρόγραφο.
Προφανῶς τὸ χειρόγραφο ἔφυγε ἀπὸ τὴ μονὴ Ἑσφιγ-
μένου μετὰ τὸ 1880, ἔτος πὺ ἐργάστηκε ὁ Λάμπρος
στὸ Ἅγιο Ὄρος γιὰ νὰ συγκροτήσῃ τὸν Κατάλογό
του, ἐνῶ τὸ 1883 βρισκόταν ἤδη στὴν κατοχὴ τοῦ
Γεδεῶν. Στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας ἐντά-
χθηκε στὶς 21 Φεβρουαρίου τοῦ 1885².

Ἄς σημειωθεῖ ὡστόσο ὅτι τὸ χειρόγραφο ὑπέστη
μιὰν ἀπώλεια ἀφότου ἔφυγε ἀπὸ τὴ μονὴ Ἑσφιγμέ-
νου, ἀπώλεια πὺ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὴν ἀπλὴ σύγκριση
τῶν δημοσιευμένων περιγραφῶν Λάμπρου καὶ Astruc.
Ὁ Λάμπρος μνημονεύει, ὅπως εἶδαμε, ὡς τελευταία
ἐνότητα τὰ «Ἰωάννου Καρυοφύλλου, Ἰωάννου μεγά-
λου προμμικηρίου καὶ ἄλλων Ἐπιγράμματα εἰς διαφό-
ρους ὑποθέσεις», ἐνότητα πὺ εἶχε ἐκπέσει ὅταν τὸ
χειρόγραφο ἔφθασε στὸ Παρίσι.

Αὐτὰ ὅμως ἀρκοῦν γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χειρογρά-

1. Τὰ παραθέματα ἀντλῶ ἀπὸ τὰ δημοσιεύματά του «Φανα-
ριωτικὰ ὑπομνήματα», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 3 (1882–1883), 375
σημ. 18 καὶ «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ ἀρχαίων διδασκάλων τοῦ Γέ-
νους», στὸ ἴδιο, 423.

2. Πὰ τὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου πρβ. ὅσα σημειώνονται στὸ
CHARLES ASTRUC, MARIE-LOUISE CONCASTY, *Catalogue...*, σ. 153.

φου· διότι ἐκεῖνο πὺν ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ κα-
τανοήσουμε τὴ λογικὴ ἐκείνου πὺν συγκρότησε τὸ
χειρόγραφο καὶ νὰ ἐντοπίσουμε τὴν ταυτότητά του.

II

Φυλλομετρώντας τὸν κώδικα βρίσκουμε στὰ πρῶτα
του φύλλα (1^Γ-7^ν) ἕναν ἀναλυτικὸ πίνακα τῶν ἐπι-
στολῶν οἱ ὁποῖες περιέχονται στὸ δεῦτερο καὶ μεγα-
λύτερο μέρος τοῦ χειρογράφου¹, τῆς ὕλης δηλαδὴ πὺν
περιέχεται στὰ φύλλα 25^Γ-105^ν, καθὼς καὶ ἕναν πίνα-
κα μὲ τοὺς Ὑμνοὺς τοῦ Θεοδοσίου Μηδείας πὺν βρί-
σκουμε στὰ φ. 106^Γ-138^Γ. Οἱ πίνακες εἶναι γραμμένοι
ἀπὸ χέρι τοῦ 18ου αἰῶνα, διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα
χέρια πὺν ἐντοπίζονται νὰ ἔχουν γράψει τὶς ἐνότητες
τοῦ χειρογράφου. Ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι στὸ φ. 8^{Γ-ν} καὶ
κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Ἀποσημειώσεις εἰς τοὺς ἐνταῦθα
περιεχομένους συγγραφεῖς» βρίσκουμε πληροφορίες
γιὰ τὸν Μιχαὴλ Ψελλό. Τὰ ὀκτῶ αὐτὰ φύλλα καὶ μαζὶ
τὸ λευκὸ παράφυλλο τῆς ἀρχῆς εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιο
χαρτί, πὺν ὅμως εἶναι διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν
φύλλων τοῦ ὑπόλοιπου χειρογράφου. Τὸ στοιχεῖο
αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐνιαία γραφὴ αὐτῶν τῶν
πρῶτων φύλλων ὀδηγεῖ ἀβίαστα στὸ συμπέρασμα,

1. Στὸ Παράρτημα Α' (σ. 192) δημοσιεύω αὐτὸν τὸν πίνακα
τῶν ἐπιστολῶν καὶ μέσα σὲ [] σημειώνω τὰ φύλλα στὰ ὁποῖα
περιέχονται· βλ. στὴν σ. 166 πανομοιότυπο τοῦ φ. 1^Γ.

πὼς ὁ ἴδιος ἄνθρωπος πὺ συγκρότησε τὸ χειρόγραφο ἔγραψε καὶ τοὺς δύο πίνακες πὺ ἀνέφερα.

Στὸ φ. 9^f ἀρχίζει ἡ ἐνότητα μὲ τοὺς «Χαρακτῆρες ἐπιστολῶν»· τὸ ἴδιο χέρι πὺ ἔγραψε τὰ προηγούμενα φύλλα σημείωσε στὸ ἐπάνω περιθώριο «Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ Χαρακτῆρες ἐπιστολῶν διάφοροι. Ἐπιστολὴ α' παραινετική». Ἀκολουθεῖ ἡ ἐνότητα πὺ περιέχει τοὺς ὕμνους τοῦ μητροπολίτη Μηδείας Θεοδοσίου¹. Τὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐνότητας αὐτῆς (φ. 106^r–114^r) εἶναι ἐξαιρετικὰ κατεστραμμένο —σῶζεται μόνο τὸ 1/4 περίπου τοῦ πλάτους τῶν φύλλων. Στὴν ἴδια πάντως κατάσταση βρισκόταν καὶ ὅταν ἐνσωματώθηκε στὸ σῶμα τοῦ χειρογράφου, διότι ὁ συντάκτης τοῦ πίνακα πὺ περιγράφει τὴν ἐνότητα, μὴ μπορῶντας προφανῶς νὰ διαβάσει τὰ περιεχόμενα τῶν φύλλων αὐτῶν, ἀρχισε τὴν περιγραφή ἀπὸ τὸ φ. 114². Ὅπως

1. Πὰ τὸν μητροπολίτη Μηδείας καὶ Σωζοπόλεως, μετέπειτα πατριάρχη Θεοδοσίῳ Β', βλ. τίς μελέτες τοῦ ΝΙΚΟΥ ΒΕΗ, «Θεοδοσίος μητροπολίτης Μηδείας καὶ Σωζοπόλεως (1623–1636)», *Θρακικά* 1 (1928), 43–49 καὶ τοῦ ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΔΕΩΝ, «Ἐπισημείωσις συμπληροῦσα τὰ περὶ μητροπολιτῶν Βιζύης καὶ Μηδείας», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 3 (1882–1883), 418–419, ὅπου στοιχεῖα καὶ γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ Θεοδοσίου ὡς γραφέα. Πρβ. καὶ ἸΩΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΙΩΝ, «Ἰωάννου Ε' καὶ Ἰωάννου Ζ' τῶν Παλαιολόγων χρυσόβουλλον καὶ ἀργυρόβουλλον περὶ τῆς κατὰ τὴν Σωζόπολιν μονῆς τοῦ Προδρομοῦ», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας* 2 (1885), 609 κέ.

2. Πρβ. ὅσα σημειώνονται ἀπὸ τὸν CHARLES ASTRUC, MARIE–LOUISE CONCASTY, *Catalogue...*, σ. 152.

ἀνέφερα, τὸ τελευταῖο μέρος μὲ τὰ «Ἐπιγράμματα εἰς διαφόρους ὑποθέσεις», ἐνότητα πού ἀναφέρεται στίς περιγραφές καὶ τοῦ Μηνᾶ καὶ τοῦ Σπ. Λάμπρου, δὲν σώζεται πλέον σήμερα στὸ χειρόγραφο¹.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν κεφαλαῖωδη περιγραφή τῶν περιεχομένων πού παρακολουθήσαμε, κατανοοῦμε πὼς τὸ χειρόγραφο μας ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐπιστολαρίων, δηλαδὴ ἓνα θεωρητικὸ μέρος νὰ προηγεῖται καὶ ἓναν ἀριθμὸ ἐπιστολῶν πού λειτουργοῦν ὡς παραδείγματα. Ὅμως δὲν εἶναι ἓνα ἐπιστολάριο ἀναγνωρίσιμο, ἓνα ἀπὸ τὰ τότε γνωστὰ πού κυκλοφοροῦσαν σὲ χειρόγραφη μορφή, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ «Ἐπιστολάριον» τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου πού κυκλοφόρησε σὲ πολλαπλὰ ἀντίγραφα καὶ χρησιμοποιήθηκε εὐρύτατα πρὶν ἀκόμα ἐκδοθεῖ².

1. Ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ χειρογράφου πού ἔκανε ὁ Μηνάς, μετὰ ἀπὸ τοὺς δύο πίνακες περιεχομένων πού σώζονται στὴν ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου (φ. 1Γ-7Υ) ἀκολουθοῦσε καὶ πίνακας τῶν Ἐπιγραμμάτων. Φαίνεται ὅμως πὼς ἐκεῖνος πού ἀπέσπασε τὴν ἐνότητα μὲ τὰ Ἐπιγράμματα θέλησε νὰ ἀπαλείψει τὰ ἴχνη τοῦ «ἐγκλήματος» ἀφαιρώντας καὶ τὸν ἀντίστοιχο πίνακα. Τὸ «ἐγκλημα» πάντως συντελέστηκε πρὶν ἀπὸ τὴ σωζόμενη σήμερα ἀρίθμηση τῶν φύλλων ἢ ὁποῖα, μετὰ τὸν πίνακα τῶν Ὑμνων πού ὀλοκληρώνεται στὸ φ. 7Υ, συνεχίζεται χωρὶς χάσμα στὸ φ. 8Γ ὅπου ἀρχίζει ἡ ἐνότητα μὲ τίς «Ἀποσημειώσεις».

2. Γιὰ τὸ ἐπιστολάριο τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου καὶ τὴ μεγάλη χειρόγραφη παράδοση πού γνώρισε βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Νέα εὐρήματα γιὰ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Ἀλέξαν-

Ούτε αποτελεί αντίγραφο κάποιου έντυπου ἐπιστολαρίου, ὅπως τοῦ Θεοφίλου Κορυδαλέα πὺν εἶχε ἐκδοθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸ 1625¹. Τὸ δικό μας ἐπιστολᾶριο, μολονότι ἔχει μιὰ ἀναγνωρίσιμη δομὴ, ἔχει μιὰ ἰδιάζουσα ὕλη. Στὸ μεγάλο τμήμα πὺν καταλαμβάνει ἡ δεύτερη ἐνότητα πὺν ἐπιγράφεται «Ἐπιστολαὶ τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν σοφωτάτου τε καὶ λογιωτάτου κυρίου Θεοδοσίου τοῦ Κορυδαλλέως καὶ ἄλλων τινῶν μεταγενεστέρων ἐλλήνων τῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἡκμασάντων», στὸ μέρος δηλαδή πὺν τὰ ἐπιστολᾶρια περιέχουν συνήθως τὰ «ὑποδείγματα» ἐπιστολῶν, ἐδῶ βρῖσκουμε ἀντίγραφα κάποιων ἐπιστολῶν τοῦ Κορυδαλέα, στὴ συνέχεια ὅμως βρῖσκουμε ἐνσωματωμένες, συρραμμένες στὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο, πρωτότυπες ἐπιστολές, σχέδια ἀπαντήσεων καὶ ἀντίγρα-

δρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων», Μολυβδοκοנדυλοπελεκητῆς 1 (1989), 27 κέ.

1. Τὸ ἐπιστολᾶριο τοῦ Κορυδαλέα, μὲ τὸν τίτλο Ἔκθεσις περὶ ἐπιστολικῶν τύπων, κυριαρχοῦσε στὸν ἐλληνικὸ χῶρο τὸν 17ο καὶ τὸν 18ο αἰῶνα καὶ ἀναμφίβολα ἐπηρέασε ὅλους ἐκείνους πὺν ἠθέλαν νὰ ἐπικοινωνήσουν «μὲ ἀπόντας». Εἶχε ἐκδοθεῖ στὸ Λονδίνο γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1625, ἀπὸ τότε ὅμως γνώρισε ἄλλες τρεῖς ἐκδόσεις μέσα στὸν 18ο αἰῶνα: τῆς Μοσχόπολης τὸ 1744 καὶ τῆς Βενετίας τὸ 1768 καὶ τὸ 1786. Πὰ τίς πηγές τοῦ ἐπιστολαρίου τοῦ Κορυδαλέα καὶ γιὰ τὴν εὐρεία χρῆση πὺν γνώρισε βλ. τὴ μελέτη τῆς ΜΑΡΘΑΣ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΥ, «The Epistolarion of Theophilus Korydaleus», Ἑλληνικά 49 (1999), 289–303, ἰδίως 293 καὶ Η ΙΔΙΑ, «Ἀνιχνεύοντας τὸ πρωτότυπο καὶ καταγράφοντας τὴν τύχη τοῦ Ἐπιστολαρίου τοῦ Κορυδαλέα», Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά 8 (2006), 125 κέ.

φα ἐπιστολικῶν κειμένων. Πρόκειται φυσικά για ἐπιστολές ποικίλων διαστάσεων¹ πού κολλήθηκαν σέ στενές λωρίδες χαρτιοῦ ὥστε νά σχηματιστοῦν δίφυλλα καί νά μπορέσουν νά συρραφτοῦν. Σέ πολλές διακρίνονται ἀκόμα ἴχνη ἀπό βουλοκέρι ἢ τὰ ἴχνη τῆς τσάκισης, καθὼς εἶχαν διπλωθεῖ καί σφραγιστεῖ γιὰ νά σταλοῦν στὸν ἀποδέκτη τους².

Ἡ συνύπαρξη αὐτῶν τῶν τριῶν κατηγοριῶν, πρωτότυπα, σχέδια ἀπαντήσεων καί ἀντίγραφα, ἐπιβάλλει νά ἐρευνήσουμε, πρὶν ἀπὸ ὅλα, ἂν πρόκειται γιὰ τυχαία συρραφή ἢ μήπως ὑπάρχει ἐσωτερικὴ σχέση πού συνδέει αὐτὸ τὸ ἑτερόκλιτο, ὡς πρὸς τὴ διπλωματικὴ του ἀξία, ὑλικό.

Καθὼς παρακολουθοῦμε τὶς ἐπιστολές βλέπουμε ὅτι ἀναδύονται πρόσωπα πού τὶς ἔλαβαν, τὶς ἔγραψαν ἢ τὶς ἀντέγραψαν, τὰ ὁποῖα συνδέονται μεταξὺ

1. Εἶναι χαρακτηριστικὸ πάντως πὼς ὅλες ἔχουν μικρὸ σχετικὰ σχῆμα. Ἔχει κανεῖς τὴν αἴσθηση πὼς ὁ συμπληθὴς χώρισε τὶς ἐπιστολές ἑνὸς πλούσιου ἀρχείου σέ δύο κατηγορίες μὲ κριτήριό τὶς διαστάσεις τους: μὲ τὶς μικρῶν διαστάσεων ἐπιστολές συγκρότησε τὸ παρισινό χειρόγραφο πού σήμερα φέρει τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Suppl. gr. 1044, ἐνῶ μὲ τὶς μεγάλες ἐφτιαξε ἕνα ἄλλο χειρόγραφο, πού σήμερα βρίσκεται στὴ Ρουμανικὴ Ἀκαδημία μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 974. Γιὰ τὰ περιεχόμενα τοῦ ρουμανικοῦ χειρογράφου βλ. πῶς κάτω στὸ κείμενο.

2. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐπιστολὴ πού σήμερα ἀποτελεῖ τὸ φ. 84 τοῦ χειρογράφου σώζει στὸ verso τῆς τὰ στοιχεῖα τοῦ παραλήπτη: «Τῷ εὐγενεστάτῳ, λογιωτάτῳ καὶ ἐρασμιωτάτῳ μοι τζελεπῇ Μιχαλάκη [Καρυοφύλλῃ] ὑγιῶς» καὶ ἴχνη ἀπὸ βουλοκέρι.

τους με στενή συγγενική σχέση. Ἀποδέκτης τῶν περισσότερων πρωτότυπων ἐπιστολῶν εἶναι ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης, μέγας λογοθέτης τοῦ Πατριαρχείου στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰώνα¹, καὶ τὰ σχέδια τῶν ἀπαντήσεων εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι του. Ἄν στὰ περιεχόμενα αὐτὰ προσθέσουμε μία πρωτότυπη ἐπιστολή τοῦ ἴδιου, τοῦ Ἰωάννη Καρυοφύλλη, πρὸς τὸν γιό του Μανολάκη ἀκόμα κάποιες ἄλλες πρωτότυπες ἐπιστολές γραμμένες ἀπὸ τρίτους πὺ ἀπευθύνονταν στὸν Μανολάκη καὶ τὸν Ραλάκη Καρυοφύλλη, γιουὺς τοῦ Ἰωάννη ἀλλὰ καὶ στοὺς δύο ἐγγονοὺς του Μιχαλάκη καὶ Ἰωάννη, παιδιὰ τοῦ τρίτου γιοῦ, τοῦ Ἀνδρόνικου· τέλος, ἂν προσθέσουμε σὲ αὐτὰ καὶ κάποια

1. Πρόκειται γιὰ τὸν λόγιο ὀφφικιάλιο τοῦ Πατριαρχείου πὺ κατέλαβε πολλὰ ἀξιώματα κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 17ου αἰώνα· βλ. ἐνδεικτικὰ τὴ μελέτη τοῦ Μ. ΓΕΔΩΝ, «Φαναριωτικά Ὑπομνήματα...», 373–375 καὶ τοῦ ΠΕΡΙΚΛΗ ΖΕΡΛΕΝΤΗ, «Ἰωάννου Καρυοφύλλου Ἐφημερίδες», Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρίας 3 (1889), 275 κέ. Πὰ τὴ διδακτικὴ του δραστηριότητα βλ. τὴ μελέτη τοῦ Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχικῆς Σχολῆς. Τὰ κατὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς σχολῆς Μανολάκη τοῦ Καστοριανοῦ ἐπὶ τῇ βάσει καὶ νέων ἀνέκδοτων πηγῶν», Ἀθηνὰ 54 (1950), 25 κέ· γιὰ τὴ συγγραφικὴ καὶ ἄλλη δραστηριότητα τοῦ Ἰωάννη Καρυοφύλλη βλ. Τ. ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Πατριαρχικὴ Μεγάλὴ τοῦ Γένους Σχολή, τ. 1, σ. 196 κέ. καὶ ἀκόμα τὸ ἄρθρο τοῦ BORIS FONKIČ, «Avtografiy Ioanna Kariofillisa», *Grečeskije rukopisi...*, σ. 132–136 καθὼς καὶ τὴν ὑπὸ ἔκδοσιν μελέτη του «Ioann Kariofillis i ego rohl v istorii grečesko-russkikh svjasej v XVII v.».

σχέδια απαντήσεων γραμμένα πάλι από τους Καρυοφύλληδες, γίνεται πλέον έκδηλο πώς έχουμε να κάνουμε με το ιδιωτικό αρχείο αλληλογραφίας της οικογένειας Καρυοφύλλη, η ακριβέστερα με ένα τμήμα του, δεδομένου ότι ένα άλλο τμήμα έχει έντοπιστεί στον λεγόμενο «κώδικα Κριτίου» που βρίσκεται σήμερα στη Βιβλιοθήκη της Ρουμανικής Ακαδημίας με τον ταξινομικό αριθμό 974¹.

III

Ο έντοπισμός του πυρήνα του χειρογράφου, της αρχειακής μονάδας δηλαδή που αποτέλεσε τη βάση της συγκρότησής του και που υπήρξε πιθανότατα και το έρεθισμα για τη συμπίλησή του δεν αρκεί βεβαίως για να θεωρήσουμε ότι λύθηκε το αίνιγμα του χειρογράφου αυτού έπιστολαρίου. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη και κάποια άλλα τμήματα που χρησιμοποιήθηκαν μαζί με το αρχείο της οικογένειας Καρυοφύλλη

1. Σχετική μελέτη δημοσίευσε ο Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ο κώδικας “Κριτίου...”», 125–137. Ο Άποστολόπουλος έντοπίζει και ένα τρίτο Έπιστολάριο συγκροτημένο από τον Νικόλαο Καρατζά, με αντίγραφα έπιστολών: πρόκειται για το χφ 10 του Έλληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (σήμερα στην Άγκυρα, Türk Tarih Kurumu, στο ίδιο 136· πρβ. και όσα αναφέρω πιο κάτω, σ. 189). Πά τα άλλα πρόσωπα που αλληλογράφησαν με τους Καρυοφύλληδες και των όποιων γράμματα σώζονται στο χειρόγραφο που μελετούμε, βλ. όσα συνοπτικά αναφέρει ο ΜΑΝΟΥΗΛ ΓΕΛΕΩΝ, «Άνέκδοτοι έπιστολαί...», 424–425.

στή συγκρότηση τοῦ χειρογράφου — ὅπως γιὰ παράδειγμα κάποια πρωτότυπα γράμματα τοῦ Εὐγένιου Γιαννούλη (φ. 25^Γ–27^Υ καὶ 34^Υ), προσώπου πὸν συνδεόταν στενὰ μὲ τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη, ἓνα μικρὸ μέρος τοῦ ἀρχείου τοῦ διδασκάλου Φωτίου (φ. 35^Γ–56^Υ) ἢ ἀκόμα ἓνα πρωτότυπο γράμμα τοῦ Χουρμούζιου Βυζαντίου (φ. 87^Γ)—, ἡ σημασία τῆς συγκρότησής του ξεπερνᾷ τὴν ἀπλή συρραφὴ ὑλικοῦ καὶ ἀποκτᾷ κάποια χαρακτηριστικὰ πὸν χρειάζεται νὰ σχολιαστοῦν. Διότι τὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας μᾶς οἰκογένειας δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἀποτελέσει, μόνο αὐτό, ἐπιστολάριο. Γιὰ νὰ λειτουργήσῃ ὡς τέτοιο πρέπει αὐτὸς πὸν συνέλαβε τὴν ἰδέα τῆς συγκρότησής του ὄχι ἀπλῶς νὰ βάλῃ σὲ τάξῃ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ ἀρχείου καὶ νὰ τὶς συρράψῃ, ἀλλὰ νὰ ἐμπλουτίσῃ τὸ ὑλικό του μὲ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πὸν θὰ τοῦ δώσουν τὸν χαρακτήρα τοῦ ἐπιστολαρίου: νὰ προτάξῃ ἐπιστολικὸς χαρακτήρες, τὸ θεωρητικὸ κατὰ κάποιον τρόπο μέρος τοῦ ἐπιστολαρίου, νὰ συγκροτήσῃ ἀναλυτικὸς πίνακες τῶν περιεχομένων ἐπιστολῶν καὶ, ἀκολουθώντας τὴ συνήθεια τῆς ἐποχῆς, νὰ κλείσῃ τὴν ὕλη του παραθέτοντας κάποιο ἄλλο ὑλικό.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τὰ συγκεντρώνει, ὅπως φάνηκε ἀπὸ τὴν σύντομη περιγραφή του, τὸ παρισινὸ χειρόγραφο: τὸ πρῶτο μέρος, τὸ περὶ ἐπιστολικῶν χαρακτηριστῶν (φ. 9^Γ–24^Γ), καλύπτει τὸ θεωρητικὸ μέρος· οἱ ἄφθονες ἐπιστολὲς πὸν ἀκολουθοῦν (φ. 25^Γ–105^Υ)

μπορούν να λειτουργήσουν ως παραδείγματα της τέχνης του ἐπιστέλλειν ἐνῶ οἱ Ὕμνοι τοῦ μητροπολίτη Μηδείας μαζί με τὰ Ἐπιγράμματα πού ἀκολούθησαν, καί πού σήμερα ἔχουν ἐκπέσει, ἔκλειναν ὥραϊα καί κατὰ τή συνήθεια τὸ νέο ἐπιστολάριο. Εὐλόγα ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα: ποῖος βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴ συστηματικὴ αὐτὴ φιλολογικὴ ἐργασία.

IV

Τὸ ὄνομά του ὁ δημιουργὸς δὲν τὸ ἔχει ἀποτυπώσει στὸ χειρόγραφο του καί ἡ σκέψη εὐκόλα γλυστρᾷ πρὸς κάποιο μέλος τῆς οἰκογένειας Καρυοφύλλη. Ὅμως τὸ χέρι πού ἔχει γράψει ὀρισμένα τμήματα πού ἔχουν ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ ἐκείνου πού συγκρότησε τὸ χειρόγραφο προδίδει τὴν ταυτότητά του. Ἀναφέρομαι στοὺς πίνακες πού ἔγραψε στὰ πρῶτα φύλλα καί πού κάνουν εὐχρηστο τὸν σύμμικτο αὐτὸν κώδικα. Τὸ χέρι εἶναι τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ, τοῦ λόγιου φαναριώτη καί κατόχου τῆς σημαντικότερης ἴσως βιβλιοθήκης στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ 18ου αἰώνα¹. Τὰ στοιχεῖα πού θεμελιώνουν τὴν ταυτότητα τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ τοῦ ἐπιστολαρίου εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

1. Στὴ μελέτη μου «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καί ἡ τύχη τοῦ χειρογράφου Paris. Suppl. gr. 1375...», 61–72 καί ἐδῶ, σ. 137–162· βλ. περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ βιβλιοθήκη καί τὸν κάτοχό της.

Ἀπὸ τοὺς κώδικες τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ πὺν ἔχουν ὡς τώρα ἐντοπιστεῖ γνωρίζουμε πὺν, ὅταν ἓνα χειρόγραφο ἔφθανε στὰ χέρια του ἢ ὅταν συγκροτοῦσε ὁ ἴδιος ἓναν κώδικα ἀπὸ ποικίλα σπαράγματα, προέτασε ἓναν πίνακα περιεχομένων στὸν ὁποῖο κατέγραφε τὰ κείμενα πὺν περιέχονταν στὸ νέο του χειρόγραφο. Αὐτὴ τὴ μεθοδικότητα μὲ τὴν ὁποία ξεκινοῦσε τὴ φιλολογικὴ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ του τὴν διαπιστώνουμε καὶ ἐδῶ: οἱ ἀναλυτικοὶ πίνακες πὺν βρίσκονται στὰ πρῶτα φύλλα (φ. 1^Γ-7^Υ) ὅπου καταγράφονται οἱ ἐπιστολὲς πὺν περιέχονται, γραμμένοι ἀπὸ τὴν πολὺ χαρακτηριστικὴ καλλιμορφὴ γραφὴ τοῦ Καρατζᾶ, ὑπακούουν σὲ αὐτὴ του τὴ συνήθεια¹. Στὴν περιγραφή τοῦ χειρογράφου πὺν κάνει ὁ Charles Astruc ὁμολογεῖ ὅτι πολλὲς φορὲς προσέφυγε στὸν ἀναλυτικὸ πίνακα πὺν καταγράφει τὶς περιεχόμενες ἐπιστολὲς γιὰ νὰ λύσει προβλήματα φιλολογικὰ πὺν ἀνέκυπταν κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ χειρογράφου². Ἐκεῖνο ὁμως πὺν ὁ πολὺ προσεκτικὸς Γάλλος παλαιο-

1. Ἡ γραφὴ του εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πολλοὺς κώδικές του. Πανομοιότυπο τῆς γραφῆς του ἔδωσε πρῶτος ὁ Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ, «Πατριαρχικὰ γράμματα...» (βλ. ὅσα σημειῶνω πὺν πάνω, σ. 139). Ἐκτοτε ἔχουν δημοσιευτεῖ μὲ δεκάδα περίπου πανομοιότυπα ἀπὸ διάφορα χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης του· ἐδῶ ὡς δεῖγμα γραφῆς του δίνω τὸ φ. 1^Γ τοῦ «Πίνακα τῶν περιεχομένων ἐπιστολῶν» τοῦ παρισινοῦ χειρογράφου (σ. 166).

2. Βλ. CHARLES ASTRUC, MARIE-LOUISE CONCASTY, *Catalogue...*, σ. 148.

γράφος και μελετητής δὲν ἀναγνώρισε εἶναι, ὅτι τὸ χέρι —«une main soigneuse du XVIII siècle» κατὰ τὴ διατύπωσή του— πού ἔγραψε τὸν τόσο χρήσιμο πίνακα τῶν περιεχομένων ἀνήκει στὸν Νικόλαο Καρατζά¹.

Ἡ ἀναγνώριση λοιπὸν τοῦ ductus σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς κωδικολογικὲς συνήθειες τοῦ Καρατζᾶ εἶναι τὰ πρῶτα στοιχεῖα πού μᾶς ὀδηγοῦν σὲ αὐτόν. Δὲν εἶναι ὅμως τὰ μόνα· ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πού ἐπιβεβαιώνουν τὴν ταυτότητά του. Εἶναι ἡ συνήθειά του νὰ σημειώνει, στὰ περιθώρια συνήθως, κάποιες πληροφορίες γιὰ τὴν πηγή ἀπὸ τὴν ὁποία εἶχε ἀντλήσει ἓνα κείμενο ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τῶν ἔργων πού περιέχονταν στὸν κώδικά του. Ἐδῶ διαπιστώνουμε πῶς κατὰ τὴ συγκρότηση τοῦ χειρογράφου προέβλεψε νὰ παρεμβάλει μὴν ἐνότητα πού τὴν ὀνόμασε «Ἀποσημειώσεις εἰς τοὺς ἐνταῦθα περιεχομένους συγγραφεῖς» καὶ στὴν ὁποία πρόθεσή του ἦταν νὰ παραθέσει πληροφορίες γιὰ τοὺς συγγραφεῖς πού περιέχονταν στὸ νέο του χειρόγραφο. Ἄρχισε μὲ ἀποσπάσματα «Ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν, βιβ. ια^ψ, κεφ. ζ^ψ» σχετικὰ μὲ τὸν Ψελλὸ καὶ συνέχισε μὲ δύο

1. Ἀντίθετα, οἱ ἔλληνες ἐκδότες τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Εὐγένιου Παννούλη, ὁ ἸΩΑΝΝΗΣ ΣΤΕΦΑΝΗΣ καὶ ἡ ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ (Εὐγενίου Παννούλη τοῦ Αἰτωλοῦ, Ἐπιστολές, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 42–43) ἀναφερόμενοι στὸ χειρόγραφο αὐτὸ πού σώζει, ὅπως ἀνέφερα πρὸ πάνω, καὶ κάποιες ἐπιστολές τοῦ Παννούλη εἶχαν ὑποθέσει ὅτι ἡ ὠραία γραφή τοῦ χειρογράφου ἀνήκε «πιθανότατα» στὸν Καρατζά.

σύντομες αναφορές «Ἐκ τῆς τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων Ἱστορίας Δοσιθέου, βιβ. ζψ, κεφ. ιγ'» καὶ «ἐκ τῶν Ἱστοριῶν Ἰωάννου τοῦ Τζέτζου χιλιάδι β', 185», προφανῶς θεωρώντας ὅτι τὸ πρῶτο ἔργο τοῦ χειρογράφου του ποὺ περιεῖχε τοὺς «Χαρακτῆρες ἐπιστολῶν» ἀνῆκε στὸν βυζαντινὸ λόγιο.

Καθὼς ἡ ἐνότητα αὐτὴ ἦταν χωρὶς ἐπιγραφή, ὁ Καρατζὰς θεώρησε ὅτι ἀνῆκε στὸν βυζαντινὸ λόγιο τοῦ 11ου αἰώνα καὶ τὸ τιτλοφόρησε «Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ χαρακτῆρες ἐπιστολῶν διάφοροι»¹. Δὲν πρόκειται ὡστόσο γιὰ ἔργο τοῦ Ψελλοῦ ἀλλὰ γιὰ συλλογὴ «ἐπιστολμαίων χαρακτῆρων» ποὺ παραδίδεται σὲ ἀρκετὲς

1. Ἡ λανθασμένη ἀπόδοση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν Καρατζὰ στάθηκε ἡ αἰτία νὰ παρασυρθοῦν πολλοὶ μελετητὲς καὶ νὰ μνημονεύουν τὸ παρισινὸ αὐτὸ χειρόγραφο ἀνάμεσα σὲ ἐκεῖνα ποὺ σώζουν ἐπιστολὲς τοῦ Ψελλοῦ. Βλ. γιὰ παράδειγμα, Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Βυζαντινὴ Ἐπιστολογραφία..., σ. 16, ὅπου κάνει μνεῖα τοῦ χειρογράφου. Ὁ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ Ν. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ στὴ μελέτη του «Das Briefcorpus des Michael Psellos vorarbeiten zu einer kritischen Neuedition», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 48 (1998), 79 δὲν καταγράφει τὸ χειρόγραφο μας ἀνάμεσα σὲ αὐτὰ ποὺ παραδίδουν ἐπιστολὲς τοῦ Ψελλοῦ· σημειώνει ὅτι περιέχει Ἐπιστολικούς Χαρακτῆρες «die angeblich von Demetrios Phalereus oder Libanios verfasst worden sind». Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ HERBERT HUNGER (Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, τ. 1, κεφ. τρίτο «Ἐπιστολογραφία», μτφ. Ι. Β. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ἀθήνα 1987, σ. 304–305), μολονότι πραγματεύεται τὰ ζητήματα τῆς συλλογῆς Ψευδο-Λιβάνιου καὶ Ψευδο-Πρόκλου, δὲν παραθέτει στὸ εὐρετήριο τῶν ἀναφερομένων χειρογράφων τὸ Suppl. gr. 1044.

παραλλαγές· ή συλλογή ὡς τις ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀποδιδόταν στὸν Λιβάνιο καὶ τὸν Πρόκλο. Τὶς παραλλαγές τῆς συλλογῆς αὐτῆς μελέτησε καὶ ὁμαδοποίησε ὁ Hugo Rabe¹ —σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξή του, ἡ δική μας ἀνήκει στὸν τύπο II, τῶν «σαράντα ἐπιστολιμαίων χαρακτήρων», ποὺ σώζεται σὲ ἀρκετὰ χειρόγραφα²—, ἐνῶ τὴν πατρότητα αὐτῆς τῆς συλλογῆς ἀπέδωσε στὸν Πρόκλο ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς στὴ μελέτη του «Proklos. Περὶ ἐπιστολιμαίου χαρακτήρος»³. Στὸ

1. HUGO RABE, «Aus Rhetoren-Handschriften», *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, 64 (1909), 284–309 καὶ ἰδίως 296–297.

2. Ἡ ἴδια συλλογή ἐπιστολῶν σώζεται καὶ στὸ χφ EBE 2390, σ. 9–23 κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Ἄωνύμου Χαρακτήρες ἐπιστολῶν διάφοροι», τίτλος ποὺ ὀδήγησε τὸν Λίνο Πολίτη νὰ ἀποδώσει τὸ ἔργο σὲ «ἄδηλο» συγγραφέα (Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ, *Κατάλογος Χειρογράφων...*, σ. 382–385). Σώζεται ἀκόμα στὸ χφ Μετοχίου Παναγίου Τάφου 542, φ. 114^r–125^v μὲ τὸν τίτλο «Χαρακτήρες ἐπιστολῶν διάφοροι» (ΑΘ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ–ΚΕΡΑΜΕΥΣ, *Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 5, Πετρούπολη 1915, σ. 100–103). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὰ τρία χειρόγραφα ὑπάρχουν κάποιες μικρὲς διαφορὲς στὴ σειρά ποὺ παρατίθενται, κάποιες παραλείψεις ἐπιστολικῶν κειμένων καὶ κάποιες ἀντιμεταθέσεις. Στὸ τέλος τῆς μελέτης αὐτῆς παραθέτω πίνακα τῶν incipit αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν σημειώνοντας σὲ ποιά ἀπὸ τὰ τρία χειρόγραφα παραδίδονται (Παράρτημα Β'). Στὸ χφ ΜΠΤ οἱ 9 ἐπιστολὲς ποὺ εἶχαν ἐκπέσει (ή–ιβ' καὶ κ'–κγ') ἀναπληρώθηκαν μὲ τὴν ἐνσωμάτωση στὸ χειρόγραφο μιᾶς ἄλλης ἐνότητας, ποὺ περιεῖχε τὶς ἐπιστολὲς η'–μ' (φ. 122 κέ.).

3. *Byzantinische-Neugriechische Jahrbuch* 7 (1930), 108–118· πρβ. καὶ Ο ἸΔΙΟΣ, *Μελέτες καὶ ἄρθρα*. Τὰ γερμανόγλωσσα δημοσιεύματα, μτφ. ΔΑΝΙΗΛ Ι. ΙΑΚΩΒ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΡΕΓΚΑΚΟΣ, Ἀθήνα 2001,

παρισινό χειρόγραφο πού μελετούμε παρατίθενται 34 από τους ἐπιστολικούς αὐτούς τύπους (λδ'). Ἡ πρώτη δημοσίευση τῆς παραλλαγῆς αὐτῆς ἔγινε στοῦ Ἐπιστολάριου πού ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ τυπογραφεῖο τὸ 1804, ὅπου δημοσιεύθηκε μὲ τὸν τίτλο «Τύποι ἕτεροι καὶ χαρακτηῆρες ἐπιστολῶν Μ', καὶ ἐκ τῶν τοῦ σοφιστοῦ, ἧ λέγεται, Λιβανίου ἠρανοσμένοι, κατὰ τέχνην συντεθειμένοι Ῥητορικὴν, καὶ δὴ εἰς γύμνασιν τῶν ἀρχαρίων ἀρμοδιώτατοι»¹.

Ἐδῶ ὁμως σημασία ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Καρατζᾶς πίστευε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ κείμενο τοῦ Ψελλοῦ καὶ ἀκολουθώντας τὴν τακτικὴ πού συνήθιζε σημείωσε στὸν οἰκεῖο χῶρο, στίς «Ἀποσημειώσεις» του, πληροφορίες γι' αὐτόν.

Ἡ φιλολογικὴ εὐσυνειδησία τοῦ δημιουργοῦ τοῦ

σ. 183. Πὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ H. RABE, «Aus Rhetoren-Handschriften...» καὶ ἀκόμα ὅσα σχετικὰ σημειώνει στὴ διατριβή του ὁ Μ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, *Contribution...*, σ. 64 κέ.

1. Ἐπιστολάριον ἐκ διαφόρων ἠρανοσθέν καὶ τυπωθέν πατριαρχεύοντος τοῦ παναγιωτάτου καὶ θειωτάτου οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου κυρίου Καλλινίκου, προσφωνηθέν δὲ τοῖς τῶν Ἑλλήνων φιλομαθεῖσι νέοις. Ἦδη πρῶτον ἐκδίδοται. Ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τυπογραφείῳ, Κωνσταντινούπολη 1804, σ. 49–68. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι τὸ χφ ΕΒΕ 2390 σῶζει 39 ἐπιστολικούς χαρακτηῆρες (λείπει ὁ ζ' καὶ ὁ μ'), στοῦ Ἐπιστολάριου τοῦ 1804 δημοσιεύονται 40 (παρалаίπεται ὁ ζ'), ἐνῶ ὁ Μηνᾶς πού ἀντέγραψε μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ παρισινό ἐπιστολάριο, συνέγραψε σπάρραγμα ἀπὸ ἄλλο χειρόγραφο μὲ τίς 6 ὑπολειπόμενες ἐπιστολές (χφ Suppl. gr. 675, φ. 75^r–80^v).

ἐπιστολαρίου εἶναι πάντως ἓνα χαρακτηριστικό πού διατρέχει ὁλόκληρο τὸ χειρόγραφο, ἀκόμα καὶ στίς πιὸ μικρὲς λεπτομέρειες. Διαπιστώνουμε, γιὰ παράδειγμα, πὼς ἓνα ἀπὸ τὰ ἐπιστολικά κείμενα πού ἐνσωματώθηκαν, ἢ τελευταία ἀπὸ τὶς τρεῖς ἐπιστολὲς τοῦ Θεόφιλου Κορυδαλέα σὲ ἀντίγραφο τοῦ Εὐγένιου Παννούλη, ἦταν κολοβή· καὶ ὁ εὐσυνειδητος Καρατζᾶς σημείωσε στὸν πίνακα τῶν ἐπιστολῶν, στὴν οἰκεία θέση: «ἐλλειπῆς [ἢ ἐπιστολὴ] περὶ τὸ τέλος» (φ. 1^Γ). Ὅμως, φαίνεται πὼς κάποια στιγμή μπόρεσε νὰ βρεῖ ἀπὸ ἄλλη πηγὴ τὸ κείμενο πού ἔλειπε καὶ νὰ τὸ συμπληρώσει (φ. 27^ν), ὁπότε ξαναγύρισε στὸν πίνακα περιεχομένων καὶ πλάι στὸ προηγούμενο σημεῖωμα συμπλήρωσε στὸ περιθώριο: «ἀνεπληρώθη ἔξ ἑτέρου ἀντιγράφου τοῦ Γορδίου, διὰ χειρός μου» (βλ. πιὸ πάνω, σ. 166, τὸ σημεῖωμα στὸ περιθώριο τοῦ φ. 1^Γ). Ἐναφερόταν προφανῶς στὸ χειρόγραφο πού σήμερα βρίσκεται στὸν Ἄθω, στὴ μονὴ Παντελεήμονος μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 693, χειρόγραφο πού γνωρίζουμε πὼς πράγματι εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν Ἀναστάσιο Γόρδιο. Πρόκειται γιὰ ἐργασία πού ὁ δάσκαλος Εὐγένιος Παννούλης εἶχε ἀναθέσει στὸ μαθητὴ του Ἀναστάσιο Γόρδιο: νὰ ἀντιγράψει δηλαδὴ δίκην ἄσκησης τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Κορυδαλέα πού καὶ ἐκεῖνος παλαιότερα εἶχε ἀντιγράψει γιὰ τὸν ἴδιο λόγο. Τὴ συλλογὴ τῶν ἀντιγράφων αὐτῶν, πού ἀπάρτισαν τὸ χφ Παντελεήμονος 693, ὁ Γόρδιος τὴν ἀντέγραψε ξανά, συγ-

κροτώντας ένα ακόμα χειρόγραφο, τὸ Χάλκης 122¹.

Ἐξαναγυρίσουμε ὅμως στὸν Καρατζὰ καὶ στὴ φιλολογικὴ του εὐσυνειδησία, δεῖγμα τῆς ὁποίας βρίσκουμε καὶ πάλι στὸ φ. 149 τοῦ ἐπιστολαρίου του. Πρόκειται γιὰ ἓνα μικρὸ τμήμα ἀπὸ σχισμένο φύλλο, τὸ ὁποῖο κόλλησε ἐπάνω σὲ ἄλλο λευκὸ προκειμένου νὰ τὸ συσταχώσει στὸν κώδικά του. Μολονότι τὸ περιεχόμενό του ἦταν λίγες μόνον ἀράδες, θεώρησε πὼς ἄξιζε νὰ τὸ διαφυλάξει. Τὸ σύντομο αὐτὸ κείμενο εἶναι τὸ ἀκόλουθο: Ἡ ποίησις διαριεῖται: εἰς τραγωδίας, εἰς συμφορὰς μεγίστων βασιλέων ἢ πόλεων· εἰς κωμωδίας, εἰς ἔλεγχον αἰσχροουργιῶν καὶ ἀδικιῶν· καὶ εἰς μικτόν, ὅπερ ἐκ πάντων τούτων συνίσταται.

V

Μὲ ὅσα ἀνέφερα πρὸ πάνω πιστεύω πὼς ἐπιβεβαιώθηκε ἡ ἄποψη, ὅτι ὁ Νικόλαος Καρατζὰς εἶναι ὁ ἄνθρωπος πού συγκρότησε τὸ παρισινὸ χειρόγραφο. Μένει νὰ ἐπιβεβαιώσουμε πὼς δική του ἦταν καὶ ἡ πρόθεση ὄχι ἀπλῶς νὰ συρράψει τὸ ὑλικὸ πού εἶχε στὰ χέρια του ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας τῆς οἰκογένειας Καρουφύλλη² μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ

1. Πρβ. ΣΦΡΟΝΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, «Ἐπιστολαὶ Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ», Ἑλληνικά 7 (1934), 88 καὶ I. Ε. ΣΤΕΦΑΝΗΣ, ΝΙΚΗ ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ, Εὐγενίου Γιαννούλη... , σ. 33.

2. Ἐξ σημειωθεῖ ὅτι στὰ χέρια τοῦ Καρατζὰ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο

συγκροτήσει έναν ακόμα κώδικα για τη βιβλιοθήκη του αλλά αξιοποιώντας το υλικό αυτό με τον κατάλληλο τρόπο, να δημιουργήσει ένα επιστολόγιο.

Είπα πιό πάνω πώς τὰ στοιχειὰ πού διακρίνουν, σὲ γενικὲς γραμμὲς, ἓνα ἐπιστολόγιο συνίστανται στὴν παρουσία ἑνὸς «θεωρητικοῦ» μέρους πού περιέχει ἐπιστολικούς χαρακτήρες, ἑνὸς μέρους μὲ ὑποδείγματα ἐπιστολῶν καὶ στὸ τέλος μᾶς ὕλης γενικοῦ συχνὰ ἐνδιαφέροντος, ἄσχετης μὲ τὸ προηγούμενο υἱκό, ἐνίοτε μὲ ὕμνους —ὅπως γιὰ παράδειγμα συναντᾶμε στὸ χειρόγραφο ἐπιστολόγιο τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου τὸ ὁποῖο ἔκλεινε μὲ «εὐχὴν μετὰ τὸ ἀπόδειπνον» καὶ «εὐχὴν τοῦ ὁρθρου»¹.

Στὸ δικό μας χειρόγραφο τὴ συνειδητὴ αὐτὴ ἐργασία τὴν ἔκανε ὁ Καρατζάς: συστάχωσε σὲ ἓνα σῶμα ἓνα μέρος πού περιεῖχε ἐπιστολικούς χαρακτήρες, στὴ

ἀλληλογραφίᾳς τῆς οἰκογένειας Καρνοφύλλη πέρασε καὶ ἄλλο χειρόγραφο υἱκό τοῦ Ἰωάννη Καρνοφύλλη, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ αὐτόγραφο ἔργο του «Ἐφημερίδες». Ὁ Καρατζάς κατὰ τὴ συνήθειά του προσέθεσε στὸ χειρόγραφο αὐτὸ πίνακα περιεχομένων καὶ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο «τοῦ οἴκου Καρνοφύλλου». Τὸ χειρόγραφο αὐτό, πού βρίσκεται σήμερα στὴν British Library μὲ τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ Add. 8232, χρησιμοποίησε ὁ Ζερλέντης γιὰ νὰ ἐκδώσει τὶς «Ἐφημερίδες» (βλ. σ. 175, σημ. 1). Ὁ BORIS FONKIÉ, «Les autographes...», δημοσιεύει στὸν Πίνακα XIX, 1 ναομοιότυπο τοῦ πίνακα τῶν περιεχομένων πού ἔγραψε ὁ Καρατζάς.

1. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὸ χφ 1157 τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας Βουκουρεστίου, φ. 88^{r-v}. Τὰ κείμενα καὶ τῶν δύο εὐχῶν ἔχουν δημοσιευτεῖ στὸ Ἐπιστολόγιον τοῦ 1804, σ. 341–343.

συνέχεια τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας Καρυοφύλλη πὸν ἐπιτελοῦσε τὸ ρόλο τῶν ἐπιστολικῶν παραδειγμάτων, ἐνῶ στὸ τελευταῖο μέρος ἐνσωμάτωσε τοὺς Ὑμνοὺς τοῦ μητροπολίτη Μηδείας ἀλλὰ καὶ τῆ, χαμένη σήμε-
ρα, ἐνότητα μὲ τὰ Ἐπιγράμματα τοῦ Καρυοφύλλη. Οἱ ἀναλυτικοὶ πίνακες πὸν συνέταξε καὶ ἐνσωμάτωσε στὴν ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου προδίδουν τὸ σχέδιό του νὰ συγκροτήσῃ ἓνα ἐπιστολάριο, ἐνῶ οἱ «Ἀποσημειώσεις», οἱ πληροφορίες γιὰ τοὺς περιεχόμενους συγγραφεῖς, ἐπιβεβαιώνουν τὴ φιλολογικὴ του ἐγρήγορση. Ἐντύπωση προκαλεῖ τὸ γεγονός ὅτι στὸν κώδικα πὸν μελετᾶμε ὑπάρχουν πληροφορίες μόνο γιὰ τὸν Μιχαὴλ Ψελλό. Ὅμως ἡ ἔρευνα πὸν συνεχίστηκε ἀπέδειξε ὅτι ὁ Καρατζᾶς εἶχε συμπεριλάβῃ στὴν ἐνότητα τῶν «Ἀποσημειώσεων» βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ δεκαπέντε ἀκόμα συγγραφεῖς, ἐνότητα τὴν ὁποία ἀπέσπασε ἀπὸ τὸν κώδικα ὁ Κωνσταντῖνος Μηνᾶς καὶ τὴν ἐνσωμάτωσε σὲ ἄλλο χειρόγραφο (βλ. γιὰ ὅλα αὐτὰ τὴν ἐπόμενη μελέτη).

VI

Τὸ ἐρώτημα πὸν γεννιέται εἶναι, ἂν εἶχε ἡ πρωτοβουλία αὐτὴ τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ κάποια συνέχεια πὸν ξεπερνοῦσε τὸ προσωπικὸ ἐνδιαφέρον του νὰ δημιουργήσῃ ἓνα ἐπιστολάριο ἀπὸ τὸ πρωτότυπο ὑλικὸ πὸν εἶχε στὰ χέρια του. Γνώρισε, μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ἐπιστολάριο αὐτὸ κάποια χειρόγραφη παράδοση;

τὸ κατέστησε ὁ δημιουργὸς του γνωστὸ σὲ ἕναν εὐρύτερο κύκλο λογίων, οἱ ὁποῖοι ἐνδεχομένως τὸ ἀντέγραψαν, καθὼς μάλιστα περιεῖχε ἐπιστολὲς γνωστῶν καὶ σημαντικῶν προσώπων;

Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἀρνητική. Τὸ ἐπιστολάριο πού συγκρότησε ὁ Καρατζᾶς φαίνεται πὼς δὲν γνώρισε τέτοια διάδοση· δὲν φρόντισε ἢ δὲν θέλησε ὁ ἴδιος νὰ τὸ κοινοποιήσει. Ὅμως ἀξιοποίησε, ὅπως τὸ συνήθιζε ἄλλωστε, τὸ ὕλικό πού περιεῖχε: ἀντέγραψε ἀπὸ αὐτὸ μερικὲς ἐπιστολὲς —μαζὶ μὲ πολλὲς ἀκόμα πού προέρχονταν ἀπὸ ἄλλες ἐνότητες— καὶ δημιούργησε ἕναν ἀκόμα κώδικα. Τὸ νέο αὐτὸ χειρόγραφο, πού κατέληξε στὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως καὶ πῆρε τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 10, σήμερα βρίσκεται στὴν Ἄγκυρα, στὴν Τουρκικὴ Ἱστορικὴ Ἑταιρεία¹. Τὸ ὅτι ὁ Καρατζᾶς χρησιμοποίησε ὡς πηγὴ γιὰ τὸ νεότερο αὐτὸ χειρόγραφο τὸ ἐπιστολάριο πού εἶχε ἤδη συγκροτήσει τὸ ἀποδεικνύουν κάποια σημειώματα πού σώζονται στὸ χφ ΕΦΣΚ 10. Ὅταν, γιὰ παράδειγμα, ἀντιγράφει μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου Γουλιανοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννη Καρυοφύλλη, σημειώνει στὸ περιθώριο: «ἀπὸ ἰδιοχείρου»· προφανῶς εἶχε μπροστά του τὴν ἰδιόχειρη ἐπιστολὴ πού εἶχε ἐνσωματώσει στὸ ἐπιστολαρίου του (φ. 59^{r-v}). Καὶ ἀκόμα, ἀντιγράφοντας τὴν ἀπάντηση τοῦ Ἰωάννη Καρυο-

1. Βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ὁ κώδικας “Κριτίου” ...», 133.

φύλλη πρὸς τὸν Γουλιανό, σημειώνει: «ἀπὸ σχεδίου ἰδιογράφου»· πράγματι τὸ σχέδιο τῆς ἀπάντησης ποὺ ἔγραψε ὁ ἴδιος ὁ Καρυοφύλλης τὸ βρισκουμε σήμερα συρραμμένο στὸ παρισινὸ χειρόγραφο (φ. 60^ν).

Αὐτὸ τὸ πάθος τοῦ Καρατζᾶ νὰ συγκεντρώνει καὶ νὰ ἀξιοποιεῖ κάθε ἀποτυπωμένο σὲ χαρτὶ πνευματικὸ προϊόν ἄφησε σὲ μᾶς ἕνα πολύτιμο corpus: πολύτιμο γιὰ τὰ ἐπιστολικά κείμενα τῶν προσώπων ποὺ παραλαμβάνουν ἐκεῖ· γιὰ τὸ προσωπικὸ ὕφος τῆς γραφῆς τους· καὶ ἀκόμα, γιὰ τὸ παλαιογραφικὸ δείγμα γραφῆς πολλῶν ἀπὸ αὐτούς· καὶ φυσικά, γιὰ τὶς ἱστορικὲς πληροφορίες ποὺ διασώζουν τὰ ἴδια τὰ ἐπιστολικά κείμενα.

Στὸ χῶρο λοιπὸν τοῦ σπουδαστηρίου του ὁ Καρατζᾶς δούλεψε τὸ χειρόγραφο ὑλικὸ ποὺ εἶχε στὴν κατοχή του ὑπηρετώντας, πιστεύω, τρεῖς στόχους: α) νὰ συμπληρώσει τοὺς τίτλους τῆς βιβλιοθήκης του μὲ ἕνα «ἐπιστολάριον» φτιαγμένο ἀπὸ τὸν ἴδιον· β) νὰ ἀποθησαυρίσει ὑλικὸ ποὺ θὰ τοῦ χρησίμευε γιὰ νὰ δημιουργήσει μετὰ ἄλλες θεματικὲς ἐνότητες, ὅπως ἐνότητα μὲ Ὕμνους διαφόρων συγγραφέων, ἐνότητα μὲ Ἐπιγράμματα, ἐνότητα μὲ ἐπιστολὲς λογίων, ὅπως εἶδαμε πὼς τὸ ἔκανε στὸ παράδειγμα τοῦ χφ ΕΦΣΚ 10. Καὶ ἀσφαλῶς τρίτος στόχος του ἦταν νὰ διαφυλάξει καὶ νὰ προστατεύσει ἀπὸ τὴ φθορὰ τὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας τῆς οἰκογένειας Καρυοφύλλης ποὺ περιῆλθε στὰ χέρια του¹.

1. Τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Καρατζᾶς διέθετε κάποιο βιβλιοδετικὸ

Καὶ ἄν, ἀπὸ ὅσα ἀνέφερα, ἔμεινε ἀνεξιχνίαστη κάποια ἄλλη ἐνδεχομένως πρόθεσή του, ἐκεῖνο πού ἔγινε φανερό εἶναι πὼς ὁ ἀκαταπόνητος δημιουργὸς αὐτοῦ τοῦ ἐπιστολαρίου δὲν συμμεριζόταν διόλου τὴν αἴσθησι ματαιότητος πού σὲ ἄλλους προκαλοῦσε ὁ πολὺς κόπος τὸν ὁποῖο ἔπρεπε νὰ καταβάλλει ὅποιος ἀσχολεῖτο μὲ τὴ γραφὴ καὶ τὸ χειρόγραφο βιβλίον, αὐτὴ τὴν αἴσθησι πού εἶχε ἀποτυπώσει πρὶν ἀπὸ αἰῶνες ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος: «Σκέψου τί σημαίνει νὰ ἀγοράζεις ἄδικα χαρτί, νὰ παίρνεις μάταια ξύστρα, ψαλίδι καὶ μελανοδοχεῖο, καὶ τὸ ἐργαλεῖο γραφῆς νὰ στομώνει ἀπὸ τὸ γράψιμο... καὶ μετὰ ὅλη ἡ προσπάθεια: ἡ σκυμμένη ράχη, ἡ καταπόνησι τῶν ματιῶν, ἡ ἐπιδεξιότητι τῶν χειρῶν, ἡ κίνησι τῶν δακτύλων, τὰ λυγισμένα γόνατα, ἡ διάταξι τῶν σειρῶν, ἡ μορφὴ τῶν γραμμάτων...»¹.

Γιὰ τὸν Νικόλαο Καρατζά, πού εἶχε ἀντιγράψει ἑκατοντάδες φύλλα γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς βιβλιοθήκης του, ὁ κόπος πού κατέβαλε γιὰ νὰ συγκροτήσῃ αὐτὸ τὸ ἐπιστολᾶριον ὄχι μόνον δὲν τοῦ ἄφησε γεύσι ματαιότητος ἀλλὰ, ἀντίθετα, τοῦ πρόσφερε τὴ γοητεία καὶ τὴν ἱκανοποίησι τῆς δημιουργίας.

ἐργαστήριον, καὶ μάλιστα ἴσως νὰ ἀσχολεῖτο καὶ ὁ ἴδιος μὲ τὴ βιβλιοδεσία τῶν κωδίκων του, εἶχα ὑποστηρίξει παλαιότερα (στὴ μελέτη μου «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ...», 68–69 καὶ ἐδῶ, σ. 156–158). Ἐκτοτε κάθε νέο εὑρημα ἐνισχύει ἐκεῖνὴ τὴν ὑπόθεσι.

1. Βλ. ἸΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΣ, Ἔργα III, 181, 4 κέ. Πρβ. καὶ ὅσα σημειώνονται ἀπὸ τὸν Η. HUNGER, Βυζαντινὴ λογοτεχνία, τ. 1..., σ. 325–326.

Παράρτημα

Α'

Πίναξ τῶν περιεχομένων ἐπιστολῶν (φ. 1^Γ-3^Γ)

Θεοδοσίου τοῦ Κορυδαλέως εἰς Παῖσιον, Εὐγένιον, καὶ Γαβριήλον τοὺς ἱερομονάχους, διὰ χειρὸς τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Εὐγενίου τοῦ Αἰτωλοῦ ,αχκθ'	[φ. 25 ^Γ -26 ^Γ]
Τοῦ αὐτοῦ Παῖσιῳ ἱερομονάχῳ, διὰ χειρὸς τοῦ αὐτοῦ Εὐγενίου ,αχκη'	[φ. 26 ^Γ - ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ ἄνωμόμῳ, ἐλλειπῆς περὶ τὸ τέλος, διὰ χειρὸς τοῦ αὐτοῦ Εὐγενίου ἵκανηπληρώθη ἐξ ἐτέρου τοῦ Γορδίου διὰ χειρὸς μου//.	[φ. 26 ^ν -27 ^ν]
Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου εἰς Εὐγένιον ἀπάντησις αὐτοσχέδιος	[φ. 34 ^Γ - ^ν]
Εὐγενίου Αἰτωλοῦ εἰς Ἰωάννην τὸν Καρυοφύλλον, φράσει πεζῆ ἰδιόχειρος ,αχμιά'	[φ. 34 ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ εἰς Φώτιον τὸν μέγαν ῥήτορα φράσει πεζῆ, διὰ χειρὸς τοῦ αὐτοῦ Φωτίου, ὡς καὶ αἱ κατωτέρω ,αχξή'	[φ. 35 ^Γ - ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν Φώτιον φράσει πεζῆ ,αχξά' .	[φ. 36 ^Γ -38 ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν Φώτιον φράσει πεζῆ ,αχξβ' .	[φ. 38 ^ν -39 ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ	[φ. 39 ^ν -40 ^ν]
Γερμανοῦ Νύσσης	[φ. 40 ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ Νύσσης	[φ. 41 ^Γ]
Εὐγενίου εἰς τὸν διαληφθέντα Φώτιον φράσει πεζῆ . .	[φ. 41 ^Γ -42 ^Γ]
Γερμανοῦ	[φ. 42 ^ν -43 ^Γ]
Εὐγενίου	[φ. 43 ^Γ -44 ^Γ]
Γερμανοῦ	[φ. 44 ^Γ - ^ν]
Εὐγενίου ,αχξζ'	[φ. 44 ^ν -45 ^Γ]
Τοῦ αὐτοῦ ,αχοζ'	[φ. 45 ^ν -46 ^Γ]
Γερμανοῦ	[φ. 46 ^Γ - ^ν]

Τοῦ αὐτοῦ	[φ. 47 ^Γ]
Εὐγενίου	[φ. 47 ^Γ - ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ ,αχπ'	[φ. 48 ^Γ - ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ ,αχοζ'	[φ. 49 ^Γ - ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ ,αχξγ'	[φ. 50 ^Γ - ^ν]
Γερμανοῦ	[φ. 50 ^ν -51 ^Γ]
Εὐγενίου ,αχξγ'	[φ. 51 ^Γ -52 ^Γ]
Τοῦ αὐτοῦ ,αχξ'	[φ. 52 ^Γ -53 ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ ,αχο'	[φ. 53 ^ν -55 ^Γ]
Τοῦ αὐτοῦ ,αχπ'	[φ. 55 ^Γ -56 ^Γ]
Τοῦ αὐτοῦ ,αχοη'	[φ. 56 ^ν]
Γερμανοῦ ἐλλειπῆς, ἅπασαι διὰ χειρὸς τοῦ προρῶθηθέντος Φωτίου μαθητοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Κορυδαλλέως	[φ. 56 ^ν]
Κωνσταντίνου Γουλιανοῦ εἰς Ἰωάννην τὸν Καροφυλλὴν ιδιόχειρος	[φ. 59 ^Γ - ^ν]
Ἰωάννου τοῦ Καροφυλλοῦ ἀπάντησις εἰς αὐτὸν αὐτοσχέδιος	[φ. 60 ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου εἰς Ἀνδρέαν Λικίνιον τὸν ἱατροῦν αὐτοσχέδιος	[φ. 61 ^Γ - ^ν]
Ἀνδρέου Λικινίου ἱατροῦ ἀπάντησις εἰς τὸν αὐτὸν ιδιόχειρος	[φ. 78 ^Γ]
Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Κυζίκου Κύριλλον φράσει περὶ ιδιόχειρος	[φ. 62 ^Γ]
Κωνσταντίνου Δούκα βοεβόδα εἰς τὸν Κυζίκου Κύριλλον φράσει περὶ ιδιόχειρος	[φ. 64 ^Γ - ^ν]
Βαρθολομαίου Ἡρακλείας εἰς Ἰωάννην τὸν Καρο- φυλλὴν φράσει περὶ ιδιόχειρος	[φ. 66 ^ν]
Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν υἱὸν ἐκείνου μέγαν ὀήτορα Μανουὴλ φράσει περὶ ιδιόχειρος	[φ. 67 ^ν]
Παχωμίου Φιλίππων καὶ Δράμας εἰς τὸν αὐτὸν μέγαν ὀήτορα φράσει περὶ ιδιόχειρος	[φ. 68 ^Γ]
Ἰωάννου Καροφυλλοῦ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν φράσει περὶ ιδιόχειρος	[φ. 69 ^Γ - ^ν]
ἸΣχέδια ἐπιστολῶν ιδιόχειρα καὶ ὁμολογία περὶ τινῶν	

- βιβλίων Ἰωάννου Κομνηνοῦ// [φ. 75^Γ]
- Ἰωάννου Κομνηνοῦ τοῦ ἱατροῦ εἰς τὸν ἕτερον υἱὸν τοῦ
Καρυοφύλλου μέγαν ῥήτορα Ἐραλάκη φράσει πεζῇ
ιδιόχειρος [φ. 76^Γ]
- Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν Ἐραλάκη φράσει πεζῇ ιδιόχειρος
Τοῦ αὐτοῦ ἕτερα εἰς τὸν αὐτὸν φράσει πεζῇ ιδιόχειρος . . . [φ. 77^Γ]
- Ἀδήλου, διὰ χειρὸς Μιχαὴλ Καρυοφύλλου ἐκγόνου τοῦ
ῥηθέντος Ἰωάννου, ὡς καὶ τὰ κατωτέρω [φ. 79^{Γ-Υ}]
- Ἐτέρα ὁμοία, εἰς φράσιν ἀπλήν [φ. 79^Υ]
- Ἀπολογία Διονυσίου Βυζαντίου εἰς τὰς περὶ τῆς
π(ατ)ριαρχείας αὐτοῦ ψήφους. [ἔχει ἐκπέσει]
- Ἐτέρα ὁμοία [ἔχει ἐκπέσει]
- Σεβαστοῦ Τραπεζουντίου εἰς τὸν μέγαν διερμηνευτὴν
Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον [ἔχει ἐκπέσει]
- Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἀπάντησις. [ἔχει ἐκπέσει]
- Ἀδήλου ἀνωνύμω, διὰ χειρὸς τοῦ ῥηθέντος Μιχαὴλ . [φ. 81^Υ-82^Υ]
- ἸΜιχαὴλ Καρυοφύλλου Ἀζαρία δευτερεύοντι
ιδιόχειρος// [φ. 83^{Γ-Υ}]
- Ἰακώβου τοῦ Γαβριηλοπούλου εἰς τὸν αὐτὸν Μιχαὴλ,
ιδιόχειρος [φ. 84^Γ]
- Ἀδήλων ἀνωνύμοις, ὧν ἡ μία ἀτελής [φ. 85^Υ, 86^Γ]
- Χουρμουζίου Βυζαντίου Τζανεῖ Λεσβίω, ιδιόχειρος [φ. 87^Γ]
- ἰσ. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν αὐτὸν, ιδιόχ. [Ἰωάννη τῷ λογίω] . [φ. 89^{Γ-Υ}]
- Ἰωάννου Καρυοφύλλου ἐκγόνου τοῦ ῥηθέντος Ἰωάννου
μεγάλου λογοθέτου ἀνωνύμω ἀτελής καὶ ιδιόχειρος . . . [φ. 91^Γ]
- Τοῦ αὐτοῦ Μεθοδίου ιδιόχειρον σχέδιον [φ. 92^Γ]
- Τοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνω ιδιόχειρον σχέδιον. [φ. 92^Υ]
- Τοῦ αὐτοῦ ἀνωνύμοις ιδιόχειρα σχέδια. [φ. 92 bis^Γ, 93 bis]
- Τοῦ αὐτοῦ εἰς π(ατ)ριάρχην οἰκουμενικὸν ὡς ἐκ μέρους
γυναικὸς εἰς φράσιν ἀπλήν, σχέδιον ιδιόχειρον [φ. 95^{Γ-Υ}]
- [παραλείπει τὴν ἀναγραφὴν δύο ἐπιστολῶν, τῶν φ. 101 καὶ 102]
- Θεοδοσίου μεγάλου αὐθεντικοῦ γραμματικοῦ εἰς
ἀρχόντισσαν συγχαρητικὸν τοῦ Πάσχα φράσει πεζῇ
ιδιόχειρον [φ. 103^{Γ-Υ}]

Β'

Χαρακτήρες ἐπιστολῶν διάφοροι (φ. 9^τ -24^τ)

- α'. Παραινετική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Τῶν πανταχόσε διαφημιζομένων σπουδαίων BN, EBE, ΜΠΤ
- β'. Μεμπτική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Ἀκήκοά σε κακῶς τοὺς εὐεργετήσαντας . . . BN, EBE, ΜΠΤ
- γ'. Παρακλητική. Χρονικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Περί πολλῶν μὲν ζητημάτων BN, EBE, ΜΠΤ
- δ'. Συστατική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Τὸν παρόντα τιμώτατον BN, EBE, ΜΠΤ
- ε'. Εὐχαριστική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Τοὺς εὐεργέτας τοῖς ὁμοίοις. BN, EBE, ΜΠΤ
- ς'. Φιλική. Ἐπιχείρημα τοπικὸν ἐκ διαιρέσεως.
Inc. Ἄμα μὲν εἶναι τοὺς φίλους. BN, EBE, ΜΠΤ
- ζ'. Εὐκτική. Τοπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Καταλαβεῖν μὲν τὰ αὐτόθι. BN, ΜΠΤ
- η'. Ἀπειλητική. Πρόγραμμα γνωμικόν.
Inc. Ἄνθρωπους λαβεῖν μὲν ἀδύνατον. BN, EBE, ΜΠΤ
- θ'. Συμπαθητική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Φιλῶν σε καθαρῶς, ὡς ἐνδέχεται BN, EBE, ΜΠΤ
- ί'. Θεραπευτική. Ἐπιχείρημα πραγματικόν.
Inc. Ἡ ἀγάπη τὰ ἑαυτῆς οὐ ζητᾷ BN, EBE, ΜΠΤ
- ια'. Συγχαριστική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Μαθῶν τριπλόητε τὴν παρὰ Θεοῦ BN, EBE, ΜΠΤ
- ιβ'. Παραλογιστική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Εἰ καὶ τῶν ὀνομαστῶν ἐκείνων BN, EBE, ΜΠΤ

BN = Bibliothèque nationale, γφ Suppl. Gr. 1044. Ἐπιγραφή: Τοῦ σοφωτάτου Ψελλοῦ Χαρακτήρες ἐπιστολῶν διάφοροι
EBE = Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη, γφ 2390. Ἐπιγραφή: Ἄνωνύμου Χαρακτήρες ἐπιστολῶν διάφοροι
ΜΠΤ = Μετοχίον Παναγίου Τάφου, γφ 542. Ἐπιγραφή: Χαρακτήρες ἐπιστολῶν διάφοροι

- ιγ'. Ἀντεγκληματική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Τίνος χάριν ἀνασχυντῶν BN, EBE, ΜΠΤ
- ιδ'. Ἀντεπισταλτική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Τὸ γράμμα δεξιάμενος τῆς BN, EBE, ΜΠΤ
- ιε'. Παραοτρυντική. Ἐπιχείρημα τοπικὸν ἐκ διαφρέσεως.
Inc. Ἀλάθητον μὲν εἶναι τὸν BN, EBE, ΜΠΤ
- ις'. Παραμυθιτική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Ἀλγῆ μὲν καὶ φυτοκόμος BN, EBE, ΜΠΤ
- ιζ'. Ὑβριστική. Πρόγραμμα.
Inc. Ταῖς μὲν ἐπιστολαῖς ἀπάσας BN, EBE, ΜΠΤ
- ιη'. Ἐπαγγελτική. Χρονικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Δεινοῖς ἀμέτροις κατὰ τὸν ἐνεστώτα BN, EBE, ΜΠΤ
- ιθ'. Σχετλιαστική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Πόσων ἡμῖν κακῶν ἐπετέθη BN, EBE, ΜΠΤ
- κ'. Ὀνειδιστική. Ἐπιχείρημα προσωπικόν.
Inc. Θαυμάζειν μοι λίαν, ὧ βέλτιστε BN, EBE, ΜΠΤ
- κα'. Μεταμελητική. Ἐπιχείρημα προσωπικόν.
Inc. Κακῶς τὰ κατὰ σὲ BN, EBE, ΜΠΤ
- κβ'. Παραγγελτική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Τοὺς ἐμοῦ ὑπηρέτας πλειστάκις BN, EBE, ΜΠΤ
- κγ'. Ἀπαρνητική. Πρότασις ὀριστική.
Inc. Μ(ή)τηρ ἐστὶ πολέμου διαβολή BN, EBE, ΜΠΤ
- κδ'. Πρεσβευτική. Inc. Ὡς ἐκ πηγῆς ἀειφύδουτου BN, EBE, ΜΠΤ
- κε'. Ἐπαινετική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Πᾶν μὲν εἶ τι καλόν BN, EBE, ΜΠΤ
- κς'. Διδασκαλική. Τροπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Θ(εὸ)ς κακῶν αἴτιος BN, EBE, ΜΠΤ
- κζ'. Ἐλεγκτική. Τροπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Πολλὰ μὲν καθ' ἡμῶν BN, EBE, ΜΠΤ
- κη'. Διαβλητική. Τροπικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Τὸν δεῖνα τὴν πρὸς ἡμᾶς BN, EBE, ΜΠΤ
- κθ'. Ἐπιτιμητική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
Inc. Τὸ μὲν ἁμαρτάνειν ἀνεπιστρόφως BN, EBE, ΜΠΤ
- λ'. Ἐρωτηματική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.

- Inc. Περί τοῦδε τοῦ κεφαλαίου λογιώτατε BN, EBE, MΠΤ
 λα'. Παραθαρουντική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
 Inc. Τὰς διαβολὰς ὡς ἤκουσας BN, EBE, MΠΤ
 λβ'. Ἀναθετική. Ἔργασία.
 Inc. Ἄγαθοί, Σολομῶν ὁ πάντων φρονιμώτατος . . BN, EBE, MΠΤ
 λγ'. Ἀποφαντική. Τροπικὸν ἐπιχείρημα.
 Inc. Τὸ μακρόθυμον ἐπὶ τοῖς πταίοουσιν BN, EBE, MΠΤ
 λδ'. Σκωπτική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
 Inc. Πολλὰ μὲν τῶν πραγμάτων BN, EBE, MΠΤ
 λε'. Αἰνιγματική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
 Inc. Γῆν ἀλλοτρίων κατασπείρειν λίαν. EBE, MΠΤ
 λς'. Ὑπομητική. Προσωπικὸν ἐπιχείρημα.
 Inc. Πάντων ὡς ἔμαθον ἐνδοξώτατε EBE, MΠΤ
 λζ'. Λυπητική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
 Inc. Τραύματα μὲν φίλων. EBE, MΠΤ
 λη'. Συμβουλευτική. Πραγματικὸν ἐπιχείρημα.
 Inc. Πράγματος ἀκήκοά σε κατάρχειν. EBE, MΠΤ
 λθ'. Μικτή. Πρόγραμμα.
 Inc. Τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ καὶ πανευγενεστάτῳ . . . EBE, MΠΤ
 [μ'.] Inc. Πάντες μὲν βροτοὶ ποθοῦσι MΠΤ

Ἔλλα ὑποδείγματα ἐπιστολῶν (φ. 24^{Γ-Υ})

- α'. Inc. Γράφων ἐπαινεῖς με ἄριστα Θεόδωρε BN
 β'. Inc. Ἦ τι πρὸς σε εὖ διάκειμαι, σχεδὸν οἶμαι σεαυτὸν. BN
 γ'. Inc. Θυσιῶν ὁ Θεὸς οὐ δέεται BN
 δ'. Inc. Ὅ τὴν ἐνεγκαμένην καταλιπὼν καὶ εἰς ἄλλοδαπὴν . . . BN
 ε'. Inc. Πολλάκις ἠβουλήθης ἐπιστεῖλαι σοι. BN
 ς'. Inc. Ὡσπερ καθ' ἑκάστην προνοεῖται τις. BN
 ζ'. Inc. Τὴν σὴν ἐπιστολὴν ἀνὰ χεῖρας λαβὼν BN

«Χασμάτων πλήρωσις»

Ὁ Κ. Μηνᾶς Μηνωίδης, ὁ Μανουήλ Γεδεών
καὶ τὰ χφφ Paris. Suppl. gr. 684 καὶ Suppl. gr. 1044

I

Ἡ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας ἀπέκτησε στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ἀνάμεσα σὲ πολλὰ ἄλλα, καὶ δύο ἑλληνικὰ χειρόγραφα πού πῆραν τοὺς ταξινομηκοὺς ἀριθμοὺς Suppl. gr. 684 καὶ Suppl. gr. 1044. Τὸ πρῶτο ἦταν ἓνας κώδικας πού τὸν συγκρότησε στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα, συρράπτοντας δικὰ του γραπτὰ καὶ σπαράγματα ἀπὸ διάφορα χειρόγραφα, ὁ γνωστός ἀπὸ τὶς «ἀποστολές» του στὴν Ἀνατολὴ γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἑλληνικῶν χειρογράφων γιὰ λογαριασμὸ τῆς Γαλλίας Κωνσταντίνος Μηνᾶς Μηνωίδης¹.

Δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Ὁ Ἑρασιστὴς 25 (2005), 301–319.

1. Πὰ τὶς ἀποστολές τοῦ Μηνωίδη στὴν Ἀνατολὴ ἡ βασικὴ μελέτη εἶναι τοῦ HENRI OMONT, *Minoide Mynas et ses missions en Orient* (1840–1855)... [Extrait des Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, τ. 40, Παρίσι 1916], σ. 336–419. Εἰδικότερα γιὰ τὴ δράση του στὶς ἀθωνικὲς βιβλιοθῆκες βλ. τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ ΖΗΣΗ ΜΕΛΙΣΣΑΚΗ, Ἡ διασπορὰ χειρογράφων τοῦ Ἁγίου Ὁρους σὲ βιβλιοθῆκες τοῦ ἔξωτερικοῦ. Ἡ περιπτωση τοῦ Κωνσταντίνου Μηνᾶ Μηνωίδη (ἀδημ. διδ. διατριβή), Ἀθήνα 2001, ὅπου καὶ νεότε-

Τὸ δεύτερο χειρόγραφο ἦταν ἓνα ἐπιστολόARIO ἄγνωστοῦ ὧς τώρα δημιουργοῦ, πού συγκροτήθηκε τὸν 18ο αἰώνα. Τὸ πρῶτο χειρόγραφο περιγράφηκε συνοπτικὰ στὰ 1888 ἀπὸ τὸν Henri Omont¹. πολὺ ἀναλυτικὰ τὸ δεύτερο στὰ 1960 ἀπὸ τὸν Charles Astruc². Φαινομενικὰ τίποτε δὲν τὰ συνέδεε. Ἐφθασαν στὴν παρισινὴ βιβλιοθήκη ἀπὸ διαφορετικοὺς δρόμους: τὸ πρῶτο, ὅπως εἶπαμε, ἀποτελεῖ μέρος τῶν χειρογράφων Μηναῖ πού κατὰ παραγγελία τῆς Γαλλίας συγκέντρωσε ἢ συγκρότησε ὁ ἴδιος γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῆς, ἐνῶ τὸ δεύτερο βρέθηκε στὰ χέρια παλαιώπωλη στὸ Παρίσι καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸ ἀγόρασε ἡ γαλλικὴ βιβλιοθήκη τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1885³.

ρη βιβλιογραφία. Γιὰ τὴ δράση του στὴ Σάμο βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀνάγλυφα μιᾶς τέχνης νομικῆς. Βυζαντινὸ δίκαιο καὶ μεταβυζαντινὴ «νομοθεσία», Ἀθήνα 1999, σ. 33 κέ. καὶ τὴν ἐκεῖ ἀναφερόμενη συμπληρωματικὴ βιβλιογραφία. Ὅσο γιὰ τὴν τύχη ἐνὸς τμήματος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μηνωῖδη, βλ. ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΥΤΖΑΚΙΩΤΗΣ, «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κ. Μηναῖ Μηνωῖδη στίς Σέρρες (1815–1819) καὶ ἡ τύχη τῆς», Ὁ Ἑραριστῆς 23 (2001), 219–252.

1. HENRI OMONT, *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale... Troisième Partie: Ancien fonds grec. Coislin. Supplément grec. Autres bibliothèques de Paris. Départements*, Παρίσι 1888, σ. 298–299.

2. CHARLES ASTRUC, MARIE-LOUISE CONCASTY, *Catalogue...*, σ. 147–153. Τὴν περιγραφή τοῦ συγκεκριμένου χειρογράφου ὑπογράφει ὁ Charles Astruc.

3. Γιὰ τὸ χρόνο καὶ τὸν τρόπο πού ἀπέκτησε ἡ γαλλικὴ βιβλιοθήκη τὸ χειρόγραφο βλ. CHARLES ASTRUC, MARIE-LOUISE CONCASTY, Στὸ ἴδιο, σ. 153.

Στή μελέτη πού ἀκολουθεῖ θὰ ἀποκαλύψουμε τή στενή σχέση πού, ὅπως ἐντοπίσαμε, συνδέει, τελικὰ τὰ δύο αὐτὰ χειρόγραφα. Θὰ παρακολουθήσουμε πῶς καὶ πότε διασταυρώθηκαν οἱ δρόμοι τους, ποιὲς ἐνότιες τοῦ ἐνὸς βρήκαμε ἀνάμεσα στὰ φύλλα τοῦ ἄλλου. Θὰ μιλήσουμε ἀκόμα γιὰ μιὰν ἐνότητα τοῦ Suppl. gr. 1044 πού ἐξακολουθεῖ νὰ λανθάνει, ἀλλὰ πού τὰ ἴχνη καὶ τὰ περιεχόμενά της μποροῦμε νὰ τὰ ἐντοπίσουμε ἀπὸ δημοσίευμα τοῦ Μανουὴλ Γεδεών, ἀφοῦ τὸ χειρόγραφο ἀπὸ τὰ χέρια του πέρασε καὶ αὐτὸς ἦταν πού δημοσίευσε τὰ περιεχόμενα τῆς λανθάνουσας αὐτῆς ἐνότητας. Τέλος, θὰ ἀποκαταστήσουμε τὴν ἀρχικὴ συγκρότηση τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ χειρογράφου ὑποδεικνύοντας ὅσα ἀπὸ τὰ χαμένα ἔχουν ἐκδοθεῖ καὶ δημοσιεύοντας ὅσα κείμενα ἔχουν μείνει ἀνέκδοτα.

II

Τὸ χειρόγραφο Suppl. gr. 1044 εἶναι ἕνας κώδικας, τὸν ὁποῖο δημιούργησε τὸν 18ο αἰῶνα ὁ φαναριώτης λόγιος Νικόλαος Καρατζάς¹. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἐπι-

1. Γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ δημιουργοῦ βλ. τὴ μελέτη μου «Ἐνα ἰδιωτικὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας...» βλ. ἐδῶ σ. 178 κέ. Στὴ μελέτη ἐκείνη μὲ εἶχε ἀπασχολήσει κατὰ κύριο λόγο ὁ χαρακτήρας τοῦ κώδικα ὡς ἐπιστολαρίου καὶ δεδομένου ὅτι δὲν ἦταν γνωστὸς κανένας συσχετισμὸς του μὲ τὸ γρ Suppl. gr. 684, δὲν εἶχα ἐντολίσει τότε τὰ εὐρήματα πού παρουσιάζονται ἐδῶ.

στολάριο πού ἔχει μιὰ ἰδιοτυπία: τὰ ὑποδείγματα ἐπιστολικῶν κειμένων πού δίνει εἶναι πρωτότυπες, αὐτόγραφες στίς περισσότερες περιπτώσεις, ἐπιστολές Ἑλλήνων λογίων τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ χειρογράφου ὁ Καρατζάς, ὅπως συνήθιζε νὰ κάνει, συγκρότησε πίνακες τῶν περιεχομένων στὸν κώδικα κειμένων. Ὑπάρχει πράγματι ἕνας «Πίνακας τῶν περιεχομένων ἐπιστολῶν» καθὼς καὶ ἕνας «Πίνακας τῶν ὕμνων τοῦ [Θεοδοσίου] Μηδείας». Στὴ συνέχεια ὁ Καρατζάς ἔγραψε «Ἀποσημειώσεις εἰς τοὺς ἐνταῦθα περιεχομένους συγγραφεῖς», σημειώματα μὲ βιογραφικὰ καὶ ἐργογραφικὰ στοιχεῖα πού, κατὰ τὴν πάγια συνήθειά του, συνέλεγε ἀπὸ διάφορες πηγές, χειρόγραφες καὶ ἔντυπες, καὶ τὰ ὁποῖα παρέθετε συνήθως στὸ πρῶτο τμῆμα τῶν χειρογράφων του ὡς εἰσαγωγικὲς πληροφορίες γιὰ τὰ πρόσωπα πού ἔργα τους περιέχονται στοὺς χειρόγραφους κώδικες πού συγκροτοῦσε ἢ ἀποκτοῦσε¹. Ἀφοῦ λοιπὸν μὲ τέτοια συστηματικότητα ὀλοκλήρωνε συνήθως τοὺς κώδικές του, κάνει καταρχὰς ἐντύπωση τὸ γεγονός ὅτι στὸ παρισινὸ χειρόγραφο οἱ «Ἀποσημειώσεις» πού ὑπάρχουν ἀναφέρονται μόνο σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ κώδικα, τὸν Μιχαὴλ Ψελλό².

1. Ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὸν Ν. Καρατζὰ ἀναφέρονται στὴ φιλολογικὴ του αὐτὴ συνήθεια: βλ. πρὸ πάνω σ. 137 κέ.

2. Οἱ «Ἀποσημειώσεις» γιὰ τὸν Ψελλὸ σώζονται στὸ φ. 8^{r-v} τοῦ παρισινοῦ κώδικα. Ὅπως ἀναφέρω στὴ μελέτη μου «Ἐνα ἰδιω-

Ὁ Ch. Astruc στή λεπτομερή περιγραφή τοῦ χειρογράφου πού δημοσίευσε στόν κατάλογο τοῦ 1960 δέν μπόρεσε νά ἐντοπίσει τήν ταυτότητα τοῦ δημιουργοῦ του· σχετικά ὁμως μέ τήν ἐνότητα τῶν «Ἀποσημειώσεων», ἐκτιμώντας τή σχολαστική ἐργασία πού εἶχε κάνει ὁ ἄγνωστος σέ ἐκεῖνον γραφέας ἀναρωτήθηκε: «ou bien n'a pas été écrite, ou bien a été retranchée du volume»¹. Ὅσο γιά τὸ τμήμα πού περιέχει τίς πρωτότυπες ἐπιστολές, ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ πῶς ὁ «Πίναξ τῶν περιεχομένων ἐπιστολῶν» τὸν βοήθησε ἀποφασιστικά νά περιγράψει τὰ περιεχόμενα τῆς δύσκολης αὐτῆς ἐνότητας²· μέ βάση ὁμως αὐτὸν τὸν πίνακα, συγκρίνοντας ὅσα ἐξαγγέλλονται σέ αὐτὸν μέ ὅσα σήμερα ὑπάρχουν στὸ χειρόγραφο, παρατήρησε ὅταν περιέγραφε τὸ φ. 79: «En cet endroit se trouvaient autrefois, selon l'index (f. 2^V, l.15–f. 3, l.1), quatre documents aujourd'hui dispa-

τικὸ ἀρχεῖο ἀλληλογραφίας...», τὸ ἔργο πού περιέχεται δέν τὸ ἔχει γράψει ὁ Ψελλὸς ἀλλὰ ἀποτελεῖ συλλογὴ «ἐπιστολικῶν χαρακτηρισῶν» τοῦ Πρόκλου· ὁμως ὁ Καρατζᾶς τὸ θεώρησε ἔργο τοῦ Ψελλοῦ καὶ κατέγραψε πληροφορίες γι' αὐτόν. Τὸ λάθος αὐτὸ τοῦ Καρατζᾶ καὶ ἡ συνακόλουθη παρουσία τῆς «Ἀποσημειώσεως» περὶ Ψελλοῦ παρέσυραν προφανῶς καὶ τὸν Charles Astruc νά ἀποδώσει τὸ ἔργο «Χαρακτήρες ἐπιστολῶν διάφοροι» στὸν Ψελλὸ («traité de Psellos» σημειώνει, CHARLES ASTRUC, *Catalogue...*, σ. 147).

1. Στὸ ἴδιο, σ. 148.

2. Στὸ ἴδιο, σ. 148. Πά τὴν περιγραφή τῆς ἐνότητας τῶν ἐπιστολῶν σημειώνει τὰ ἀκόλουθα: «Dans la description ci-dessous, l'identification des expéditeurs ou destinataires de lettres repose souvent sur les seules indications données dans l'index».

rus: α) apologie de Denis <IV> de CP. (Διονυσίου Βυζαντίου) relative à l'une de ses élections au patriarcat; β) “έτέρα όμοία”; γ) lettre de Sébastos Kyminitis (Σεβαστοῦ Τραπεζουντίου) au grand drogman Alexandre Mavrocordato; δ) réponse d'Alexandre Mavrocordato».

Σε μιάν εϋρύτερη έρευνα πού έκανα πρόσφατα σε έλληνικά χειρόγραφα πού φυλάσσονται στο Τμήμα χειρογράφων της Bibliothèque nationale είχα την τύχη να έντοπίσω, ανάμεσα στα φύλλα του Suppl. gr. 684 πού συγκρότησε ό Κωνσταντίνος Μηνάς, τις δύο ένότητες των όποιων την άπουσία είχε έπισημάνει ό Astruc.

Δέκα φύλλα, τα φ. 71–80, του παραπάνω χειρογράφου περιέχουν ό,τι ό Astruc όνόμασε «quatre documents aujourdhui disparus» —στην πραγματικότητα, όπως θα δοῦμε άμέσως πιό κάτω, τα κείμενα είναι περισσότερα. Πρόκειται για «Τό μέγα μήνυμα ότε τον οίκουμενικόν μέγα θρόνον Διονύσιος ό Βύζαντας έλαβεν άνήρ έν άρετῆ τα μάλιστα διαπρέψας» (φ. 71^r–72^v), ένα δεύτερο κείμενο με τον τίτλο «Τό μέγα μήνυμα [sic]» (φ. 72^r–73^r), ένω ακολουθοῦν (φ. 73^r–80^v) δύο έπιστολές του Σεβαστοῦ Κυμνήτη προς τον Άλέξανδρο καί δύο του Άλεξάνδρου προς τον Κυμνήτη¹.

1. Όπως είπαμε, το Suppl. gr. 684 περιέγραψε με τρόπο συνοπτικό το 1888 ό HENRI OMONT, *Inventaire sommaire...*, σ. 298· για τα περιεχόμενα των φύλλων πού μάς ένδιαφέρουν σημείωνε μόνο: «Patriarchatum græcorum acta varia (71); – Vitæ Græcorum modernis temporibus illustrium, s. XVIII. (81)».

73 γ

ἔστιν ἀποστολικὸν καὶ ἀποστολικὸν βιβλίον. ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν
 ἀποστολικὸν βιβλίον. ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν βιβλίον
 ἀποστολικὸν βιβλίον, ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν βιβλίον,
 ἀποστολικὸν βιβλίον ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν βιβλίον
 ἀποστολικὸν βιβλίον ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν βιβλίον
 ἀποστολικὸν βιβλίον ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν βιβλίον

καὶ ἡ ἀποστολικὴ ἀποστολὴ καὶ ἡ ἀποστολική.
 ἡ ἀποστολικὴ ἀποστολὴ καὶ ἡ ἀποστολική.
 ἡ ἀποστολικὴ ἀποστολὴ καὶ ἡ ἀποστολική.
 ἡ ἀποστολικὴ ἀποστολὴ καὶ ἡ ἀποστολική

ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν βιβλίον, ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν
 ἀποστολικὸν βιβλίον (ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν βιβλίον
 ἀποστολικὸν βιβλίον ἀποστολικὸν βιβλίον) ἀποστολικὸν βιβλίον, ἔστιν
 ἀποστολικὸν βιβλίον. ἀποστολικὸν βιβλίον ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν
 ἀποστολικὸν βιβλίον, ἀποστολικὸν βιβλίον ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν
 ἀποστολικὸν βιβλίον, ἀποστολικὸν βιβλίον ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν
 ἀποστολικὸν βιβλίον, ἀποστολικὸν βιβλίον ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν
 ἀποστολικὸν βιβλίον, ἀποστολικὸν βιβλίον ἔστιν ἔτι ἀποστολικὸν

Xφ Paris. Suppl. gr. 684, φ. 73r

Πρόκειται για κείμενα που μνημονεύονταν από τον Καρατζά στον πίνακα των «περιεχομένων ἐπιστολῶν». Εἶναι φανερό πὼς ἔχουμε μπροστά μας τὴν πρώτη ἐνότητα ἀπὸ τὰ χάσματα τοῦ χειρογράφου Suppl. gr. 1044.

Μετὰ τὸ φ. 80^v, ὅπου ὁλοκληρώνεται ἡ πρώτη αὐτὴ ὁμάδα κειμένων, στὸν κώδικα τοῦ Μηνᾶ ἀκολουθεῖ μὰ ἄλλη ἐνότητα ἀπὸ ὀκτὼ φύλλα (φ. 81–88) ποὺ εἶναι γραμμένα μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ γραφὴ τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ: περιέχουν βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ ἀρκετοὺς συγγραφεῖς, ἀντλημένα ἀπὸ πηγές ποὺ ὁ γραφέας τὶς δηλώνει μὲ σαφήνεια. Ὅλοι εἶναι πρόσωπα ποὺ κείμενά τους περιλαμβάνονται στὸ Suppl. gr. 1044: ὁ Θεόφιλος Κορυδαλέας καὶ ὁ Εὐγένιος Παννούλης, ὁ Γερμανὸς Νύσσης, ὁ μέγας ρήτορας τοῦ Πατριαρχείου καὶ στενὸς φίλος τοῦ Παννούλη Φώτιος, ὁ Κωνσταντῖνος Γουλιανὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Καρυοφύλλης, ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας, ὁ ἰατρὸς Ἰωάννης Κομνηνός, ὁ Χουρμούζιος Βυζάντιος, ὁ Κωνσταντῖνος Ραφαήλ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Λέσβιος. Ἀκόμα, ὁ λόγιος πατριάρχης Διονύσιος Δ΄ ὁ Βυζάντιος, ὁ Σεβαστὸς Κυμηνίτης καὶ ὁ «ἐξ ἀπορρήτων» Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, τῶν ὁποίων τὶς ἐπιστολὲς βρήκαμε πιὸ πρὶν τέλος, ὁ μητροπολίτης Μηδείας Θεοδόσιος, ὁ συγγραφέας τῆς ἐνότητας μὲ τοὺς Ὕμνους ποὺ σώζεται ὡς σήμερα στὸ χφ 1044.

Εἶναι, νομίζω, ἔκδηλο πὼς στὸν κώδικα Μηνᾶ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρώτη ἐνότητα ποὺ ἀνέφερα, σώζεται καὶ ἡ συνέχεια τῶν «Ἀποσημειώσεων» ποὺ εἶχε θέσει

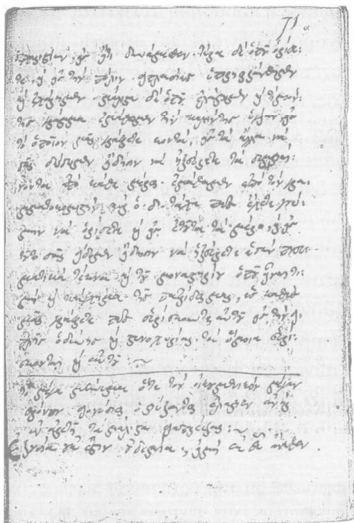
ὁ Καρατζάς στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπιστολαρίου του. Ὅπως μᾶς δίνεται πλέον ἢ εὐκαιρία νὰ διαπιστώσουμε, στὴν ἐνότητα αὐτὴ εἶχε συγκεντρώσει βιογραφικὰ στοιχεῖα ὄχι μόνο γιὰ τὸν Ψελλό —αὐτὰ ποὺ βρίσκονται δηλαδὴ σήμερα στὸ χειρόγραφο— ἀλλὰ γιὰ ὅλους τοὺς «ἐνταῦθα περιεχομένους συγγραφεῖς», ὅπως μὲ ἀκριβεία εἶχε σημειώσει.

Τὸ ἐνδεχόμενο ὁ ἐντοπισμὸς τῶν ἐνοτήτων αὐτῶν μέσα στὸ χειρόγραφο τοῦ Μηνᾶ νὰ ἀποτελεῖ ἀπλὴ σύμπτωση, νὰ πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἴδια κείμενα ποὺ ἔχουν ὅμως ἄλλη προέλευση, ἄρα νὰ μὴν ἀποτελοῦν τίς χαμένες ἐνότητες τοῦ Suppl. gr. 1044, αἴρεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα ἀκλόνητα στοιχεῖα.

α) Τὸ πρῶτο χάσμα στὸ Suppl. gr. 1044 ἐντοπίζεται ἀμέσως μετὰ τὸ φ. 79^v, στὸ ὁποῖο σώζεται τὸ ἀντίγραφο μιᾶς ἐπιστολῆς πρὸς ἄδηλο ἀποδέκτη, ἀντιγραμμένη ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Μιχαὴλ Καρυοφύλλη¹. τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς δὲν ὀλοκληρῶνεται στὸ verso τοῦ φ. 79, διότι συνεχιζόταν στὸ ἐπόμενο φύλλο ποὺ δὲν ὑπάρχει πλέον στὸ χειρόγραφο. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὴ συνήθεια πολλῶν γραφῶν, συνήθεια ποὺ εἶχε προκύψει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκλειστεῖ ὁ κίνδυνος νὰ παρα-

1. Ὅπως ἔχω ὑποστηρίξει (πῶς πάνω, σ. 176), οἱ πρωτότυπες ἐπιστολὲς ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ ἐπιστολᾶριο προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας Καρυοφύλλη. Ὁ Μιχαὴλ ἦταν ἐγγονὸς τοῦ Ἰωάννη, μεγάλου λογοθέτη τοῦ Πατριαρχείου καὶ γενάρχη τῆς οἰκογένειας, καὶ στὸ ἐπιστολᾶριο τοῦ Καρατζᾶ ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἐπιστολὲς γραμμένες ἀπὸ τὸ χέρι του.

τοποθετοῦνται τὰ φύλλα, στὸ κάτω περιθώριο βρίσκουμε σημειωμένη τὴν πρώτη λέξη τοῦ ἐπόμενου φύλλου. Ἡ λέξη αὐτὴ ἀποτέλεσε, στὴν περίπτωσή μας, τὸ μίτο πού μᾶς ὁδήγησε ἀπὸ τὸ ἓνα χειρόγραφο στὸ ἄλλο. Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ λέξη πού εἶναι σημειωμένη στὸ κάτω περιθώριο ὡς ἡ ἑναρκτήρια τοῦ ἐπόμενου φύλλου εἶναι ἡ λέξη «εὐχαριστιαν»· ἡ πρώτη λέξη τοῦ φ. 71^Γ τοῦ Suppl. gr. 684 εἶναι ἐπίσης ἡ λέξη «εὐχαρι-

Xφ Paris. Suppl. gr. 684, φ. 71^Γ

σίαν». Τὸ εὔρημα ἔρχεται νὰ τὸ ἐπιβεβαιώσει κάτι ἀποφασιστικό: τὸ ἴδιο χέρι, τοῦ Μιχαὴλ Καρυοφύλλου, συνεχίζει καὶ ὀλοκληρώνει τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς.

β) Στὸ φ. 79^r τοῦ Suppl. gr. 684 ὅπου περιέχεται τὸ πρῶτο ἐπιστολικὸ κείμενο τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τὸν Κυμινῆτη, βρίσκουμε στὸ δεξιὸ περιθώριο τοῦ φύλλου, κατὰ μῆκος τοῦ κειμένου, μιὰ πρόταση πού γράφτηκε γιὰ νὰ συμπληρώσει κάποιες λέξεις πού ἔλειπαν ἀπὸ τὸ κείμενο: ἡ προσθήκη αὐτὴ εἶναι γραμμμένη μὲ τὸ χέρι τοῦ Καρατζᾶ, ἓνα ἀκόμα στοιχεῖο πού ἐπιβεβαιώνει τὴ συσχέτιση τῶν φύλλων αὐτῶν μὲ τὸ χφ 1044.

γ) Τέλος, τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐνότητα τῶν «Ἀποσημειώσεων» πού ἐντοπίσαμε στὸ Suppl. gr. 684 εἶναι ὀλοκληρῆ γραμμμένη μὲ καστανὸ μελάνι ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Καρατζᾶ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ σχετικὴ μὲ τὸν Μιχαὴλ Ψελλὸ πού σώζεται στὸ Suppl. gr. 1044· ὅτι οἱ διαστάσεις ταιριάζουν μὲ αὐτὲς τοῦ Suppl. gr. 1044 (160x110)· καὶ ἐπιπλέον ὅτι καὶ στίς δύο περιπτώσεις δεκαεπτὰ στίχοι ὑπάρχουν σὲ κάθε φύλλο, ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα πού ἐπιβεβαιώνουν τὴν προέλευση καὶ διατράνων τὴ συνάφεια τῶν δύο χειρογράφων, ὅπως δείχνουν καὶ τὰ πανομοιότυπα ἀπὸ τὰ δύο χειρόγραφα¹.

1. Ἔς σημειωθεῖ ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ χφ Suppl. gr. 684 (φ. 1^r-2^r) ὁ Μηνᾶς συγκρότησε ἓναν σύντομο πίνακα περιεχομένων, στὸν ὁποῖο σημείωσε γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν «Ἀποσημειώσεων»: «Vies des savants Grecs qui vivaient au 16me et 17me siècle». Εὐχαριστῶ καὶ

λουθήσουμε τούς κρίκους πού συγκροτοῦν τὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου καὶ νὰ καταγράψουμε μὲ προσοχὴ καὶ σύνεση τούς ὑπόπτους.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Καρατζᾶ διασκορπίστηκε μετὰ τὸ θάνατό του· τὸ ἐπιστολάριο κατέληξε, ἄγνωστο μέσω ποιοῦ δρόμου, στὴ μονὴ Ἑσφιγμένου στὸν Ἄθω, ὅπου ἐντάχθηκε στὰ χειρόγραφα τῆς βιβλιοθήκης τῆς καὶ πῆρε τὸν ἀριθμὸ 315. Σὲ μία ἀπὸ τὶς ἀποστολές του στὸν Ἄθω ὁ Κωνσταντῖνος Μηνᾶς ἐπισκέφθηκε καὶ τὴ μονὴ Ἑσφιγμένου, βρῆκε τὸ χειρόγραφο καὶ τὸ περιέγραψε ἀναλυτικὰ στὸν κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς τὸν ὁποῖο συγκρότησε. Ὁ κατάλογος αὐτὸς ἦταν χειρόγραφος καὶ σώζεται σήμερα ἀνάμεσα στοὺς κώδικες τοῦ Μηνᾶ, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας· ἔχει συμπεριληφθεῖ μέσα στὸ χφ Suppl. gr. 675 καὶ στὰ φ. 63^v–66^v βρίσκεται ἡ περιγραφή τοῦ ἐπιστολαρίου¹. Συσχετίζοντας τὸ σκοπὸ πού ὑπηρετοῦσαν οἱ ἀποστολές τοῦ Μηνᾶ καὶ τὴν τακτικὴ πού ἀκολουθοῦσε γιὰ νὰ συγκροτήσῃ κώδικες, μὲ τὴν παρουσία τῶν ἀποσπασμένων φύλλων μέσα σὲ κώδικά του, καταλήγουμε καὶ πάλι στὴν ἐκτίμησι πὼς στὸν Μηνᾶ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε τὸ ἐγχείρημα.

Ἡ ἐπιβεβαίωσι τῆς εὐλογῆς αὐτῆς ἐντύπωσης

1. Πὰ τὴν ἐπίσκεψι τοῦ Μηνᾶ στὴ μονὴ Ἑσφιγμένου βλ. Ζ. ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ, Ἡ διασπορά..., σ 123 κέ.: ἐκεῖ καὶ ἡ ἀναπαραγωγή τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τῆς μονῆς πού ἔκανε ὁ Μηνᾶς.

ἔρχεται ἀπὸ τὸν Σπυριδῶνα Λάμπρο καὶ τὸν κατάλογο τῶν ἀθωνικῶν χειρογράφων ποὺ συντάξε εἰκοσιπέντε χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μηνᾶ καὶ τὸν δημοσίευσε λίγο ἀργότερα¹. Στὸν κατάλογο αὐτὸ ὑπάρχει περιγραφή τοῦ χειρογράφου Ἐσφιγμένου 315. Ὡς παρατηρήσουμε τί περιεχόμενα βρῆκε ὁ Λάμπρος στὸ χειρόγραφο: μιὰν ἐνότητα με ἐπιστολές, μιὰν ἐνότητα με Ὑμνους τοῦ Θεοδοσίου Μηδείας καὶ μιὰ τελευταία με ἐπιγράμματα διαφόρων συγγραφέων. Δὲν ἀναφέρει καμία ἐνότητα με «Ἀποσημειώσεις». Τώρα ὅμως ποὺ ἐντοπίσαμε τὴν ἐνότητα αὐτὴ στὸ χειρόγραφο τοῦ Μηνᾶ καὶ διαπιστώσαμε τὴν ὀργανικὴ τῆς σχέση με τὸ χειρόγραφο τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου, εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ὁ Λάμπρος δὲν βρῆκε τὴν ἐνότητα τῶν «Ἀποσημειώσεων» στὸ χειρόγραφο ὅταν συντάσσει τὸν κατάλογό του. Εἶχε δηλαδὴ ἤδη ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ὅταν ὁ Λάμπρος ἔφθασε στὸ μοναστήρι· διότι εἶναι τόσο ἐκτεταμένη ἡ ἐνότητα αὐτὴ καὶ τόση ἡ σημασία τῆς, ὥστε θὰ ἦταν ἀδύνατο σὲ ἓναν καταλογόγραφο νὰ τὴν παραλείψει.

Βέβαια, ἓνα ἄλλο σημεῖο στὸν κατάλογο Λάμπρου κλονίζει πρὸς στιγμὴν τὴ βεβαιότητα ὅτι ἡ «ἀφαίρεση» εἶχε ἤδη συμβεῖ: ὁ Λάμπρος περιγράφοντας τὴν ἐνότητα με τίς ἐπιστολές μνημονεύει ἀνάμεσα στοὺς

1. Ὁ κατάλογος ἐκδόθηκε τελικὰ τὸ 1895· βλ. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΜΠΡΟΣ, Κατάλογος... Τὸ χειρόγραφο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει φέρει τὸν ἀρ. 2328/315 καὶ περιγράφεται στὴ σ. 199 τοῦ πρώτου τόμου.

ἐπιστολογράφους τὸν Σεβαστὸ Κυμινήτη καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Τὸ πράγμα ἔχει ὡστόσο τὴν ἐρμηνεία του: ὁ Λάμπρος στήριξε — ὅπως ἔκανε ἄλλωστε ἀργότερα καὶ ὁ Astruc¹— τὴν περιγραφὴ τῆς δύσκολης ἐνότητας τοῦ χειρογράφου ποὺ περιέχει τὶς πρωτότυπες ἐπιστολὲς στὸν σχετικὸ πίνακα τοῦ Καρατζᾶ, ὅπου φυσικὰ ἀναγράφονταν καὶ οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Κυμινήτη καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, χωρὶς νὰ διατρέξει προσεκτικὰ ὅλο τὸ χειρόγραφο — καθὼς μάλιστα οἱ περιγραφές του ἦταν κεφαλαιώδεις—, ὥστε νὰ διαπιστώσει ὅτι οἱ ἐπιστολὲς αὐτὲς ἔλειπαν.

Κατὰ συνέπεια, οὔτε τὸ τελευταῖο σημεῖο ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ Λάμπρου δὲν εἶναι ἰκανὸ νὰ συσκοτίσει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Μηνᾶς κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ μονὴ Ἐσφιγμένου ἐπέλεξε νὰ ἀποσπάσει ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τὶς ἀκόλουθες ἐνότητες: τὶς «Ἀποσημειώσεις εἰς τοὺς ἐνταῦθα περιεχομένους συγγραφεῖς», τὰ δύο κείμενα μὲ τὸ μήνυμα τοῦ Διονυσίου Δ', καθὼς καὶ τὶς ἐπιστολὲς Κυμινήτη – Μαυροκορδάτου· τὰ συνέγραψε στὸν κώδικα ποὺ κατασκεύασε, τὸ σημερινὸ χειρόγραφο Suppl. gr. 684, καὶ τὸν παρέδωσε στὴν γαλλικὴ βιβλιοθήκη.

Ὅμως στὸ ἀθωνικὸ χειρόγραφο ὁ Λάμπρος μνημονεύει, ὅπως ἀνέφερα, καὶ μιὰν ἄλλη ἐνότητα, μὲ ἐπιγράμματα διαφόρων συγγραφέων, ἐνότητα ποὺ

1. Ὅπως σημείωσα καὶ πῶς πάνω, ὁ Astruc ὁμολογεῖ πόσο τὸν βοήθησε ὁ πίνακας αὐτὸς (βλ. σ. 179).

σήμερα δὲν ὑπάρχει στὸ χφ Paris. Suppl. gr. 1044. Ὡστόσο ὁ συνήθης ὑποπτος, ὁ Μηνάς, στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἀθῶος· οὔτε στὸ Suppl. gr. 684 οὔτε σὲ ἄλλο δικό του χειρόγραφο ἐντοπίζεται ἡ ἐνότητα μὲ τὰ ἐπιγράμματα. Ἐὰς παρακολουθήσουμε ὅμως τὸ ζήτημα αὐτὸ πιάνοντας καὶ πάλι τὸ νῆμα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

IV

Τὸ χειρόγραφο ἐπιστολάριο πού σήμερα βρίσκεται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Γαλλίας ὡς Suppl. gr. 1044 περιεῖχε καὶ μὴν ἐνότητα μὲ ἐπιγράμματα ἢ ὁποία σήμερα λανθάνει. Τὴν εἶχε δεῖ ὁ Μηνάς ὅταν ἐπισκέφθηκε τὴ μονὴ Ἐσφιγμένου τὸ 1841, ἀφοῦ τὴν καταγράφει στὸν χειρόγραφο κατάλογό του¹, τὴν εἶδε ὅμως καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος περὶ τὸ 1880, ὁ ὁποῖος στὴ δική του περιγραφή σημειώνει ἀνάμεσα στὰ περιεχόμενα τοῦ ἀθωνικοῦ χειρογράφου: «3. Ἰωάννου Καρυοφύλλου, Ἰωάννου μεγάλου προμμικηρίου καὶ ἄλλων Ἐπιγράμματα εἰς διαφόρους ὑποθέσεις»². Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ ἐνότητα αὐτὴ δὲν εἶχε ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὸν Μηνά, ἀφοῦ τὴν βρίσκει εἴκοσι πέντε χρόνια ἀργότερα καὶ ὁ Λάμπρος στὸν Ἄθω· κάποιος ἄλλος τὴν ἀπέσπασε, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ δημιουργημὰ τοῦ Καρατζᾶ νὰ μὴ βρεῖ ἀνάπαυση στὴν ἀθωνικὴ μονή, ἔστω καὶ ἀκρωτηρια-

1. Σήμερα χφ Paris. Suppl. gr. 675, φ. 63^r-67^v καὶ 81^r-82^v.

2. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΛΑΜΠΡΟΣ, Κατάλογος..., σ. 199.

σμένο. Ἄς ἀναζητήσουμε τὰ ἴχνη τῆς ἐνότητας αὐτῆς.

Ὁ Astruc, ὁ ὁποῖος δὲν γνώριζε, ὅπως θὰ δοῦμε, τὴν τύχη τοῦ χειρογράφου μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὴν ἀθωνικὴ μονὴ καὶ πρὶν φτάσει στὸν παρισινὸ παλαιοπώλη ἀλλὰ ἔχοντας ἐντοπίσει πῶς ὁ Γεδεὼν εἶχε δημοσιεύσει ἀπὸ τὸ χειρόγραφο αὐτὸ ἑπτὰ ἐπιστολές¹, τοῦ ρίχνει ἓνα πάρθιο βέλος: «Manuel Gédéon publie sept lettres... en précisant (p. 423, col. 2) que ces lettres figurent dans un manuscrit qui se trouve chez lui («ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ κώδικι») sans souffler mot de l'appartenance à Esphigménou»². Ἡ βολὴ τοῦ Astruc ὁμως φαίνεται πῶς ἦταν μάλλον ἄστοχη, διότι δὲν εἶχε προφανῶς ὑπόψη του ὅσα σχετικὰ εἶχε γράψει ὁ ἴδιος ὁ Γεδεὼν γιὰ τὸ θέμα σὲ κάποιο σημεῖο τῆς πληθωρικῆς, εἶναι ἀλήθεια, συγγραφικῆς παραγωγῆς του.

Στὸ βιβλίο του λοιπὸν Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ ὁ Γεδεὼν ἔχει περιγράψει πῶς περιῆλθε στὴν κατοχὴ του τὸ χειρόγραφο τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου καὶ σὲ ποιὸν τὸ δώρισε, ἀφοῦ ἄντλησε καὶ δημοσίευσε στὴν Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, ὅπως εἶδαμε, τὸ ὑλικὸ ποὺ τὸν ἐνδιέφερε. Ἄς διαβάσουμε τὴ σχετικὴ περικοπή: «Ἀπὸ τοῦ 1881, ὁ ἀπαταιῶν (sic) ἀγιοταφίτης διάκο-

1. Στὴ μελέτη του ποὺ φέρει τὸν τίτλο: «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ ἀρχαίων διδασκάλων τοῦ γένους», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 3 (1882-1883), 423 κέ.

2. CHARLES ASTRUC, MARIE-LOUISE CONCASTY, *Catalogue...*, σ. 153.

νος Ἡσύχιος, συστήσας συμμορίαν κακούργων ἐξ ἑαυτοῦ, τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἡγουμένου τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει μονῆς Ἐσφιγμένου, καὶ Νικάνδρου τινός, παπᾶ, συμπαρέλαβε καὶ λαϊκοὺς δύο..., καὶ ἔκλειψαν ἐκ τῆς τοῦ Ἐσφιγμένου βιβλιοθήκης τὰ ὑπ' ἀριθμοὺς 3, 13, καὶ 30 (ἢ 33) μεμβράνινα Εὐαγγέλια, ἀλλὰ καὶ τινα ἄλλα· ἐν ἐκ τούτων, περιέχον αὐτογράπτους ἐλλήνων λογίων ἐπιστολάς συνεῤῥαμμένας, ἔλαβον πρὸς μελέτην· ἐχρησιμοποίησα ἐν τῇ Ἐκκλησιᾳ. Ἀληθείᾳ καί, ἐπὶ τῇ καταστροφῇ τῶν ἱεροσύλων Ἀγαθαγγέλου καὶ Ἡσυχίου, ἔπεμψα δῶρον εἰς τὸν ἀείμνηστον φίλον μου Γεώργιον Μαυροκορδάτον»¹.

Κατὰ συνέπεια, τὸ ζητούμενο εἶναι τί συνέβη στὸ σύντομο διάστημα ἀπὸ τὸ 1882/1883 ποῦ ὁ Γεδεὼν δημοσιεύει κάποια περιεχόμενα τοῦ χειρογράφου ὡς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1885 ποῦ τὸ ἀγοράζει ἡ γαλλικὴ βιβλιοθήκη· τότε καὶ ἀπὸ ποιὸν ἀφαιρέθηκε τὸ τελευταῖο τμήμα τοῦ χειρογράφου, ποῦ περιεῖχε τὰ ἐπιγράμματα· καὶ μαζὶ μὲ αὐτά, μὲ τρόπο ἀριστοτεχνικό, καὶ τὰ προδοτικὰ τῆς κλοπῆς φύλλα τοῦ πίνακα στὴν

1. Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ, Ἀθήνα 1934, σ. 270· στὸ θέμα ἀναφέρεται καὶ ὁ Ζ. ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ, Ἡ διασπορὰ..., σ. 160, σημ. 214. Στὴ δημοσιευμένη πάντως ἀλληλογραφία τοῦ Γεωργίου Μαυροκορδάτου μὲ τὸν ἀδελφὸ του (ΝΙΚΑ ΠΟΛΥΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΛΑΔΑ, Γεώργιος Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος...), στὴν ὁποία συζητοῦνται συχνὰ ζητήματα σχετικὰ μὲ χειρόγραφα καὶ ὁ Γεώργιος ἐκφράζει συχνὰ τὴ χαρὰ του γιὰ κάποιο ἀπόκτημα, δὲν ἐντοπίζεται πληροφορία γιὰ τὸ δῶρο αὐτοῦ τοῦ Γεδεὼν.

ἀρχή τοῦ χειρογράφου πού περιέγραφαν συνοπτικά τὰ περιεχόμενα τῆς ἀφαιρεθείσης ἐνότητας;

Ἄν ὁ Γεδεὼν δὲν εἶχε κάνει τὴ δημοσίευση στὰ 1882/1883, θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν αὐτὸς ὁ βασικὸς ὑποπτος· δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ χειρόγραφο πέρασε καὶ ἀπὸ χέρια ἄλλων ὡς νὰ καταλήξει στὸν παρισινὸ παλαιοπώλη καὶ ἀπὸ ἐκεῖνον, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1885, στὴ γαλλικὴ βιβλιοθήκη, ὁ κατάλογος τῶν «ὑπόπτων» πρέπει νὰ διευρυνθεῖ.

Τὸ σημαντικό πάντως γιὰ τὴν ἔρευνά μας εἶναι, πὼς ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Γεδεὼν «Φαναριωτικὰ Ὑπομνήματα» τοῦ 1882/1883, ὅπου δημοσίευσε τὸ κείμενο τῶν ἐπιγραμμάτων, μποροῦμε νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ τμήμα τοῦ χφ Suppl. gr. 1044 πού σήμερα ἀκόμα λανθάνει.

Καὶ μὰ τελευταία παρατήρηση, ἡ ὁποία συσχετίζει τὸν Μηνὰ μὲ τὸν Γεδεὼν. Τὸ 1887 δημοσίευσε ὁ Γεδεὼν μιὰ μελέτη μὲ τὸν τίτλο «Ὁ πατριάρχης Διονύσιος Δ΄ ὁ Μουσελίμης»¹. Μολονότι ὅμως τὰ δύο κείμενα μὲ τὸ «μῆνυμα» πού ἐκφωνήθηκε κατὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Διονυσίου στὸν οἰκουμενικὸ θρόνο σώζονταν, ὅπως εἶδαμε, στὸ χειρόγραφο τῆς Ἐσφιγμένου, αὐτὸ δηλ. πού ὁ Γεδεὼν εἶχε στὰ χέρια του ἤδη ἀπὸ τὸ 1882, δὲν δημοσιεύει τὰ δύο αὐτὰ κείμενα. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἀπὸ ἄλλη

1. Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια ἔτος Γ', περίοδος δευτέρα [=τ. 7] (1887), 179–195. Στὸ μελέτημα αὐτὸ ὁ Γεδεὼν δημοσιεύει μόνο τὸ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Διονυσίου.

μία πλευρά προφανές, ότι είχε προλάβει ο Μηνάς να τα αφαιρέσει και να στερήσει από τον Γεδεών τη χαρά να χρησιμοποιήσει και αυτή την πηγή στη βιογραφία που έγραψε για τον λόγιο πατριάρχη.

V

Τελειώνω τη μελέτη αυτή με την πλήρωση των χασμάτων, με την αναλυτική παρουσίαση δηλαδή των τμημάτων που αποσπάστηκαν από τον κώδικα του Καρατζά και λείπουν σήμερα από το χφ Suppl. gr. 1044.

Σημειώνω με πλάγιους χαρακτήρες την επιγραφή κάθε κειμένου έφόσον είναι γραμμένη από τον ίδιο τον Καρατζά στο χειρόγραφο του, και πλάι το φύλλο του Suppl. gr. 684 στο όποιο έντοπίζεται σήμερα παραθέτω στη συνέχεια το incipit κάθε κειμένου. Όσα από τα κείμενα που παραθέτει ο Καρατζάς είναι ανέκδοτα, τα δημοσιεύω.

Τις εκδόσεις δηλώνω με τις ακόλουθες συντμήσεις:

Άγγέλου: Άλκης Άγγέλου, «Καλλινίκου Δ[=Γ], Συμπλήρωμα στην “Επαρίθμηση” του Δ. Προκοπίου», Ο Έρανιστής 1 (1963), 23–29.

Γεδεών 1: Μανουήλ Γεδεών, «Μεσαιωνική Άνθολογία», Πρωία. Βυζαντινή Έπιθεώρησις, έτος Α΄, τχ. Δεύτερο, 17 Σεπτεμβρίου 1876.

Γεδεών 2: Μανουήλ Γεδεών, «Φαναριωτικά Έπομνήματα», Έκκλησιαστική Άλήθεια 3 (1882–1883), 325–330 και 372–377.

Γερμανός: Γερμανός Σάρδεων, Συμβολή εις τους έπισκοπικούς καταλόγους Κωνσταντινουπόλεως από της Άλώσεως και

- ἐξῆς, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1935, σ. 168–169.
- Γριτσόπουλος: Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, Πατριαρχική Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τ. 1, Ἀθήνα 1966.
- Ἐπιστολάριον: Ἐπιστολάριον ἐκ διαφόρων ἐρανισθὲν καὶ τυπωθὲν... Ἦδη πρῶτον ἐκδίδοται ἐν τῷ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τυπογραφείῳ, ἔτει 1804.
- Εὐστρατιάδης: Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, «Πατριαρχικά», Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς 1(1932), 250–251.
- Λαυριώτης: Ἀλέξανδρος Λαυριώτης, «Λειτουργικά καὶ διάφορα ἱστορικά ἐξ ἐγγράφων τῆς ἐν Ἀθῶν ἱερᾶς μονῆς Μ. Λαύρας», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 13 (1893–1894), 171–172.
- Λιβαδάς: Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων, Ἐπιστολαὶ ρ', Ἐκδίδονται ἐπιστασίᾳ Θ. Λιβαδά, Τεργέστη 1879.
- Προκοπίου: Δημήτριος Προκοπίου Πάμπερης, Ἐπιτετημένη Ἐπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν, καὶ περὶ τινῶν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούντων, ἔκδ. J. A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca*, τ. 11, Ἀμβούργο 1722 (ἀνατύπωση Νότης Καραβίας, Ἀθήνα 1966).
- Σάθας: Κωνσταντῖνος Σάθας, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 421–479.
- Χαμουδόπουλος: Μ. Δ. Χαμουδόπουλος, «Μνημείων γραπτῶν περιουναγωγὴ», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια 1 (1881), 40–41, ἀρ. π'.

1. Τὰ μηνύματα τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ'

Πρόκειται γιὰ δύο ξεχωριστὰ κείμενα ποὺ προφανῶς ἀποτελοῦσαν μὴν ἐνότητα καὶ ἐκφωνήθηκαν ἀπὸ τὸν νεοεκλεγέντα πατριάρχη Διονύσιο Δ' στὴν τελετὴ τῆς ἀνάρρησής του στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τὸν Νοέμβριο τοῦ 1671. Τὰ δύο αὐτὰ κείμενα μᾶς ἦταν ἤδη γνωστὰ, διότι ἔχουν δημοσιευτεῖ ἀπὸ ἄλλες χειρόγραφες πηγές

ἀλλὰ ὡς ἐνιαῖο κείμενο· ἐδῶ ὅμως τὰ παρουσιάζω ξεχωριστά, ἐπειδὴ τὸ δεύτερο φέρει δική του ἐπιγραφή. Τὴν πρώτη δημοσίευση ὀφείλουμε στὸν Ἀλέξανδρο Λαυριώτη, ὁ ὁποῖος τὰ ἐξέδωσε τὸ 1893/1894 ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας. Ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες δημοσιεύσεις, πὺν ὅλες παρουσιάζουν μικρὲς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ παρισινοῦ χειρογράφου.

E. Τὸ μέγα μήνυμα, ὅτε τὸν οἰκουμενικὸν μέγαν θρόνον Διονύσιος ὁ Βύζαντας ἔλαβεν, ἀνὴρ ἐν ἀρετῇ τὰ μάλιστα διαπρέψας:— φ. 71^τ

Inc. Ἐξουσία οὐκ ἔστιν οὐδεμία

Ἔκδ. Λαυριώτης, σ. 171–2: ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Μεγίστης Λαύρας. Εὐστρατιάδης, σ. 250–1: «ἐξ Ἀγιορειτικοῦ Κώδικος». Γερμανὸς 168–9: καὶ ἀπὸ τὸ χφ Ἱεροσολύμων 276.

E. Τὸ μέγα μήνυμα (sic) φ. 72^τ

Inc. Φεῦ τῆς ἀγγελίας, βαβαὶ τοῦ ἐπιχειρήματος

Ἔκδ. Λαυριώτης, σ. 171–2: ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Μεγίστης Λαύρας. Εὐστρατιάδης, σ. 250–1: «ἐξ Ἀγιορειτικοῦ Κώδικος». Γερμανὸς 168–9: καὶ ἀπὸ τὸ χφ Ἱεροσολύμων 276.

2. Ἐπιστολὲς Σεβαστοῦ Κυμινήτη πρὸς Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο καὶ Ἀλεξάνδρου πρὸς αὐτόν¹.

Πρέπει νὰ διευκρινίσουμε, πὺς ὅσοι ἔχουν περιγράψει ἢ ἀναφερθεῖ στὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς τοῦ παρισινοῦ

1. Τὰ τέσσερα αὐτὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν τῶν δύο λογίων τοῦ 17ου αἰῶνα ἀντέγραψε, προφανῶς ὡς ὑποδείγματα, γὰ τὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογένειας ὁ Μιχαὴλ Καρσοφύλλης.

χειρογράφου, ἔχουν θεωρήσει πὺς πρόκειται γιὰ δύο ἐπιστολικά κείμενα, μία ἐπιστολή τοῦ Σεβαστοῦ Κυμινήτη πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἀλεξάνδρου· προφανῶς παρασύρθησαν, ὅπως εἴπαμε, ἀπὸ ὅσα ἀναφέρονται στὸν πίνακα «τῶν περιεχομένων ἐπιστολῶν» τοῦ Καρατζᾶ, στὸν ὁποῖο εἶχε ὁ ἴδιος σημειώσει «Σεβαστοῦ Τραπεζουντίου εἰς τὸν μέγαν Διερμηνευτὴν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον» καὶ «Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου ἀπάντησις» (χφ Suppl. gr. 1044, φ. 2^v-3^r). Πρόκειται ὡστόσο γιὰ δύο διαφορετικὲς ἐπιστολὲς τοῦ Κυμινήτη πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο καὶ δύο ἀπαντητικὰ κείμενα τοῦ Μαυροκορδάτου.

Τὰ κείμενα τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κυμινήτη τὰ δημοσίευσε πρῶτος ὁ Γεδεών, ἐνῶ τὰ ἀντίστοιχα τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου δημοσιεύθηκαν γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Ἐπιστολάριον τοῦ 1804.

Ε. Τοῦ ἐν λογιωτάτοις Σεβαστοῦ πρὸς τὸν σοφότατον μέγαν διερμηνευτὴν τῆς κραταιᾶς βασιλείας, καὶ λογοθέτην τῆς τοῦ Χ(ριστο)ῦ μεγάλης ἐκκλησίας κύριον Ἀλέξανδρον:— φ. 73^r

Inc. Ἐν καὶ μόνον τῶν πάντων ἀκεσώδυνον

Ἐκδ. Γεδεών 1, σ. 5-7: ἀπὸ χφ Ἐσφιγμένου 315 (τώρα Paris. Suppl. gr. 684)

Ε. Τῷ διδασκάλῳ Σεβαστῷ Ἀλέξ[ανδρος]. φ. 79^r

Inc. Ὡ τοῦ χεύματος, ὃ τῆς πλήμμης

Ἐκδ. Ἐπιστολάριον, σ. 153-154: ἀπὸ ἄδηλο χφ.

Γεδεών 1, 13–14: από χφ Ἐσφιγμένου 315 (τώρα Paris. Suppl. gr. 684).

Χαμουδόπουλος, σ. 40–41: από χφ Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκῆς (olim Ὀλυμπιώτισσης, τώρα Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας 1157)¹.

Ε. Τῷ αὐτῷ [Σεβαστῷ].

Inc. Τὴν ἀπέραντόν σου σιωπὴν φ. 79^v–80^v

Ἔκδ. Ἐπιστολάριον, σ. 191–192: από ἀδηλο χφ.

Γεδεών 1, σ. 14: από χφ Ἐσφιγμένου 315 (τώρα Paris. Suppl. gr. 684).

Λιβαδάς 48, σ. 80–81: από χφ Γ. Α. Μαυροκορδάτου.

Στὸ τέλος τοῦ κειμένου τὸ παρισινὸ χειρόγραφο παραδίδει ἓνα ὑστερόγραφο τριῶν στίχων, τὸ κείμενο τοῦ ὁποῖου δημοσιεύεται μόνο στὴν ἔκδοση τοῦ Γεδεών, ὁ ὁποῖος ὁμως δὲν δηλώνει τὴν χειρόγραφο πηγὴ πού χρησιμοποιήσε γιὰ τὴν ἔκδοσή του².

Ε. [Σεβαστοῦ Ἀλεξάνδρω]. φ. 80^v

Inc. Δίς ἔξαμαρτεῖν φασὶ ταῦτόν, οὐκ

1. Πὰ τὴν τύχη τοῦ χειρογράφου αὐτοῦ βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἡ τύχη ἑνὸς χειρογράφου τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκῆς (olim μονῆς Ὀλυμπιώτισσας)», Ὁ Ἐραμιστὴς 20 (1995), 243–245.

2. Πὰ τὰ χειρόγραφα πού χρησιμοποιήσαν οἱ ἄλλοι ἐκδότες, τὰ ὁποῖα δὲν περιέχουν τὸ ὑστερόγραφο αὐτό, βλ. Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Πὰ τοὺς Φαναριώτες..., σ. 179 κέ. Ἐναν κατάλογο τῶν δημοσιευμένων ἐπιστολικῶν κειμένων τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ τις παραπομπές στὶς ἐκδόσεις τοὺς ἔχει δώσει ὁ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, «Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστολογραφία τοῦ Ἀλέξανδρου Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων. Ἡ ὀργάνωσις μᾶς ἔρευνας», Ὁ Ἐραμιστὴς 16 (1980), 151–189 καὶ Ὁ Ἐραμιστὴς 17 (1981), 236–243.

Ἔκδ. Γεδεών 1, σ. 13: ἀπό γφ Ἐσφιγμένου 315 (τώρα Paris. Suppl. gr 684)¹.

3. Ἀποσημειώσεις εἰς τοὺς ἐνταῦθα περιεχόμενους συγγραφεῖς.

Ἡ ἐνότητα τῶν «Ἀποσημειώσεων» παρουσιάζει ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον, καθὼς σὲ αὐτὴν ὁ Καρατζᾶς συγκέντρωσε βιο-εργογραφικὰ σημειώματα γιὰ τοὺς δεκαπέντε Ἑλληνες λογίους τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα τῶν ὁποίων πονήματα περιέλαβε στὸν κώδικά του, τὸν σημερινὸ Paris. Suppl. gr. 1044. Τὰ περισσότερα στοιχεῖα τῶν βιογραφικῶν σημειωμάτων τὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Προκοπίου² σημειώνοντας πάντα τὴν ἀρίθμηση πού φέρει κάθε λῆμμα στὴν ἔκδοση Fabricius. Χρησιμοποιεῖ ὁμως καὶ ἄλλες πηγὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀντλεῖ πληροφορίες. Συγκεκριμένα: α) τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν μέγα ρήτορα Φώτιο ὁ Καρατζᾶς τὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν «Βίον τοῦ... Εὐγενίου Ἰωαννουλίου» πού συνέθεσε ὁ μαθητὴς του Ἀναστάσιος Γόρδιος, κείμενο στὸ ὁποῖο ἐντόπισε ἐνσωμα-

1. Πὰ τὴν ἀλληλογραφία Κυμνήτη-Μαυροκορδάτου βλ. ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ, *Sebastos Trapezuntios Kyminites...*, σ. 209, 212-213 καὶ 222 (8, c., d., f.) Μολονότι ὁ ἐκδότης τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς τὴν ἔχει ὀρθὰ ἀποδώσει στὸν Κυμνήτη, ὁ Καρανάσιος προφανῶς ἐκ παραδρομῆς τὴν ἀπέδωσε στὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο.

2. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΠΑΜΠΕΡΗΣ, Ἐπιτετημένη Ἐπαρίθμησις... (βλ. πιὸ πάνω, σ. 220).

τωμένα και κάποια στοιχεία για τὸν Φώτιο,¹ και ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Εὐγένιου Παννούλη πρὸς ἀνώνυμο ἀποδέκτη, μέσα στὸ κείμενο τῆς ὁποίας ὑπάρχουν ἐπίσης κάποιες πληροφορίες γιὰ τὸν Φώτιο. Μολονότι ὁ Καρατζᾶς φρόντισε νὰ σημειώσει τὸ incipit τῆς ἐπιστολῆς, δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω καμιά ἔκδοσή της· γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ δημοσιεύω ὁλόκληρο τὸ κείμενο τοῦ σημειώματος γιὰ τὸν Φώτιο· β) τὸ βιογραφικὸ σημείωμα «περὶ Κωνσταντίνου Δούκα Βοεβόδα» τὸ ἀποδίδει ὁ Καρατζᾶς σὲ ἀνώνυμο συγγραφέα· ἐντόπισα ὅμως πὼς πρόκειται γιὰ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο Γ' και οἱ πληροφορίες γιὰ τὸν Κωνσταντίνου Δούκα προέρχονται ἀπὸ τὸ «Συμπλήρωμα» πού ἔγραψε ὁ λόγιος πατριάρχης στὴν «Ἐπαρίθμηση» τοῦ Προκοπίου². Τέλος, γιὰ τὸν μητροπολίτη Μηδείας Θεοδόσιο ὁ Καρατζᾶς ἀντέγραψε, ἀντὶ ἄλλων βιογραφικῶν, τὸ ὑπόμνημα ἐκλογῆς του, πού τὸ βρῆκε εἴτε στὸν «ἱερὸν κώδικα» τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας εἴτε στὸ ἀντί-

1. Τὸ ἔργο τοῦ Γορδίου ἐξέδωσε ὁ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΑΘΑΣ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη... , τ. 3, σ. 423 κέ.

2. Σήμερα ὁλόκληρο τὸ κείμενο τῆς Ἐπιτετημένης Ἐπαρίθμησης τοῦ Προκοπίου μαζί με τὸ «Συμπλήρωμα» τοῦ Καλλίνικου, στὸ ὁποῖο κατέγραψε βιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ 63 ἀκόμα λογίους, σώζονται στὸν αὐτόγραφο κώδικα τοῦ Καλλίνικου πού βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ζαγοράς με τὸν ταξινομικὸ ἀριθμὸ 11, φ. 196 κέ. Βλ. ὅσα ἀναφέρει ὁ ΑΛΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΥ, «Καλλίνικου Δ' [=Γ'], Συμπλήρωμα...» (βλ. πῶς πάνω, σ. 219), ὅπου και ἡ ἔκδοση τῶν λημμάτων πού συνέγραψε ὁ Καλλίνικος.

γραφο πού διέσωσε ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων στὴ «Νομικὴ Συναγωγὴ»¹. Καὶ οἱ δύο πάντως πηγές ἦταν προσιτές στὸν Καρατζά, ἀφοῦ ζοῦσε τὸ μεγαλύτερο διάστημα τῆς «κωδικολογικῆς» του δράσης στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὡς ὀφφικιάλιος εἶχε πρόσβαση στὴν πατριαρχικὴ γραμματεία.

Ε. Περί Θεοφίλου, τοῦ καὶ Θεοδοσίου, τοῦ Κορδαλλέως.
Ἐκ τοῦ περὶ λογίων Γραικῶν σχεδιάσματος Δημητρίου
Προκοπίου παρὰ Φαβρικίῳ βιβλιοθ: ἔλλην: τόμῳ ια^ῳ,
σελίδι: 776 ἀριθ: ιε^ῳ. φ. 81^Γ

Inc. Θεόφιλος ὁ Κορδαλλεὺς Ἀθηναῖος
Ἐκδ. Προκοπίου, σ. 776–7.

Ε. Περί Εὐγενίου Ἰωαννουλίου τοῦ Αἰτωλοῦ, ἀρ: λζ^ῳ. φ. 81^Γ
Inc. Εὐγένιος Ἱερομόναχος ἐξ Ἀκαρνανίας
Ἐκδ. Προκοπίου, σ. 783.

Ε. Περί Γερμανοῦ Αἰτωλοῦ τοῦ Νύσσης, ἀριθμῷ κα^ῳ. φ. 81^Υ
Inc. Γερμανὸς Αἰτωλὸς ἀκροατῆς Θεοφίλου
Ἐκδ. Προκοπίου, σ. 778–9.

Ε. Περί Φωτίου τοῦ Μεγάλου Ῥήτορος. Ἐκ τοῦ βίου Εὐγε-
νίου, ὃν συνέγραψεν Ἀναστάσιος ὁ Γόρδιος. φ. 82^Γ
Inc. Φώτιος δέ τις ἐν μειρακίῳις ἔτι τελῶν
Ἐκδ. Σάθας, σ. 443: ἀπὸ χφ Βουλῆς 74 (olim I. Σταματέλου ἀρ. 6).

1. Βλ. τὸ κείμενο στὸ φ. 300^Υ τοῦ χειρογράφου ΜΠΤ 2 [=Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, Ἡ Νομικὴ Συναγωγὴ τοῦ Δοσιθέου. Μία πηγὴ καὶ ἓνα τεκμήριον, τ. 1, Ἀθήνα 1987, ἀρ. 891].

[E. Περί Φωτίου τοῦ Μεγάλου Ῥήτορος.] Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ διαληφθέντος Εὐγενίου, ἀνωνύμου, ἧς ἡ ἀρχή: Ἐλάβομεν προλαβόντος, τύχη ἀγαθῇ, τὸ τίμιον τῆς... φ. 82^{r-v}

Τὸν κύριον Φώτιον ὁποῦ ὀρίζει δὲν τὸν ἔχω ἐγὼ ἀπλῶς φίλον, ἀλλὰ καὶ υἱόν μου πνευματικόν, ὁποῦ τὸν ἐγέννησα εἰς τοὺς πειρασμούς μου τοὺς ἐν Χ(ριστῷ), καὶ τὸν εὐλόγησα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ὅχι ἀπὸ τὴν δρόσον τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὴν πλότητα τῆς γῆς, οἷον ὁ θεοφιλὴς ἐκείνος Ἰσαὰκ τοὺς γνησίους του παιδας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν χάριν τῆς προσκυνητῆς τε ζωαρχικῆς καὶ ὁμοουσίου Τριάδος νὰ τὴν ἔχη εἰς γενεᾶς γενεῶν:—

E. Περί Κωνσταντίνου Γουλιανοῦ. Ἐκ τοῦ σχεδιάσματος Προκοπίου, ἀριθ: μδ^φ. φ. 82^v

Inc. Κωνσταντίνος Ἰουλιανὸς Βυζάντιος, ἐξ εὐγενῶν

Ἐκδ. Προκοπίου, σ. 785.

E. Περί Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου, ἀρ: κζ^φ. φ. 82^v–83^r

Inc. Ἰωάννης Καρυοφύλλης Βυζάντιος, ὁ μέγας

Ἐκδ. Προκοπίου, σ. 780.

E. Περί Κωνσταντίνου Δούκα Βοεβόδα. Ἐξ ἐτέρου ἀνω-
νύμου. φ. 83^r

Inc. Ἰωάννης Κωνσταντίνος Δούκα ἡγεμὼν πάσης

Ἐκδ. Ἀγγέλου σ. 24: ἀπὸ χφ Ζαγορᾶς 11.

E. Περί Ἰωάννου Κομνηνοῦ τοῦ ἱατροῦ, τοῦ καὶ Ἱεροθέ-
ου Δρύστρας. Ἐκ τοῦ σχεδιάσματος Προκοπίου,
ἀριθ: μζ^φ. φ. 83^{r-v}

Inc. Ἱερόθεος Βυζάντιος ὁ Κομνηνὸς μ(ητ)ροπολίτης

Ἐκδ. Προκοπίου, σ. 785.

Ε. Περί Διονυσίου Βυζαντίου, π(ατ)ριάρχου Κων(σταντι-
νου)πόλεως, ἀριθ: ι^ω. φ. 83^v

Inc. Διονύσιος Βυζάντιος π(ατ)ριάρχης Κων(σταντινου)-
πόλεως

Ἔκδ. Προκοπίου, σ. 773.

Ε. Περί Σεβαστοῦ τοῦ Κυμηνίτου, ἀριθμῶ λγ^ω. φ. 84^r

Inc. Σεβαστὸς ὁ Κυμηνίτης Τραπεζούντιος, ἀνήγ

Ἔκδ. Προκοπίου, σ. 782.

Ε. Περί Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ἀρ: ιδ^ω. φ. 84^r-85^r

Inc. Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος Σκαρλάτος, τῶν ἐν

Ἔκδ. Προκοπίου, σ. 774-6.

Ε. Περί Χουρμουζίου Βυζαντίου, ἀριθ: να^ω. φ. 85^r

Inc. Χουρμουζίος Βυζάντιος, αὐτάδελφος τοῦ Ἄντωνίου

Ἔκδ. Προκοπίου, σ. 786-7.

Ε. Περί Θεοδοσίου Μ(ητ)ροπολίτου Μηδείας. Ἐκ τοῦ
ὑπομνήματος αὐτοῦ φ. 86^{r-v}

Inc. Τῶν ἀγιωτάτων Μητροπόλεων Μηδείας, καὶ

Ἔκδ. Γερμανός, σ. 99 [τμήμα]: ἀπὸ χφ ΜΠΤ 2.

Ε. Περί Κωνσταντίνου Ῥαφαήλ.¹ φ. 87^{r-v}

Κωνσταντῖνος Ῥαφαήλ Βυζάντιος, λογοθέτης τοῦ γενικοῦ
τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μεγάλης ἐκκλησίας, ἤμαζεν

1. Ὅρθά σὲ πρόσφατο δημοσίευσμά του ὁ Γ. Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ, «Κωνσταντῖνος Ραφαήλ Βυζάντιος...», 9-29, ἀποδίδει τὰ χειρόγραφα τοῦ Πανεπιστημίου Yale, Beinecke 202, 293, 294, 295, 297, 300, 303

ἐπὶ Ἱερεμίου πατριάρχου τοῦ ἀπὸ Καισαρείας εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον μετατεθέντος, οὗ καὶ ἴδιος γραμματικὸς ἐχρημάτισεν ἰκάν τῇ π(ατ)ριαρχικῇ ἐνησχολεῖτο αὐτῇ, προβιβασθεὶς ἐν ὑτέροις καὶ εἰς τὸ τοῦ Πρωταποστολαρίου ὀφείκιον/, εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς γλώττης, λογογράφος, καὶ στιχουργὸς ἄριστος. Δεῖγμα δὲ τούτου ἡ πρὸς Ἰάκωβον Ἀργεῖον τὸν διδάσκαλον ποιηθεῖσα αὐτῷ δι' ἄσματος σαπφικοῦ εὐχαριστία, ἣνπερ καὶ τύποις ἐξέδωκεν ἰκαὶ ἕτερα ἐπιγράμματα διάφορα/, μετέλλαξε δὲ τὸν βίον ἐν ἔτει αψλ^ω, πρὸς ὃν καὶ τότε τὸ ἐπιτύμβιον συντεθὲν ὑπὸ Ἰωάννου μεγάλου Πριμμικηρίου: –

Inc. Οὗς ἐγέννησεν ἀπ' ἀρχῆς γαστήρ

Ἔκδ. Γεδεών 2, σ. 328–329: ἀπὸ χφ Ἐσφιγμένου 315 (τώρα Paris. Suppl. gr. 684).

[E.] Ἔτερον εἰς τὸν αὐτὸν ἠρωελεγειῶν τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων καὶ διδασκάλου Ἰακώβου τοῦ Ἀργεῖου: –

Inc. Ἐνθάδε κεῖται θανὼν Ῥαφαὴλ Κωνσταντίνος

Ἔκδ. Γεδεών 2, σ. 377: ἀπὸ χφ Ἐσφιγμένου 315 (τώρα Paris. Suppl. gr. 684) [=Γριτσόπουλος, σ. 304]

E. Περὶ Ἰωάννου τοῦ καὶ Τζανῆ.

φ. 88^{r-v}

Ἰωάννης, ὁ καὶ Τζανῆς, λέσβιος, ἀνεψιὸς Κυρίλλου Π(ατ)ριάρχου τοῦ ἀπὸ Κυζίκου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον μετατεθέντος, μέγας Πριμμικῆριος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀγίας Ἐκκλησίας. Ἀνὴρ ἐλλόγιμος, καὶ πολυμαθής, εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου, πεπαιδευμένος τὴν τε θύραθεν φιλοσοφίαν, καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς ἱεράν θεολο-

καὶ 304 στὸν Νικόλαο Καρατζᾶ —ὅπως ἄλλωστε δείχνουν καὶ τὰ πανομοιότυπα πού δημοσιεύει— καὶ ὄχι στὸν Κωνσταντῖνο Ραφαὴλ στὸν ὅποιο τὰ ἀποδίδουν οἱ συντάκτες τοῦ σχετικοῦ καταλόγου.

γίαν, ποιητής και ρήτωρ εἶπερ τις ἄλλος γλαφυρότατος, ἐνησχολεῖτο πρὸ πάντων τῇ ἐκκλησιαστικῇ παιδείᾳ, καθ' ἣν καὶ πλεῖστον ἐπέδωκεν. Ἡκροάσατο Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου διδασκάλου τῶν ἐπιστημονικῶν μαθημάτων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει σχολῆς, ὃς ἐν ὑστέροις καὶ τῷ τοῦ ὑπάτου τῶν φιλοσόφων ὀφφικίῳ ἐτετίμητο, προβιβασθεὶς διὰ πατριαρχικοῦ γραμματος ὑπ' αὐτοῦ σχεδιασθέντος. Ἀσθενήσας δὲ ὑπὸ δυσεντερίας τὸν βίον κατέλυσε ἐν ἔτει σ(ωτη)ρίῳ .αψνγ^ω, νοεμβρίου αλ, ἡμέρα β^α, πρὸς ὃν καὶ τότε τὸ ἐπιτύμβιον συντεθὲν ὑπὸ Κωνσταντίνου Ἰουλιανοῦ μεγάλου ποστελνίκου.

Inc. Ἡ σορὸς ἦδ' ἀρετῶν σωρὸν κεῦθει

Ἔκδ. Γεδεών 2, σ. 325 ἀπὸ χφ Ἐσφιγμένου 315 (νῦν Paris. Suppl. gr. 684)· ὁ Κωνσταντῖος ὁ ἀπὸ Σιναίου, Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ οἱ ἐλάσσονες..., Κωνσταντινούπολη 1866, σ. 355–356, δὲν ἀναφέρει τὴν πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία τὸ δημοσιεύει, προφανῶς ὁμως τὸ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Γεδεών [=Κ. Σάθας, Νεοελληνικὴ Φιλολογία..., Ἀθήνα 1868, σ. 461 καὶ Γριτσόπουλος, σ. 337].

4. [Ἰωάννου Καρυοφύλλου, Ἰωάννου μεγάλου προμμικηρίου καὶ ἄλλων Ἐπιγράμματα εἰς διαφόρους ὑποθέσεις]

Ἡ ἐνότητα αὐτὴ σήμερα, ὅπως εἶπαμε, λανθάνει. Τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν περιγραφὴ τῆς μᾶς τὶς διέσωσαν ὁ χειρόγραφος κατάλογος τοῦ Μηνᾶ καὶ ὁ ἔντυπος τοῦ Σπυριδωνοῦ Λάμπρου. Ὅσο γιὰ τὰ περιεχόμενά της, τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ τὸ σχετικὸ δημοσίευμα ποὺ ἔκανε ὁ Μανουὴλ Γεδεών, ὅταν εἶχε στὰ χέρια του τὸ χειρόγραφο. Πρόκειται γιὰ εἴκοσι τέσσερα Ἐπιγράμματα

τοῦ Ἰωάννη Λεσβίου τοῦ Τζανῆ πού κατεῖχε τὸ ὄφφικιο τοῦ μεγάλου πριμμικηρίου· τέσσερα τοῦ Ἰωάννη Καρυοφύλλη, ἓνα τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου, ἀπὸ ἓνα τοῦ Κωνσταντίνου Ραφαήλ, τοῦ Ἰωάννη Πρωτεκδίκου, τοῦ Κωνσταντίνου Καρατζᾶ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Γουλιανοῦ καί, τέλος, δύο ἀνωνύμων. Ἀπὸ τῆ δημοσιευμένη αὐτῆ ἐνότητα δὲν παραθέτω, γιὰ λόγους οἰκονομίας, τὰ incipit τῶν τριάντα πέντε Ἐπιγραμμάτων, ἀφοῦ ὁ ἐνδιαφερόμενος μπορεῖ νὰ τὰ βρεῖ συγκεντρωμένα στὸ δημοσίευμα τοῦ Γεδεών: «Φαναριωτικά Ἑπομνήματα»..., σ. 328–330 καὶ 377–379, ἐκτὸς ἀπὸ ἐπτὰ ἀκόμα, πού τοὺς τίτλους καταγράφει ὁ Μηνάς ἀλλὰ δὲν τὰ ἔχει ἐκδώσει ὁ Γεδεών.

Ἐντὶ συμπεράσματος, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, πὼς ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ ἀποκατάσταση, ἢ «πλήρωσις» τῶν ἐνοτήτων πού ἀποσπᾶστηκαν κάποτε ἀπὸ τὸ χφ Suppl. gr. 1044, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἔχουμε πλέον ὀλοκληρωμένη τὴν εἰκόνα τοῦ κώδικα πού συγκρότησε ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς, ἐνῶ ταυτόχρονα διαθέτουμε συγκεντρωμένο τὸ πλούσιο γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας τοῦ 18ου αἰώνα ὑλικὸ πού περιεῖχε.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

πού χρησιμοποιούνται στους πίνακες

έπ.	: έπισκοπή, έπίσκοπος	μγ.	: μέγας
μ.	: μητρόπολη, μητροπολίτης	μν.	: μονή

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

- Ἄβραάμης Κωνστῆς Νεοχωρί-
της 79
- Ἄγαθάγγελος, ἡγούμενος μν.
Ἐσφιγμένου 217
- ἀγὰς 77
- Ἄγια Πετρούπολη· βλ. βιβλιο-
θήκη & Πίνακα χειρο-
γράφων
- Ἄγιο Ὕδρος, Ἄθως 167, 169,
185, 212, 215, 216· βλ. & Ἐ-
σφιγμένου, Μεγίστης Λαύ-
ρας, Ξηροποτάμου, Παντε-
λεήμονος
- Ἄγιος Δημήτριος, ἐκκλησία
Κπόλεως 33
- Ἄγιος Ἰωάννης ὁ Καμένος,
ἐκκλησία Κπόλεως 28, 33
- Ἄγιος Νικόλαος, ἐκκλησία
Κπόλεως 33
- ἀγιοταφίτης· βλ. Ἡσύχιος
- Ἄγγελου Ἄλκης 18, 59, 87–89,
97, 98, 116, 146, 219, 226
- Ἄγκυρα 176, 189
- Ἄγχιαλος 77
- Ἄδριανούπολη 30, 70
- Ἄζαρίας, δευτερεύων 194
- Ἄθῆνας παλαιοπόλης· βλ. Σα-
κοράφος
- ἄθωνικὰ χειρόγραφα 213· βλ.
& Πίνακα χειρογράφων
- Ἄκαρνανία 226
- ἄλισβερίσι 30
- Ἄνατολή 11, 199
- Ἄντώνιος Βυζάντιος 228
- Ἄποστολόπουλος Δ. Γ. 141
–143, 176, 223
- Ἄργολίδος μ.· βλ. Γεράσιμος
- Ἄριστάρχης Σταυράκης 105
- ἄρχοντες, ἀρχόντισες 48, 49,
194
- ἄσωτιές 35, 41, 50
- Ἄουστριακοί 107
- Ἄχμὲτ Γ 12, 55, 59, 92, 93, 107
- Βαρθολομαῖος, μ. Ἡρακλείας
193
- Βαρνάβας ὁ Κύπριος 10, 15,
16, 20, 25–27, 29, 30–39, 41,

- 42, 45, 50, 60
 βδελυγμένοι τόποι 35, 50
 βεζιρης 77, 130
 Βενετία 48, 173
 βεράνι 46, 49
 βιβλιοθήκη Ἁγίου Ὁρους 199, 211· Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν Ἁγίας Πετρούπολης, 65, 140· Βουλῆς 139· Γεννάδειος 18· βλ. & Πίνακα χειρογράφων· Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Γαλλίας 144, 148, 149, 150, 151, 153, 167–169, 199, 200, 205, 211, 212, 214, 215, 217, 218· Ἐσφιγμένου μν. 217· Ζαγοράς 225· Ζακύνθου 149· Harvard College 68· Καρατζᾶ 29, 62, 68, 137, 139, 141, 143, 144, 151, 153, 159–161, 163, 179, 190, 191, 212· Κουρίλα 62· Μηνα Μηνωίδη 199, 200· North Frederic 163· Χίου «Ὁ Κοραῆς» 45, 141· Yale 143· βλ. & Πίνακα χειρογράφων
 βιβλιοδεσία, στάχωση 144, 156, 158, 163· βουλοκέρι 174· διακόσμηση 157· ἐργαστήρι 156, 190, 191· ἐτικέτα ράχης 143, 151, 154· «νεωτερικὴ» 156· παράφυλλο 170· πινακίδες 153, 157, 158, 162· σταχωτῆς 153, 157· τετράδια 155· βλ. & onglot
 Βιέννη 104, 145, 158, 161
 Βλαχία 11–13, 71–73· ἀθύνται 61, 64, 74, 75, 94, 114, 118, 119, 122, 148
 Βουκουρέστι 9, 13, 17, 20, 63, 83, 93, 144· Ἀκαδημία 95, 114, 145, 146, 148, 159, 187
 Βούλγαρης Εὐγένιος 65
 βουλοκέρι· βλ. βιβλιοδεσία
 Βρανούσης Λεάνδρος 89
 Βρυέννιος Ἰωσήφ 138, 191
 Γαβριήλ Γ' 67
 Γαβριηλόπουλος Ἰάκωβος 194
 Γαβριήλος ἱερομόναχος 192
 Γαλατὰς 10–12, 25, 28–35, 37, 38, 42, 47, 48, 50, 51
 Γεδεών Μανουήλ 15, 26, 27, 29, 33, 38–42, 45, 46, 137, 168, 169, 199, 201, 216–219, 230, 231
 Γεννάδειος Βιβλιοθήκη· βλ. βιβλιοθήκη & Πίνακα χειρογράφων
 Γεννάδιος, ἐπ. Σκοπέλου 139
 Γεράσιμος, μ. Ἀργολίδος 45, 62

- Γερμανός μ. Νύσσης 192, 193, 207, 226
- Γερμανός Σάφδεων 219
- Γεωργιάδης Γεώργιος 28
- γαγκίνι 32, 35, 46-48, 50, 51· βλ. & πυρκαγιά
- Γιαννούλης Εὐγένιος Αἰτωλός 177, 180, 192, 193, 207, 224-227
- Γίκα οἰκογένεια 71· Γρηγόριος 121· βλ. & Πίνακα πηγῶν: Χρονικό
- Γόρδιος Ἀναστάσιος 185, 192, 224-226
- Γορτυνία 123
- Γουλιανός (Ἰουλιανός) Κωνσταντῖνος 189, 190, 193, 207, 227, 230
- γράμματα κοινὰ 35, 50
- Γραφαὶ 36, 50
- Γρηγόριος, μ. Οὐγγροβλαχίας 149
- Γριτσόπουλος Τ. Ἀθ. 220
- Γύθειο 151
- Δαμάτ Χασάν πασὰς 12, 55, 59, 107
- Δαπόντες Κωνσταντῖνος-Καῖσάριος 13, 16-21, 30, 35, 55, 56, 60, 73, 76, 78, 79, 81-83, 89-99, 101, 102, 104-106, 111-122, 124-129, 132, 144-146, 148, 149, 151, 153, 158-162· καμινάρης 114, 116, 117, 122· Γεωγραφικὴ Ἱστορία 79, 81, 97, 162· Δακικαὶ Ἐφημερίδες 21, 56, 76, 80, 81, 100, 101, 103-111, 115, 116, 124· Εἴδησις 79-81, 111· Καθρέπτῃς γυναικῶν 79, 119, 131· Κατάλογος Ἱστορικὸς 30, 76, 77· Κῆπος Χαρίτων 83, 87, 115, 120, 131, 146· Λόγοι πανηγυρικοὶ εἰς ἀπλοὺς στίχους 80· «Χρονογράφος» 17-19, 55, 56, 59, 70, 79, 80, 88, 99, 100, 105-107, 109· Φανάρι γυναικῶν 80· βλ. & Πίνακα πηγῶν
- διακόνοι 49
- Διαφωτισμὸς 97
- δίκαιο ἐκκλησιαστικὸ 33
- Δικέφαλος Σπύρος 151, 153
- Διονύσιος Δ' 27, 28, 30, 33, 34, 42, 194, 205, 207, 214, 218, 220, 221, 228
- Διονύσιος, ἐπ. Σκοπέλου 132
- δοναμὰς (δουναμὰς) 30, 41, 46, 47
- Δοσίθεος Ἱεροσολύμων 226
- Δουδέσκουλος Κωνσταντί-

- νος, μγ. λογοθέτης 74
 Δούκας Κωνσταντίνος, βοε-
 βόδας 193, 207, 225, 227
 Δράμας μ. βλ. Παχώμιος
 Δρύστρας μ. βλ. Ίερόθεος
- Έβραῖοι 37, 48
 ἐπιστολάριο 165, 173, 176–178,
 185, 187–191, 199–203, 208,
 212, 220· ἐπιστολικοί χα-
 ρακτῆρες 187· βλ. & Πίνα-
 κα πηγῶν
 Ἐσφιγμένου μν. 167–169, 212,
 214–216, 218· βλ. & Ἄγα-
 θάγγελος, βιβλιοθήκη
 ἐτικέτα βιβλιοδεσίας· βλ. βι-
 βλιοδεσία
 Εὐαγγελίδης Τρύφων 27
 Εὐαγγέλου Πούλη 123
 Εὐγένιος ἱερομόναχος 192
 Εὐστρατιάδης Σωφρόνιος
 220
- Ζαβίρας Γεώργιος 26
 Ζαγορά· βλ. βιβλιοθήκη
 Ζάκυνθος 152· βλ. & βιβλιο-
 θήκη
 Ζερέντης Περικλῆς 187
 Ζολώτας Γ. 46
 Ζυγομαλᾶς Θεοδόσιος 69
 Ζώης Λεωνίδα 145, 149
- Ἡρακλείας μ. βλ. Βαρθολο-
 μαῖος
 Ἡσύχιος, διάκονος ἀγιοταφί-
 τῆς 216, 217
- Θεοδόσιος μ. Μηδείας [=Θεο-
 δόσιος Β'] 167, 168, 171,
 188, 203, 207, 213, 225, 228·
 βλ. & Πίνακα πηγῶν
 Θεοδόσιος πρεσβύτερος, Βυ-
 ζάντιος 65
 Θεοδόσιος, μγ. αὐθεντικὸς
 γραμματικὸς 194
- Ἰάκωβος ὁ Ἄργεῖος, διδά-
 σκαλος 42, 229, 231· ὕπα-
 τος φιλοσόφων 230
 Ἰάσιο (Πάσι) 93, 94, 146
 Ἰγγλέζοι 108
 Ἰέραξ 139
 Ἰερεμίας Γ' 123, 229
 Ἰερόθεος, μ. Δρύστρας (Ἰω-
 άννης Κομνηνός) 227
 Ἰερόθεος, διδάσκαλος Σκοπέ-
 λου 161
 ἱερός κώδιξ 225
 Ἰθάκη 144, 151, 152· θιακὸς
 151, 153
 Ἰμπραήμ Α' 91, 92
 Ἰόνιος Ἀκαδημία 152
 Ἰουλιανὸς Κων. βλ. Γουλιανὸς

- Ἰωάννης, μγ. πριμμικήριος·
βλ. Τζανής
- Ἰωάννινα· βλ. Πανεπιστήμιο
- καθρέπται 31
- καλέμι 77
- Καλλίνικος Β΄ 67
- Καλλίνικος Γ΄ 26, 67, 225
- Καμενίτζα 93
- καμινάρας· βλ. Δαπόντες
- Κανελλάκης Κων. 38, 39, 45,
46, 62
- Καντακουζηνός Ἰωάννης 77
- Καντακουζηνός Μιχαήλ, Σεϊ-
τάνογλου 68–70, 77
- καπιχεγαγιάς 125–129
- Καραθεοδωρής Στέφανος
138, 139
- Καρανάσιος Χαρίτων 224
- Καρατζάς Νικόλαος 11–13,
15–19, 21, 29, 33, 43, 46, 47,
60, 61, 63–70, 76, 78, 82, 83,
90, 102, 113, 137, 139, 141,
142, 153, 155, 156, 158,
160–163, 176, 178, 182,
184–191, 201, 203, 204, 208,
210, 214, 215, 219, 222, 225,
226, 231· μγ. κόμισος 11,
63, 159· λογοθέτης γενι-
κοῦ 63· «Πανδέκτη» 63
–65· βλ. & βιβλιοθήκη
- Καρυοφύλλη οἰκογένεια 186
–188, 208
- Καρυοφύλλης Ἀνδρόνικος 175
- Καρυοφύλλης Ἰωάννης 72,
168, 169, 176–178, 189, 190,
192, 215· μγ. λογοθέτης
175, 194, 208, 227, 230, 231·
βλ. & Πίνακα πηγῶν
- Καρυοφύλλης Ἰωάννης (ἐγ-
γονός) 194
- Καρυοφύλλης Μανουήλ (Μα-
νολάκης) 175· μγ. ρήτωρ
193
- Καρυοφύλλης Μιχαήλ (Μιχα-
λάκης) 174, 175, 194, 208,
210, 221
- Καρυοφύλλης Ραλάκης 175·
μγ. ρήτωρ 194
- Καστοριανός Μανολάκης 175
- Καστριώτης Ἰωάννης 162, 175
- Καφατιανή, ἐκκλησία Κπόλε-
ως 33, 34
- Κέρκυρα 152
- Κεφαλονιά 152
- Κιτρομηλίδης Πασχάλης 27
- κλήρος 32, 38
- Κομνηνός Ἰωάννης, ἱατρός
194, 207, 227· βλ. & Ἱερό-
θεος
- Κομνηνός–Ἵψηλάντης Ἀθ.
72, 124

- κονάκι 32, 49
- Κορυδαλέας Θεόφιλος 173, 185, 192, 193, 207, 226
- Κοσμάς, μ. Ουγγροβλαχίας (1787) 149
- Κοτροτζάνι 74
- Κουρίλας Εὐλόγιος 43, 57, 61, 62· κληροδότημα 43· βλ. & βιβλιοθήκη
- Κρετζουλέσκου Γεώργιος, μγ. βόρνικος 74
- Κρμαία 130
- Κριτίας Νικόλαος 125–127
- Κρούσιος Μαρτίνος· βλ. Crusius
- Κυζίκου μ· βλ. Κύριλλος
- Κυμνήτης Σεβαστός Τραπεζούντιος 95, 96, 194, 205, 207, 210, 214, 221–224, 228
- Κύπρος 27, 36, 50· κυπριακή καταγωγή 10, 25, 35· λογισσύνη 27· βλ. & Βαρνάβας
- Κυριαξής Δαμιανός 18, 101, 104, 105· βλ. & Πίνακα χειρογράφων: Γεννάδειος
- Κύριλλος Δ' (πρώην μ. Κυζίκου) 193, 229
- κωδικογράφοι βυζαντινοί 37
- Κωνσταντινούπολη (Πόλη) 9–12, 15, 16, 25, 27, 29, 30, 36, 37, 41, 62, 64, 67, 70, 71, 73, 117, 124, 161, 226· κοινωνία 29· σχολή 140· βλ. & Άγιος Δημήτριος, Άγιος Ιωάννης, Άγιος Ιωάννης ὁ Καμένος, Γαλατάς, Καφατιανή, Πατριαρχική Σχολή, σουηδική πρεσβεία, Τόπχανε, Χριστός ὁ Κρεμαστός, Χριστός Μποστανίων
- Λάμπρος Παῦλος 102–104, 139
- Λάμπρος Σπυρίδων 167–169, 172, 213–215, 230
- Λαυριώτης Ἀλέξανδρος 220, 221
- Λέσβιος Νικόλαος 151, 153
- Λιβάνιος 183, 184
- Λικίνιος, ἰατρός 193
- Λιψία 79
- λογοκρισία 40
- Λονδίνο 144, 173
- Λούπου Βασίλειος 94
- Μακρίδες Πούλιου 145
- Μανδακάσης Θωμάς 79
- Μανολάκης· βλ. Καστοριανός
- Μανούσικας Μανούσος 167
- Μαστρογιαννόπουλος Ἡλίας 146

- Μαυρογένης Νικόλαος 64
 Μαυροκορδάτοι 159
 Μαυροκορδάτος Ἀλέξανδρος ὁ ἐξ ἀπορρήτων 95, 103, 104, 172, 187, 207, 214, 221· μγ. διερμηνευτής 194, 205, 222–224, 228· μγ. λογοθέτης 222
 Μαυροκορδάτος Γεώργιος 56, 80, 100, 101, 103, 104, 125, 217, 223
 Μαυροκορδάτος Ἰωάννης 73, 108, 114, 116, 117, 120, 124–130, 132
 Μαυροκορδάτος Κωνσταντῖνος, Νικολάου 11–13, 17, 20, 21, 63, 73, 83· βοεβόδας 59, 64, 74–76, 82, 104, 114
 Μαυροκορδάτος Νικόλαος, Ἀλεξάνδρου 72–74, 104
 μεζάτι 70
 Μεγίστης Λαύρας μν. 221
 Μεθώνη 152
 Μεχμέτ Δ' 12, 55, 59, 78, 79, 91, 92, 103, 107
 Μεχμέτ Κιπρουλή πασάς, βεζύρης 12, 55, 59, 96, 97, 107
 Μηδείας μ.: βλ. Θεοδόσιος
 Μηνάς Μηνωίδης Κωνσταντῖνος 167, 168, 172, 184, 188, 199, 200, 205, 207, 208, 210–215, 218, 219, 230· βλ. & βιβλιοθήκη
 μητροπολίτες 49· βλ. & Βαρθολομαῖος, Γεράσιμος, Γρηγόριος, Θεοδόσιος, Ἱερόθεος, Κοσμάς, Κύριλλος, Παχώμιος, Φιλάρετος
 Μιχαηλάρης Π. Δ. 123, 141
 Μιχαλίτσης· βλ. Φιλάρετος
 Μολδαβία (Μπογδανία) 17, 71, 73, 93, 94, 114, 116–121, 128, 132
 Μολιέρος 19· ἐπιτάφιον εἰς 19
 Μοσχόπολις 173
 Μουσταφὰς Β' 30, 92, 93
 Μπασαράμπα Κωνσταντῖνος 94
 Μπογδανία· βλ. Μολδαβία
 μπουρεκτζίδες 31, 46
 νεκρικός διάλογος 87, 88, 97
 Νίκανδρος, ἱερέας 217
 Νομοκάνων [=χφ Ἰωαννίνων Κουρίλα 3] 62
 Νοταρὰς Χρῦσανθος 72
 Ξηροποτάμου μν. 148
 Ξυπόλυτος Κωνσταντῖνος 83, 115
 Ὄθωμανικὴ ἀρχὴ 33· Αὐτο-

- κρατορία 12, 57, 75· μο-
νάρχης 40
- Όθωμανορρῶσοι 107
- Οικονόμος Σοφοκλής 103,
104, 110
- οίνοποσιές 35, 41, 51
- Όλυμπιωτίσης μν.: βλ. Πί-
νακα χειρογράφων: Βου-
κουρέστι, χφ 1157
- Ούγγροβλαχία 63, 64, 108,
145, 148· βλ. & Γρηγόριος,
Κοσμάς
- παίγνια 30
- Παΐσιος Β' 123
- Παΐσιος ΐερομόναχος 192
- Παλαιολόγος Μανουήλ (17ος
αί.) 71
- παλλακίδα 77
- Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
18, 59, 87
- Πανεπιστήμιο ΐωαννίνων,
Σπουδαστήριο ΐστορίας
Νεότερων Χρόνων 16, 28,
41, 43, 47, 57, 59, 62, 63, 66,
69, 89, 90, 101· βλ. & Πίνα-
κα χειρογράφων
- πανούκλα (πανώλη) 74, 161
- Παντελεήμονος μν. (Άθω)
185
- παράφυλλο· βλ. βιβλιοδεσία
- Παπαδόπουλος-Κεραμεύς
Άθ. 138, 155
- Παπάζογλου Γεώργιος 68,
140-143, 228
- Παπαϊωάννου Ευστράτιος
188
- Παπατριανταφύλλου-Θεο-
δωρίδη Νίκη 180
- παραδουνάβιες ΐγεμονίες 71,
75, 76, 122
- Παρίσι 144, 169, 200· βλ. & βι-
βλιοθήκη, Πίνακα χειρο-
γράφων
- Πασχάλης Δημήτριος 57
- Πατμπουρούν Μεχμέτ άφέ-
ντης 77
- Πατριαρχείο ΐεροσολύμων 78
- Πατριαρχείο Κπόλεως 77·
πατριάρχης οίκουμενικός
78· Πατριαρχική Σχολή
Κπόλεως 11, 65
- Πατρινέλης Χ. Γ. 28, 123, 137
- Παχώμος, μ. Φιλίππων &
Δράμας 193
- Πενταφρόνιμος Κωνσταντί-
νος 151
- Πιπέρι, νησι 133
- πλήμμη 222
- Πολίτης Λίνος 183
- πολυκάνδηλα 31
- πορνιές 35, 41, 50

- προεστοί 49
 Πρόγκλος 183, 204
 Προκοπίου Δημήτριος Πάμπερης 26, 220, 224, 225, 227
 Πύλη 128
 πυρκαγιά, φωτιά 10, 11, 27, 39· τοῦ 1659: 38· τοῦ 1696: 10, 11, 15, 16, 25, 29, 31, 32, 34, 37, 42
- Ράλλη οἰκογένεια 45, 61, 62
 Ραμαδάνης Ἀθανασάκης, μγ. βόρnikovος 123
 Ραμαδάνης Ἀλέξανδρος, μγ. ποστέλnikovος 72· μγ. βόρnikovος 72
 Ραμαδάνης Ἀντωνάκης, ποστέλnikovος 75, 120–128, 130
 Ραμαδάνης Ἀντώνιος, βόρnikovος Τυρροβίστου, μγ. κόμισος 124
 Ραμαδάνης Γεώργιος 123, 124· διερμηνεύς–δραγομάνος 73, 124· καίμακάμης 73, 124· καπικεχαγιάς 73· ποστέλnikovος 73, 124· σπαθάρης 72, 73
 Ραμαδάνης Δημητράκης, ἐγγονός 74
 Ραμαδάνης Δημήτριος 12–14, 16–21, 59, 78, 83–92, 95, 96, 98, 99, 106, 111, 114, 124, 160· ποστέλnikovος 72· μγ. σπαθάρης 12, 59, 69, 71–75, 82· Ἱστορία τῶν συμβάντων 12, 13, 17–19, 28, 55–57, 59, 63, 67, 70, 71, 74–78, 80, 82, 83, 89, 90, 93, 94, 97, 100, 101, 107, 110, 113, 120, 123, 124, 160
 Ραμαδάνης Ἰωάννης (Enache) 72
 Ραμαδάνης Κωνσταντῖνος 72· βατάφος ἀπρότων 73· βεσιτιάρης, κλουτζιάρης, μγ. λογοθέτης, σερδάρης, 73, 74
 Ραμαδάνης Κωνσταντῖνος (1808), σπαθάρης 123
 Ραμαδάνης Νικόλαος, βεσιτιάρης 71· κόμισος 71, 122· ποστέλnikovος 71
 Ραφαήλ Κωνσταντῖνος Βυζάντιος 152, 207, 229, 231· λογοθέτης γενικοῦ 228
 Ρεῖζ ἀφέντης 77
 ρεμάδα, στιχοῦργημα 15, 20, 25, 26, 28, 29, 33, 36, 39, 41, 42, 46, 47, 50, 51
 ριτζάς 33, 41, 46, 49
 Ρούσσα παλλακίδα 77
 Ρωμοί 37, 47, 48, 72

- Σαββίδης Γ. Π. 116, 146
 Σάθας Κωνσταντίνος 18, 26,
 55–57, 59, 75, 78, 81, 88–90,
 92, 98, 99, 101, 102, 104,
 105, 109, 110, 220
 Σακοράφος Χρ., παλαιοπώ-
 λης Ἀθήνας 43, 45, 61
 Σάμος 200
 σαράγια 48
 Σεβαστὸς Τραπεζούντιος· βλ.
 Κυμνήτης
 σεγιωτζίδες 46, 47
 σεισμός Σμύρνης (1688) 35,
 42, 51
 Σελήμ Γ' 64
 σημειώματα 45, 61, 63, 64, 66,
 161· βιβλιογραφικά 19, 20,
 37, 60, 140, 143· ἐνθυμή-
 σεις 27, 30, 140· βλ. & Πί-
 νακα πηγῶν· κτητορικά
 19, 20, 60, 151
 σκλάβοι, σκλαβωμένοι 49, 77
 Σκόπελος 13, 108, 113, 114, 119,
 132, 161· ἐπίσκοπος βλ.
 Γεννάδιος, Διονύσιος· σκο-
 πελίτης· βλ. Δαπόντες
 Σμύρνη· βλ. σεισμός
 σουηδική πρεσβεία στήν
 Κπολη 73, 124· βλ. & Ρα-
 μαδάνης Γεώργιος
 Σουλογιάννης Εὐθύμιος 148
 σουλτάνα 30, 47· –ος, βασι-
 λεὺς 10, 30, 41, 47, 128· βλ.
 & Ἀχμέτ Α', Μεχμέτ Δ',
 Μουσταφάς Β', Σελήμ Γ'
 σούμπασης 123
 Σοφιανὸς Δημήτρης 37
 σταχωτής, στάχωση βλ. βι-
 βλιοδεσία
 Στεφανὴς Ἰωάννης 180
 στιχοῦρημα· βλ. ριμάδα
 Συκουτρῆς Ἰωάννης 183
 Τάταρος ἡγεμῶν 131
 τεπτίλι 93
 Τζανῆς (Ἰωάννης) Λέσβιος,
 μγ. προμμικῆριος 168, 169,
 194, 207, 215, 229–231
 τζαροὶ 30
 τζελεμπής 174
 τζιφιλίκια 77
 Τόπχανε, πύλη Κπόλεως 28,
 31, 37, 47
 Τοῦρκοι 16, 30, 37, 40, 47–49,
 64, 69, 77· Τουρκία 48· ἡγε-
 σία 130· βλ. & Πύλη
 Τουρκοκρατία 26, 29
 Τσελίκας Ἀγαμέμνων 141
 Τυργόβιστον 124
 Τωμαδάκης Νικόλαος 167, 182
 φερετζές 49

- Φιλάρετος Μιχαλίτσης, μ. Ουγκροβλαχίας καὶ ἔξαρχος Πλαγηνῶν 145, 146, 148, 149, 163
- Φιλάρετος, μ. Ουγκροβλαχίας, πρώην ἐπ. Ρμνίκου (1792) 149
- Φιλῆς Μανουὴλ 138
- Φιλητάς Χριστόφορος 102, 103, 110
- Φιλίππων & Δράμας μ. βλ. Παχώμιος
- φιρμάνι 30, 41, 47
- φόροι πρὸς τὸ ὀθωμανικὸ δημόσιο 128
- Φραγκίσκος Ἐμμ. Ν. 81
- Φράγκοι 37, 48
- φυλακὲς 30· Ἑπταπυργίου 94, 117, 131
- Φώτιος, διδάσκαλος 177· μγ. ρήτωρ 192, 207, 224–227
- Χάλκη 118, 132, 186
- Χαμουδόπουλος Μ. Δ. 220
- χεῦμα 222
- Χίου κώδικας 29, 38, 39, 41, 43· νομίσματα 45· βλ. & βιβλιοθήκη, Πίνακα πηγῶν
- χοροὶ 35, 51
- Χουρμούζιος Βυζάντιος 177, 194, 207, 228
- Χριστὸς ὁ Κρεμαστός, ἐκκλησία Κπόλεως 33, 34
- Χριστὸς τῶν Μποστανίων, ἐκκλησία Κπόλεως 33, 34
- Χρυσόγονος Γεώργιος 95
- Ψελλὸς Μιχαὴλ 167, 168, 170, 171, 180, 184, 188, 203, 204, 210· βλ. & Πίνακα πηγῶν
- ὠρολόγια κρεμαστά 31
- Astruc Charles 150, 167, 169, 179, 200, 204, 205, 214, 216
- Beinecke· βλ. βιβλιοθήκη Yale & Πίνακα χειρογράφων: Νιὺ Χαίβεν
- Bibliothèque nationale· βλ. βιβλιοθήκη & Πίνακα χειρογράφων: Παρίσι
- Camariano N. 57
- Concasty Marie–Louise 150
- Crusius Martinus 69
- epistolaire 167
- Fabricius (Φαβρίκιος) 69, 224, 225
- Filitti Ioan 123

Fonkič Boris 141, 142, 187	Medvedev Igor 140
Förstel Christian 211	
	North Frederic 152, 158, 159,
163
Gloucester 144	
Guilford· βλ. North Frederic	
	Omont Henri 200
Harvard College· βλ. βιβλιο-
θήκη & Πίνακα χειρογρά-
φων: Καίμπριτζ	onglet 153, 154
Hunger Herbert 182	Phillipps Thomas 150–152
Janin R. 34	Rabe Hugo 183
	Ramateni (Ραμαδάνης) 123
Legrand Emile 56, 73, 80, 81,
100, 101, 104, 109, 110, 120	Sathas Constantin 56
Lebedeva I. N. 140	
	Yale· βλ. βιβλιοθήκη & Πί-
νακα χειρογράφων: Νιού
Χαίβεν
Mantran Robert 27	

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΗΓΩΝ

Ἀνώνυμος	
Διήγησις Βεφᾶ καὶ Μιχρῆς	37
Δαπόντες Κωνσταντίνος-Καισάριος	
Βίος Ἱεροθέου, διδασκάλου τῆς νήσου Σκοπέλου	161
Γεωγραφικὴ Ἱστορία	162
Ἐξήγησις τῆς θείας λειτουργίας	145
Καθρέπτis γυναικῶν	79, 119, 131
Κατάλογος ἱστορικός	30, 35
Ὕμνοι εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον	145
Ὕμνοι εἰς τὸν Ἅγιον Ρηγῖνον	145
Ὕμνοι εἰς τὴν πανύμνητον... Θεοτόκον	145, 161
Δοσίθεος Ἱεροσολύμων	
Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων ..	182
Ἔγγραφα	
«Ὁμολογία» Χίων ἐνοριτῶν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Καμένου στὸν Γαλατᾶ, 21 Μαΐου 1699	28
«Ἰλάμιον» τοῦ καδῆ τοῦ Γαλατᾶ γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, Ἰούνιος 1699	28
«Ἰλάμιον» τοῦ καδῆ τοῦ Γαλατᾶ μετὰ τὴν αὐτοψία στὴν πρὸ πάνω ἐκκλησία, Ἰούνιος 1699 ..	28
«Ἰλάμιον» τοῦ καδῆ τοῦ Γαλατᾶ ὅτι τηρήθηκαν	

τὰ νόμιμα κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τῆς πῶ
πάνω ἐκκλησίας, Ὀκτώβριος 1699 28

Ἐνθυμήσεις

Διονυσίου Δ' γιὰ τὴν πυρκαγιὰ στὸ Γαλατὰ (1696) .. 16,
27, 28, 30, 33, 34, 42
Ἰάκωβου Μάνου γιὰ τὸ σεισμό στὴ Σμύρνη (1688) .. 42

Ἐπιστολικά κείμενα

1681, Νοέμβριος· Ἰωάννης Ραμαδάνης πρὸς τὸν
Ἰωάννη Καρυοφύλλη 72
1698 ante· Σεβαστὸς Κυμνήτης πρὸς τὸν Ἀλέ-
ξανδρο Μαυροκορδάτο 222
1698 ante· Σεβαστὸς Κυμνήτης πρὸς τὸν Ἀλέ-
ξανδρο Μαυροκορδάτο 223, 224
1698 ante· Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος πρὸς
τὸν Σεβαστὸ Κυμνήτη 222
1698 ante· Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος πρὸς
τὸν Σεβαστὸ Κυμνήτη 223
1715 Δημήτριος Ραμαδάνης πρὸς τὸν
Χρῦσανθο Νοταρὰ 72

Θεοδόσιος, μ. Μηδείας [=Θεοδόσιος Β']

᾿Υμνοι ἐκκλησιαστικοὶ 167–169, 171, 172, 178, 188,
203, 207, 213

Ἰωάννης [= Τζανῆς ὁ Λέσβιος], μέγας προμμικῆριος

Ἐπιγράμματα 168, 169, 172, 178

Καρατζᾶς Κωνσταντῖνος

Μονφδία... εἰς τὴν γεγонуῖαν ἐν Κωνσταντινου-
πόλει πυρκαϊᾶν (1728) 42

- Καρατζάς Νικόλαος
 Ἄποσημειώσεις 172, 180, 184, 188, 203,
 204, 207, 210, 213, 214, 224
 Ἐπιτάφιον εἰς Μολιέρον (μτφ. ἀπὸ τὰ γαλλικά) . 19
- Καρουφύλλης Ἰωάννης
 Ὕμνοι καὶ ἱαμβικά ποιήματα 168
 Ἐπιγράμματα 188
 Ἐφημερίδες 187
- Κορυδαλεὺς Θεόφιλος
 Ἐκθεσις περὶ ἐπιστολικῶν τύπων 168, 173
- Μαυροκορδάτος Ἀλέξανδρος
 Ἐπιστολαὶ 172, 187, 222, 223
- Μελέτιος Ἀθηνῶν
 Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία 180
- Πρόκλος
 Περὶ ἐπιστολμαίου χαρακτῆρος 182, 183, 204
- Προκοπίου Πάμπερης Δημήτριος
 Ἐπιτετημένη Ἐπαρίθμησις 26, 219, 224, 225, 227
- Τζέτζης Ἰωάννης
 Ἱστορίαι 182
- Χρονικὸ Γρικῶν ἢ Μολδαβικὴ Ἱστορία (Cronica Ghicu-
 lestilor) 17, 71, 120–122, 125, 127, 130
- Ψελλὸς Μιχαὴλ
 Χαρακτῆρες ἐπιστολῶν βλ. Πρόκλος

ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΟΥΝΤΑΙ Η ΑΝΑΦΕΡΟΝΤΑΙ

ΑΓΙΑ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ

Βιβλιοθήκη Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, <i>F, N° 3</i>	40
<i>ΡΑΙΚ, N° 164</i>	65, 140

ΑΓΚΥΡΑ

<i>Türk Tarih Kurumu, ΕΦΣΚ 10</i>	176, 189, 190
---	---------------

ΑΘΗΝΑ

Ἐθνική Βιβλιοθήκη, <i>1474</i> («Κώδικας Ἰέρακος»)	139
<i>2390</i>	183, 184, 195
<i>2955</i>	80
<i>ΜΠΤ 2</i>	226, 228
<i>ΜΠΤ 542</i>	183, 195–197
Βιβλιοθήκη Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, <i>11</i>	139
<i>74</i>	226
Βιβλιοθήκη Μουσείου Μπενάκη, <i>19</i>	105, 138
<i>Κυριαζῆ 3</i>	223
Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, <i>Κυριαζῆ 4</i>	18, 56, 70, 87, 92, 99–104, 160

ΑΘΩΣ

Μονὴ Παντελεήμονος, <i>693</i>	185
Μονὴ Ἐσφιγμένου, <i>3</i>	217
<i>13</i>	217

	30	217
	315	212, 213, 222-224, 229, 230·
		βλ. και Παρίσι, <i>Suppl. gr.</i> 684
ΒΙΕΝΝΗ		
	Nationalbibliothek, <i>Vind. Suppl. gr.</i> 191	159
ΒΟΥΚΟΥΡΕΣΤΙ		
	Βιβλιοθήκη Ρουμανικής Ἀκαδημίας, 974	
	(«Κώδικας "Κριτίου"»)	72, 174, 176
		1157 187, 223
ΖΑΓΟΡΑ		
	Δημόσια Βιβλιοθήκη, II	225, 227
ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΑ		
	Πατριαρχική Βιβλιοθήκη, 276	221
ΙΩΑΝΝΙΝΑ		
	Σπουδαστήριο Ἱστορίας Νεότερων Χρόνων,	
	<i>Κουρίλα</i> 3	45, 62
	<i>Κουρίλα</i> 5	15, 16, 28, 29, 34, 38, 39, 41-43,
		45-47, 56-69, 89-95, 102, 161
ΚΑΙΜΠΡΙΤΖ ΜΑΣΑΧΟΥΣΕΤΗΣ (CAMBRIDGE)		
	Harvard College, 3	68-70, 141
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ		
	Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος, 10· βλ. Ἄγκυρα,	
	Türk Tarih Kurumu	
	Πατριαρχική Βιβλιοθήκη, <i>Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλ-</i>	
	<i>κης</i> 122	186

ΛΟΝΔΙΝΟ

British Library, <i>Add. 8225</i>	159
<i>Add. 8232</i>	187
<i>Add. 8237</i>	159, 160
<i>Add. 8242</i>	159
<i>Add. 8243</i>	159

ΝΙΟΥ ΧΑΙΒΕΝ (NEW HAVEN)

Yale University Library, <i>Beinecke 303</i> (olim <i>Ziskind 22</i>)	152, 228
---	----------

ΠΑΡΙΣΙ

Bibliothèque nationale, <i>FF 6098</i>	122, 123
<i>Suppl. gr. 675</i>	168, 184
<i>Suppl. gr. 684</i> (olim μν. Ἐσφιγμέν- νου 315)	199, 201, 206–210, 213, 214, 219, 221–224, 229, 230
<i>Suppl. gr. 1044</i>	167, 169, 172, 174, 177, 179, 195, 199, 201, 203, 206–208, 211, 218, 219, 224, 231
<i>Suppl. gr. 1375</i>	137, 145, 146, 151, 153, 158, 162

ΧΑΛΚΗ

Θεολογική Σχολή, 122· βλ. Κωνσταντινούπολη, Πα-
τριαρχική Βιβλιοθήκη

ΧΙΟΣ

Βιβλιοθήκη «Κοραῆς» 1	45
16	141
26	45

ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΙΟΙ ΤΟΥ 18ΟΥ ΑΙΩΝΑ
ΑΦΑΝΕΙΣ ΑΣΗΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΣΗΜΟΙ ΣΕ ΔΙΑΣΤΑΥΡΟΥΜΕ
ΝΕΣ ΤΡΟΧΙΕΣ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥ
ΛΟΥ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ
ΣΕ Η/Υ MACINTOSH ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΩΝ
ΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΙΜΩΝΕΤΑΤΟΥ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ OFFSET ΣΤΟ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ «Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ» ΣΕ ΧΑΡΤΙ
CONQUEROR 100 ΓΡΑΜΜ. ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2007

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑ ΤΟΥ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΙΔΕ
ΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ» ΚΑΙ ΕΙΝΑΙ
ΤΟ ΕΝΕΝΗΚΟΣΤΟ ΕΚΤΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΝΕΟ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ
ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
Θεσμοί και Ίδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία

- Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ – Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Η Νομική Συναγωγή του Δοσιθέου. Μία πηγή και ένα τεκμήριο*, τ. 1, Αθήνα 1987.
(ISBN 960-7094-34-4)
- ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Άνεπίσημα από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Παρασχέδια και μαρτυρίες του 1476*, Αθήνα 1988.
(ISBN 960-7094-00-X)
- Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *‘Ο «Γερός Κώδιξ» του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στο β΄ μισό του 1Ε΄ αιώνα: Τα μόνα γνωστά σπαράγματα*, Αθήνα 1992.
(ISBN 960-7094-06-9)
- ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *‘Ο θεσμός της πατριαρχικής έξαρτίας, 14ος-19ος αιώνας*, Αθήνα 1995.
(ISBN 960-7094-32-8)
- Π. Δ. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ, *Άφορισμός. Η προσαρμογή μιάς ποιητής στις άναγκαϊότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1996 [β΄ έκδοση 2004].
(ISBN 960-7094-33-6)
- Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Άνάγλυφα μιάς τέχνης νομικής. Βυζαντινό δίκαιο και μεταβυζαντινή «νομοθεσία»*, Αθήνα 1999.
(ISBN 960-7916-04-2)
- ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ – Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Άφιερώματα και δωρεές τον 16ο αϊ. στη Μ. Έκκλησία. Θεσμικές όψεις της ευσέβειας*, Αθήνα 2002.
(ISBN 960-7916-19-0)
- Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Γιά τόνς Φαναριώτες. Δοκιμές έρμηνείας & Μικρά αναλυτικά*, Αθήνα 2003.
(ISBN 960-7916-30-1)
- ΜΑΧΗ ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ – Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Μετά την Κατάκτηση. Στοχαστικές προσαρμογές του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως σέ ανέκδοτη έγκύκλιο του 1477*, Αθήνα 2006.
(ISBN 978-960-7916-57-0)
- Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Voltaire, Montesquieu, Réal de Curban / Ουόλταϊρος, Μοντεσκιού, Ρεάλ. Νεότερες έρευνες για την παρουσία τους στον έλληνικό ιδεολογικό χώρο τον 18ο αιώνα*, Αθήνα 2007.
(ISBN 978-960-7916-58-7)

(ISBN 978-960-7916-68-6)

